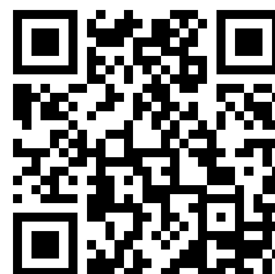
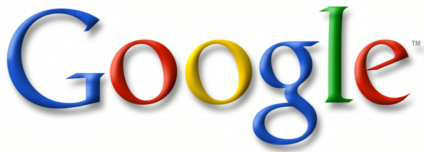
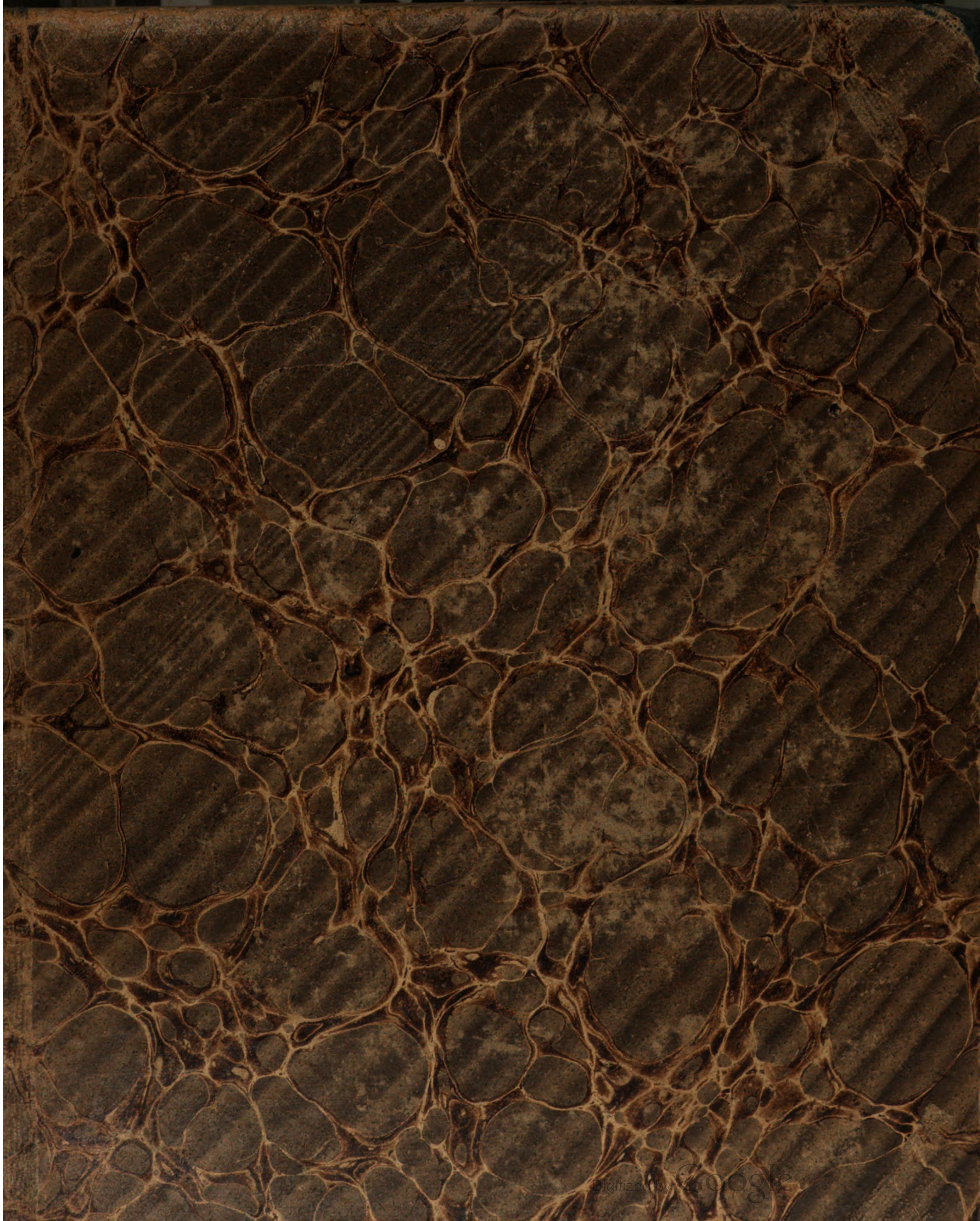






Acta

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT.

1865.

PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP OCH HISTORIA.

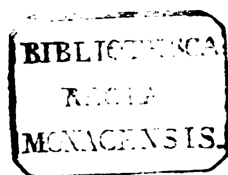
LUND, 1865—6.
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET.

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT.

FÖR ÅR 1865.

LUND, 1865—6.
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET.


BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT

FÖR ÅR 1865.

II.

AFDELNINGEN FÖR PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP OCH HISTORIA.

Innehåll:

I. Granskning af Herbarts filosofiske ståndpunkt, af P. J. H. Leander. Sednare Afdelningen. (Sid. 1—116).
II. De particula Ut simplici et copulata. Pars I. Scripsit Fred. Braune (Sid. 1—73).
III. Några anmärkningar öfver de Svenska kasusformerna under medeltiden, af K. F. Söderwall (Sid. 1—18).

Granskning
af
Herbarts filosofiske ståndpunkt,
af
P. J. H. LEANDER.

Sednare Afdelningen.

Efter undersökningen af den exakte realismens bestämmande af varats begrepp, eller af det varande, sådant det måste tänkas i och för sig, hafva vi att granska honom med afseende på den andra af de förut på den sanna metafysiken ställda fordringarna, att fatta skenet i dess fulla bestämdhet. Först uppfyllandet af denna fordran skall kunna gifva tillräcklig anvisning till skenets förklaring. Fastän det egentliga fixerandet af skenet tillhör methodologien och närmast den första af de methodologiska undersökningarna, så utbreder sig således vinsten deraf öfver hela metafysiken. Liksom sjelfva fordran att fatta skenet i dess fulla bestämdhet är såsom sådan methodologisk, så visar sig äfven vinsten af hennes uppfyllande närmast såsom formel och methodologisk i uppställandet af utgångspunkterne och methoden för det metafysiska tänkandet. Men till det yttersta syftet skall likväl denna vinst enligt det nyss sagda, såsom ock bekräftas af det föregående, vara reel, nemligen skenets förklaring. Hvad ontologien i reelt afseende vinner, är i enlighet med det föregående ett sådant bestämmande af det varande, att det kan fattas såsom grund för skenet. Omedelbart i sammanhang med detta bestämmande förekommer äfven i ontologien en började förklaring af det relativa, och såvida äfven af skenet, i den till denne del af metafysiken hörande lösningen af inherensens problem. Det

fullständigare utförandet af förklaringen från objektiv och kognoscitiv sida utgör vinsten i de återstående delarne af metafysiken. Det är klart, att, då betraktelsen af den Herbartska metafysiken från nu angifne synpunkt på grund af det sagda måste sträcka sig öfver hela omfånget af den metafysiska undersökningen, också denna betraktelse måste leda till afgörande såväl af de frågor med afseende på Herbarts filosofiske ståndpunkt, hvilkas besvarande vi funnit lämpligt öfverlemna åt den fullständiga granskningen af hans metafysik, som af värdet af den metafysiska reform, han åsyftat.

Af de båda speciellare synpunkter, hvarifrån metafysiken med afseende på uppfyllandet af fordran att rätt fatta skenet, enligt det nyss sagda, låter betrakta sig, nemligen den methodologiske och formelle samt den reelle, att vara en förklaring af skenet, utgå vi från den sednare, emedan granskandet af denna förklaring, då hon utgör yttersta syftet för nämnda fordrans uppställande, äfven till en del och medelbarligen måste blifva en granskning af metafysiken ur formel synpunkt. Vår närmaste fråga är derföre om beskaffenheten af Herbarts förklaring af skenet, eller om beskaffenheten af verldsförklaringen på den exakte realismens ståndpunkt. Såsom förklaring af erfarenheten och såsom tillika varande en synthetisk vetenskap skall metafysiken uppvisa den verklighet, som låter fatta sig såsom komplement till den omedelbart gifna, eller de genom erfarenheten gifna sig sjelfva motsägande begreppens "fyllnadsbegrepp," genom synthes med hvilka de förra blifva tänkbara. Sedan dessa fyllnadsbegrepp blifvit framställda i begreppen om de genom relationernas method såsom en mångfald fordrade och genom den ontologiska analysen af det varande till sin qvalitet på negativt och formelt sätt bestämda s. k. reala väsendena, hafva vi funnit sjelfva verldsförklaringen bestå i bestämmandet af hela erfarenheten såsom en mångfald af relationer mellan sådana väsen. Med afseende på den synechologiska redogörelsen för det objektiva skenet och den eidologiska förklaringen af den positiva kunskapen såsom erfarenhetskunskap, och med detsamma såsom *afbildande*, när de sammanställas med distinktionen mellan form och innehåll i erfarenheten, uppstår visserligen inom denna en skilnad mellan ett objektivt och subjektivt moment. Men i förhållande till den objektive charakteren af Herbarts allmänna uppfattning af erfarendeten, då innehållet deri, fastän omedelbarligen refereradt till själen såsom summan af hennes sjelfbibehållelser, likväl icke förklaras ur själen såsom ett förnimmande väsen, eller såsom ett subjekt, utan såsom ett

visst realt väsen, blir sålunda den mera allmänna metafysiska uppfattningen af det gifna den nämnda, att det utgöres af relationer mellan för oss till sin qvalitet obekanta reala väsen. Under det distinktionen mellan innehåll och form i erfarenheten genom de den använda metafysiken grundläggande delarne af den allmänna låter begagna sig för skiljandet mellan ett subjektivt och objektivt moment inom det gifna, förutsätter åter från mera allmänt metafysisk synpunkt samma distinktion för sin förklaring tvenne, såsom det synes, från hvarandra väsendtligen skilda relationer mellan reala väsen, hvilka vi i det föregående lärt känna i det s. k. verkliga skeendet och det objektiva skenet, i följd hvaraf det fastmera blifver erfarenhetens former, åtminstone såvidt de äro rumförhållanden, som höra till skenets verld och såsom sådana sägas vara till endast för en åskådare, under det deremot innehållet, såsom ett verkligt skeende hos ett realt väsen, såvida hör till det verkliga och, fastän icke på något sätt förändrande väsendets sanna qvalitet, likväl skall hafva sin grund i och till sin beskaffenhet bestämmas af denna [1]. Då likväl icke heller det verkliga skeendet skall afficiera väsendena sjelfva såsom sådana, eller de sanna qvaliteterna, så finner Herbart ingenting, som hindrar att beteckna äfven detta såsom objektivt sken, nemligen i förhållande till ett subjekt, som kunde antagas känna de sanna qvaliteterna [2], och det är klart, att den skenbara motsägelsen mellan de angifna betraktelserna af distinktionen i erfarenheten mellan innehåll och form beror på möjligheten att dervid utgå från olike synpunkter. I enlighet med det föregående hafva vi att fästa oss vid den mera allmänt metafysiske, enligt hvilken hela erfarenheten, eller öfverhufvud allt relativt, på något sätt låter fatta sig såsom sken, och som för erfarenhetens förklaring utgår från de båda nämnda formerna af relation mellan reala väsen, det verkliga skeendet och det objektiva skenet, eller — såsom den sista relationen från kognoscitiv synpunkt kan betecknas — det formella, afbildande vetandet. Vår fråga kan derföre, närmare bestämd, äfven sägas vara, huruvida dessa relationer, hänförda till erfarenheten, eller huruvida innehåll och form i erfarenheten medgifva en realistisk förklaring eller, bestämdare, den realistiska förklaring, som af Herbart blifvit försökt.

---

[1]) Se 1:sta Afdeln., införd i Lunds Univ. Årsskrift. Tom. I. ss. 71, 72; H. W. W. IV, ss. 130, 156 m. fl.

[2]) Se anf. st. s. 250.

Såvidt den exakte realismen skall utgöra ett beriktigande äfven af den idealistiska filosofien, är det klart, att han i månge punkter skall förete en charakter, hvaraf äfven denna utmärkes. Om nu också förklaringarna af de ifrågavarande båda relationerna icke ytterst drifva till en idealistisk ståndpunkt, så visa sig likväl dessa relationer, åtminstone vid en mera allmän betraktelse, såsom hänförliga till desse punkter vid fråga om den exakte realismen. Hvad beträffar erfarenhetens former, såvidt de höra till det objektiva skenet, eller utgöra särskilda rumförhållanden, såsom särskilda figurer eller gestalter, afstånd och — emedan tiden ingår såsom en faktor i rörelsen, hvilken af Herbart refereras till rummet — äfven tidssammanhang, så skola de visserligen, såsom den eller den bestämda formen, vara oberoende af subjektet, som förefinner dem såsom gifna. Men å andra sidan kunna de icke vara predikater åt de reala väsendena sjelfva, utan såsom afbildande, vare sig ett realt väsens enhet eller sammanträdandet och åtskiljandet af sådana enheter, bero på "bildernes sammanträffande i den dem afspeglande intelligensen." Eller m. a. o. enär de skola vara förhållanden mellan reala väsen, men icke i sjelfva de enskilda leden för förhållandena ega sin grund, så kunna de förklaras endast genom den tillsats från subjektets sida, som är gifven i det intelligibla rummet [3]). I samma mon som Herbart föranledes att framhålla rumförhållandenas egenskap af sken, eller fenominalitet, i samma mon synes han sålunda drifven till en blott subjektiv uppfattning af rummet såsom vilkor för de ifrågavarande erfarenhetsformernas möjlighet. Vända vi oss till den andra relationen mellan väsendena, så skall hon, vare sig hon betraktas under den allmänna formen af verkligt skeende eller sådan hon såsom ett visst sådant är gifven i erfarenhetens innehåll, lika så litet som det objektiva skenet vara ett predikat åt de reala väsendena sjelfva. För att likväl kunna förklaras, förutsätter denna relation, såsom vi funnit, såsom vilkor för sin möjlighet en motsats mellan reala väsen och sammanvara af sådana. Men såväl det ena som andra af dessa vilkor synes, åtminstone vid en allmännare betraktelse, vara likaså subjektivt, som det intelligibla rummet för en sådan betraktelse visar sig. Hvad sammanvarat beträffar, så synes först och främst kunna sättas i fråga, huruvida icke detta är detsamma som eller förutsätter det intelligibla rummet. Men i alla fall synes det bero

[3]) Se Afd. 1, s. 85; H. W. W. IV, s. 249.

på samma sammanfattande tänkande, som förutsättes för rummet. Åt motsatsen mellan reala väsen synes åter en endast subjektiv betydelse kunna tillerkännas, när man tager i betraktande, att Herbart såväl fordrar, att detta andra vilkor för det verkliga skeendet icke skall vara ett realt predikat åt väsendena sjelfva, utan, såsom han säger, falla *emellan* dem, som också betecknar detsamma såsom de reala väsendenas tillfälliga uppfattningssätt, då dessa anföras å ena sidan såsom vilkor för en förbindelse mellan reala väsen, eller för uppfattningen af deras sammanvara såsom en relation, och å den andra såsom ett metafysiskt hjelpbegrepp för uppfattningen af väsendenas motsats. När nu de tillfälliga uppfattningssättens betydelse äfven uttryckes dermed, att de äro medel att jemföra de reala väsendena med hvarandra, så synes det, som berodde sjelfve motsatsen mellan dessa, och sålunda hela den ifrågavarande relationen, blott på en jemförelse, eller som vore hon intet annat än en sådan, hvarvid väsendenas tillfälliga uppfattningssätt och deras sammanvara eller sammanfattning vore att fatta blott såsom olika uttryck eller vilkor från olika sidor för samma relation eller jemförelse. Men klart är vid de nu antydda uppfattningarna af de båda metafysiska hjelpbegreppen, de s. k. tillfälliga uppfattningssätten och det intelligibla rummet, såväl att hvardera af de ifrågavarande relationerna skulle utom sjelfva membra relationis äfven förutsätta ett tredje dem emellan såsom sjelfve grunden för förhållandet, som också att detta tredje endast kunde vara det jemförande eller sammanfattande subjektet sjelft. Men i sådant fall skulle också den Herbartske ståndpunkten antingen i grunden vara rent idealistisk eller blott en föga modifierad form af den Kantske, sådan denne, framträdande i Kants kunskapstheoretiska undersökningar, varit den positive utgångspunkten för den efterföljande idealismen inom nyare filosofien.

Vi inleda undersökningen om Herbarts uppfattning af de ifrågavarande relationerna och om deras deraf beroende vetenskapliga betydelse med betraktelsen af det väsendenas sammanvara, som såväl skall vara ett vilkor för det verkliga skeendet som gifvet genom samma sammanfattande tänkande, som förutsättes för det intelligibla rummet. Vore detta sammanvara sjelft såsom sådant en rumbestämning, som förutsatte det intelligibla rummet, så skulle tydligen den första af de i den metafysiska verldsförklaringen framställda relationerna mellan reala väsen, eller det verkliga skeendet, sjelf förutsätta den

andra, eller det objektiva skenet. Detta är emellertid så litet Herbarts mening, att han tvärtom har den alldeles motsatta uppfattningen, då han, såsom vi sett, låter det objektiva skenet vara en art af verkligt skeende hos menniskan [4]). Att Herbart vid den speciellare förklaringen af rörelsen refererar sammanvarat, såväl som icke-sammanvarat, till rummet, är onekligt, då väsendenas sammanvara betyder, att det ena befinner sig i det andras rum, eller att de äro tillsammans i en punkt af rummet, och icke-sammanvarat får betydelsen af afstånd samt såsom sådant föreställes under olika modifikationer. Uppfattningen af sammanvarat såsom förutsättande det intelligibla rummet synes äfven ligga till grund för vissa enskilda uttryck hos Herbart, såsom beteckningen af det sednare såsom möjligheten af och formen för väsendenas sammanfattning [5]), eller förklaringen, att sammanvara är i det intelligibla rummet vilkor för kausalitet, likasåväl som i det sinliga [6]), o. s. v. Men deremot finnes åtskilligt annat, som talar emot denna uppfattning. I detta afseende må först erinras, att de antydda enskilda uttrycken hos Herbart förekomma i sammanhang med den närmare förklaringen af rörelsen, och att denna förklaring utgår från förutsättningen af det intelligibla rummet såsom redan färdigt, då det visserligen skall fattas såsom ett kontinuum, likasåväl som det sinliga eller psychologiska rummet, medan det åter till sitt ursprung skall bero på motsatsen mellan sammanvara och icke-sammanvara, eller på den kontinuerade öfvergången i tanken från det ena till det andra, och såvida sjelft kan sägas förutsätta sammanvarat, i stället för att förhållandet skulle vara det omvända. I sammanhang med detta bestämmande af det intelligibla rummets ursprung förekommer äfven Herbarts protest mot uppfattningen af hans rumskonstruktion såsom rörande sig i en cirkel, eller hans förbud att vid samma konstruktion underskjuta bestämningar från den vanliga rumföreställningen, som ännu icke blifvit konstruerade [7]), äfvensom hans uttryckliga förklaring, att man icke behöfver tänka rummet, för att i och för sig såsom sådana tänka väsendenas sammanvara och icke-sammanvara [8]). Slutligen erinra vi i sammanhang med den förut antydda orimligheten vid bestämmandet af förhållandet mellan det

---

[4]) Se Afd. 1, s. 86.

[5]) Se Afd. 1, s. 85; H. W. W. IV, ss. 252, 253.

[6]) Jfr anf. st. s. 205 m. fl.

[7]) Se Afd. 1, s. 75.

[8]) Jfr H. W. W. IV, s. 208.

verkliga skeendet och det objektiva skenet, som skulle följa af den ifrågavarande identifikationen af sammanvarat och det intelligibla rummet, att Herbarts redogörelse för förhållandet mellan inherensen och förändringen synes gifva vid handen, att sjelfva behofvet att fatta väsendena såsom varande i rummet skall inställa sig först vid lösningen af det sednare problemet för förklaringen af rörelsen, som för förändringen skall förutsättas, under det deremot inherensen, som visserligen såsom sådan förutsätter sammanvara af flere väsen, icke af denna redogörelse kan antagas leda till rummets konstruktion.

För att nu försöka bestämma sammanvarat såsom å ena sidan varande det formella vilkoret för det verkliga skeendet, utan att å den andra sjelft förutsätta rummet, erinra vi, huru Herbart först kommer dertill. Då han i methoden för relationerna först uppställer fordran af ett sammanvara af reala väsen och att detta skall vara något annat än en blott summa, är det sålunda klart, att dess allmänna betydelse är den af relation eller förhållande dem emellan. Vidare gifver öfvergången till framställningen af det verkliga skeendet vid handen, att genom detta begrepp det fordrade sammanvarat skall vinna sin förklaring. Den allmänna betydelsen af sammanvarat, om vi fästa oss vid Herbarts första uppställande af detta begrepp, är således den af relation, eller, närmare bestämdt, af kausalförhållande mellan reala väsen, hvarmed äfven enskilda förklaringar af honom öfverensstämma, i sammanhang hvarmed icke-sammanvarat skall betyda, att väsendena icke stå till hvarandra i relation eller kausalförhållande [9]). Men klart är, att vi med denna betydelse af sammanvarat deri blott erhålla det ena declarandum af de båda, som nu äro i fråga, eller just den första relationen mellan reala väsen, hvars förklaring skulle vara gifven derigenom, att sammanvarat fattas såsom ett vilkor derför jemte väsendenas motsats eller tillfälliga uppfattningssätt såsom det andra. Att Herbart vid den allmänna förklaringen af inherensen hufvudsakligen betraktar samman-

---

[9]) Jfr H. W. W. III, s. 24: Beide Behauptungen, dass die Wesen *für einander* sein oder *nicht für einander* . . . Im ersten Fall sind sie *zusammen*, im andern *nicht zusammen*. — IV, s. 157: Sie *(väsendena)* könnten auch recht füglich nicht zusammen sein. Und da das Zusammen weiter nichts bedeutet, als dass ein jedes *sich selbst erhält gegen das andere*, so heisst dies so viel, als: es kann auch recht füglich statt finden, dass *sie sich nicht gegen einander im Widerstande befinden*. — Anf. st. 166: Was hiess denn ursprünglich: A und B sind zusammen? Es hiess: sie sind *im Causalverhältniss*. . . Sie können also auch nicht zusammen, das heisst, für einander *nicht vorhanden sein*.

varat från den angifne allmänne synpunkten af relation och i enlighet dermed för dennas förklaring hufvudsakligen framhåller de tillfälliga uppfattningssätten såsom vilkor för hennes möjlighet, är onekligt. Men lika obestridligt är, att den speciellare betraktelsen af samma problem utgår från uppfattningen af sammanvarat såsom ett andra vilkor för inherens och verkligt skeende, som således kan skiljas från det sednare. Från denne synpunkt bestämmes sammanvarat såsom ett vilkor i vårt tänkande för antagandet af väsendenas sjelfbibehållelse, men utan någon egen betydelse i och för sig [1]), eller såsom ett formelt vilkor för det verkliga skeendet [2]), som i väsendenas motsats eller tillfälliga uppfattningssätt då eger sitt materiella vilkor eller uttryck. Närmare bestämmes såväl det ena som andra af dessa vilkor, då Herbart refererar de tillfälliga uppfattningssätten till väsendenas *hvad*, och sammanvarat till deras *vara,* för att med afseende på hvartdera af dessa båda momenter vid fråga om väsendets begrepp uttrycka möjligheten af verkligt skeende [3]). Betraktelsen af väsendenas sammanvara från den synpunkten, att det är ett vilkor för det verkliga skeendet, utan att likväl sammanfalla med det intelligibla rummet eller vara en rumsbestämning, som förutsätter detta, leder således till den uppfattningen deraf, att det i viss mening är i förhållande till båda ett prius i tanken, eller en förutsättning för dem i vårt tänkande, med den skilnad, att det i ena fallet måste suppleras af väsendenas motsatser eller tillfälliga uppfattningssätt, och i det andra blott fasthållas i sin motsats till icke-sammanvarat. Försåvidt frågan om de båda förutnämnda relationernas, det verkliga skeendets och det objektiva skenets, betydelse af objektiva eller blott subjektiva beror på betydelsen af väsendenas sammanvara, kan hon således afgöras gemensamt för

---

[1]) H. W. W. IV, s. 157: . . . dass in der Reihe unseres Denkens der Begriff des Zusammens die Bedingung unserer Annahme der Selbsterhaltung ist; dergestalt dass, sobald wir das Zusammen der Wesen einmal voraussetsen, dann auch in der Reihe unseres Denkens die Selbsterhaltung eines jeden als nothwendige Folge auftritt, an sich aber hat das blosse Zusammen gar keine eigne Bedeutung.

[2]) H. W. W. I, s. 263: . . . Gegensätze sind nun an sich nicht reale Prädicate der Wesen; daher muss noch eine *formale* Bedingung, das Zusammen mehrerer Wesen, hinzukommen, damit die Gegensätze einen realen Erfolg haben können.

[3]) H. W. W. III, s. 23: Ihre *(sjelfbibehållelsens)* Voraussetzung ist die Störung; welche in Rücksicht des *Was* der Wesen die Möglichkeit zufälliger Ansichten von der beschriebenen Art, in Rücksicht des *Sein* aber noch das Zusammen selbst erfordert.

båda. Utan att ännu öfvergå till denna undersökning, erinra vi blott, för att försätta oss på Herbarts egen ståndpunkt, att den nyss framställda förklaringen af sammanvarat icke omedelbart berättigar till antagandet, att detta enligt Herbarts egen åskådning skulle göra någondera relationen till subjektiv, eller leda till ett sammanfattande subjekt såsom ett tertium i förhållande till sjelfva membra relationis, hvari de hade sin sammanhållande enhet. Såsom hänförande sig till väsendenas vara, är nemligen sammanvarat, eller sammanfattningen, det *sammanfattande tänkandet,* visserligen blott en viss art att sätta, nemligen då fråga är om flere reala väsen, men synes då också, likaså litet som varat såsom sådant, när det refereras till ett enda väsen, böra enligt Herbart tänkas förutsätta en *sättande,* eller *förnimmande,* utan, likasåväl som varat, i första hand hänföra sig till ett *satt,* nemligen just de *flere* reala väsendena. För att sammanvarat, eller det sammanfattande tänkandet, enligt Herbart skulle åt de ifrågavarande relationerna gifva en idealistisk eller en egentligen subjektiv charakter, måste det på något sätt utgöra det sammanfattande väsendets eget "hvad," eller sanna qvalitet. t. ex. — såvidt detta väsen är menniskan — såsom en "ursprunglig inrättning" tillhöra det menskliga medvetandet. Härmed hafva vi äfven angifvit ett af föremålen för den speciellare undersökningen med afseende på dessa relationers betydelse. För öfrigt synes, liksom betydelsen af det objektiva skenet eller det intelligibla rummet ytterst beror af sammanvarats betydelse, denna sednare lättast kunna inses genom en betraktelse just af det objektiva skenet eller det intelligibla rummet, emedan det förnämligast är vid bestämmandet af det sednare begreppet, som begreppet sammanvara kommer till tals.

Då vi i det föregående ifrågasatte, huruvida icke det objektiva skenet måste ega blott subjektiv betydelse, hade vi anledningen dertill i Herbarts framhållande af det intelligibla rummets ursprung genom det sammanfattande tänkandet, för att kunna gifva en blott fenomenel betydelse åt rumförhållandena. Genom betraktelsen af sammanvarats begrepp hafva vi sökt angifva ett sätt att från Herbarts egen ståndpunkt se saken, utan att genom detta ursprung för det intelligibla rummet råka ut för en idealistisk eller egentligen subjektiv förklaring. Att Herbart då också lika litet vid uppställandet af sammanvarat såsom vilkor för det verkliga skeendet kan anse sig äfventyra en sådan, är i och med detsamma klart. För att emellertid äfven

med afseende på den sistnämnda relationen mellan reala väsen söka försätta oss in i Herbarts egen åskådning, återstår oss att undersöka hans uppfattning af det andra vilkoret för samma relation, nemligen väsendenas motsats eller tillfälliga uppfattningssätt. Huru än detta vilkor eller förhållandet mellan de möjliga särskilda beteckningarna derför må vara att närmare bestämma, så kan likväl den objektive charakteren af det verkliga skeendet sjelft tydligen icke medgifva idealistiska förklaringar af dem. Visserligen skall detta skeende icke afficiera väsendena sjelfva och såvida vara för dem fullkomligt främmande. Men å andra sidan skall det likväl vara grundadt i och till sin beskaffenhet bero på deras qvaliteter, hvilket just anföres såsom en nota characteristica för detta slags skeende i förhållande till det s. k. skenbara, som för sin möjlighet förutsätter rummet och "icke emottager någon bestämning med afseende på sitt begrepp af de sanna qvaliteterna" [4]). Klart är också, att en idealistisk förklaring af det verkliga skeendet skulle röra sig i en för Herbart sjelf svårligen fördold cirkel, enär, såsom förut blifvit funnet och anmärkt, förnimmandet sjelft ytterst skall vara att fatta såsom ett verkligt skeende hos själen, såsom ett till sin qvalitet för oss obekant realt väsen. Återgå vi nu till det ifrågavarande materiella vilkoret för det verkliga skeendet, så blifver det i enskilda hos Herbart förekommande förklaringar bestämdt såsom motsats mellan de reala väsen, mellan hvilka det kan ega rum, hvarvid tillfälliga uppfattningssätt bestämmas såsom ett medel hos subjektet att fatta denne motsats [5]). Lika berättigade som dessa förklaringar måste vara att i allmänhet uttrycka Herbarts mening, lika erforderligt synes likväl ett närmare bestämmande af den vara. Det all-

---

[4]) Jfr Afd. 1, s. 72; H. W. W. IV, s. 156.

[5]) Jfr Afd. 1, ss. 69—71; H. W. W. I, s. 263: . . . von dem an sich unerkennbaren, einfachen Was der Wesen lässt sich so viel bestimmen, dass dasselbe nicht bloss bei verschiedenen verschieden sei, sondern dass es auch *conträre Gegensätze* bilde. Diese Gegensätze sind nun an sich nicht reale Prädicate der Wesen; daher muss noch eine formale Bedingung, das Zusammen mehrerer Wesen, hinzukommen, damit die Gegensätze einen realen Erfolg haben können . . . . Damit man im Denken die Begriffe hievon gehörig auseinander setzen könne, sind zweierlei Hülfsbegriffe nothwendig, erstlich von *zufälligen Ansichten,* zweitens vom intelligiblen Raum. — III, s. 166: . . . . des Gegensatzes ihrer *(de reala väsendenas)* Qualitäten, welchen Gegensatz der Zuschauer sich durch zufällige Ansichten deutlich macht. — Härmed öfverensstämmer förklaringen af det verkliga skeendet såsom ett bestående mot en negation och uppfattandet af dess olika modifikationer såsom till sin möjlighet beroende på möjligheten af en olika modifierad motsats mellan väsen.

männa, som af dem måste upptagas, är bestämmandet af det ifrågavarande vilkoret, hvad beträffar väsendenas qvaliteter, såsom motsats dem emellan, och att väsendenas tillfälliga uppfattningssätt blott i methodologiskt afseende kunna betecknas såsom vilkor för det verkliga skeendet, nemligen såsom ett medel hos oss eller i allmänhet hos en intelligens [6]) att fatta en sådan motsats. Behofvet af ett närmare bestämmande af denna förklaring visar sig åter i betraktande af Herbarts allmänna, ofta framhållna, uppfattning af motsats, eller negation, såsom icke varande, hvad han kallar ett realt predikat, eller en s. k. absolut bestämning, utan gifven såsom sådan genom en relation, eller — närmare bestämdt — genom en sammanfattning i tänkandet, eller en jemförelse [7]). Skola vi med afseende på denna uppfattning af motsats i allmänhet söka bestämma den förut framställda uppfattningen af det verkliga skeendet från materiel sida, så synes Herbarts tankegång vara ungefär följande. För möjligheten af den "förnekning," som i väsendenas sammanvara, såsom ett kausalförhållande, måste ega rum, förutsättes motsats dem emellan. Men i och för sig äro väsendena icke motsatta. Motsatsen kan endast falla *emellan* dem, eller, endast när den ena qvaliteten jemföres med den andra, kunna de fattas såsom motsatta. Den jemförelse mellan väsendena, som i detta fall erfordras och gör tillfyllest, är deras tillfälliga uppfattningssätt. Betydelsen af de sednare, när de bestämmas såsom ett metafysiskt hjelpbegrepp, eller ett medel hos oss att fatta väsendenas motsats, är derföre icke blott att vara det *sätt,* hvarpå vi göra oss reda för väsendenas motsats, utan äfven att vara i visst afseende en *förklaring* af denne. Eller, m. a. o., när det ifrågavarande vilkoret för verkligt skeende bestämmes såsom motsats mellan väsen, så är dermed antingen ingen förklaring af samma skeende gifven, utan blott ett annat uttryck, nemligen från materiel sida, för denna relation mellan väsen, eller är det en förklaring af en relation genom något, som, sjelft relativt, å sin sida behöfver förklaras, och hvars förklaringsgrund skall finnas i väsendenas tillfälliga uppfattningssätt [8]).

---

[6]) Jfr H. W. W. III, s. 23.

[7]) Jfr Afd. 1, ss. 11, 64; H. W. W. IV, ss. 133, 134 m. fl. st.

[8]) Jfr H. W. W. IV, s. 133: Keins *(senteradt eller sensation, som enligt anf. st. s. 135 skall vara det bästa analogon till det enkla reala väsendet)* besteht aus Theilen; aber jedes, *verglichen* mit dem andern, erlaubt die Unterscheidung — nur nicht die Trennung — dessen, was dem andern gleich und entgegen sei. — Anf. st. s. 141: Die zufälligen An-

Den hufvudsakligen kritiske punkten vid fråga om det verkliga skeendet från dess materiella sida utgöres således af de s. k. tillfälliga uppfattningssätten, och hufvudfrågan blir, huru Herbart med fasthållande af den förutnämnda objektiva, eller — hvilket från hans ståndpunkt är detsamma — realistiska, uppfattningen af det verkliga skeendet, skall kunna bestämma dessa såsom förklaringsgrund för motsatsen mellan väsendenas qvaliteter. Men derjemte föranleder det sagda äfven andra frågor. Sålunda, då de s. k. tillfälliga uppfattningssätten tydligen sjelfva icke äro annat än en relation, åtminstone mellan de reala väsendena och det jemförande subjektet, kan man fråga, om icke förklaringen ändå innebär en cirkel eller en petitio principii, eller om icke den sålunda uppställde förklaringsgrunden, såsom sjelf varande en relation, å sin sida behöfver en förklaring. Slutligen, då tillfälliga uppfattningssätt skola vara ett för logiken okändt begrepp, kan man möjligen äfven fråga, hvarföre icke det slags jemförelse, som kan sägas ligga i den logiska uppfattningen af en motsats, här kan rekommenderas. För att i korthet antyda Herbarts svar på dessa frågor, är det klart, att han med afseende på den sista endast kan anse sig behöfva hänvisa till de reala väsendenas enkelhet och den här ifrågavarande motsatsens egenskap af att vara s. k. konträr [9]) motsats, då densamme naturligen icke skall kunna angifvas efter vanlig logisk analogi, som icke låter de konträrt motsatta begreppen vara s. k. enkla begrepp. Hvad beträffar den andra af nyss framställda frågor, så blifver hon i sjelfva verket af Herbart besvarad dels i och genom besvarandet af den först framställda, dels genom åberopande af de tillfälliga uppfattningssättens betydelse att vara för de reala väsendena sjelfva fullkomligt yttre och främmande. Hvad slutligen beträffar den första frågan, så sammanfaller för Herbart hennes besvarande med uppvisandet af de s. k. tillfälliga uppfattningssättens methodologiska nödvändighet och giltighet. De tillfälliga uppfattningssättens methodologiska betydelse torde åter enligt Herbart kortast kunna uttryckas sålunda, att de, fastän icke tillhörande logiken, likväl

---

sichten sind nur die Ausdrücke, welche die Wesen annehmen müssen, um *vergleichbar* zu werden; aber indem wir durch ihre Hülfe zwei Wesen *vergleichen,* finden wir sogleich, dass in *der Vergleichung* sich mancherlei Puncte darbieten, worin Störung und Selbsterhaltung ihren Sitz haben können. — III, s. 23: . . . Störung *(motsats),* welche in Rücksicht des Was der Wesen die Möglichkeit *zufälliger Ansichten* . . . selbst erfordert.

[9]) Se ofvan s. 10, not. 5.

äro ett vetenskapligt konstateradt förhållande mellan begrepp [1]), hvars nödvändighet för den metafysiska demonstrationen närmast är betingad genom relationernas method, såsom hvars "förlängning" de tillfälliga uppfattningssätten kunna betraktas [2]), eller som "befaller" deras användande [3]). De förutsättningar, hvarifrån denna förklaring utgår, äro för det första den allmänna, att sjelfva tviflet på möjligheten att genom våra begrepp, eller vårt nödvändiga tänkande, bestämma det utom oss varande reala, som vi måst antaga, sedan alla försök af en annorlunda beskaffad förklaring af det relativa misslyckats, är i sig en ren orimlighet [4]). Derjemte beror samma förklaring på Herbarts

---

[1]) H. W. W. IV, s. 97: Hier *(vid fråga om tillfälliga uppfattningssätt)* ist ein Verhältniss unter Begriffen, das man in den kategorischen, hypothetischen und disjunctiven Formen nicht darstellen kann. Dieses Verhältniss ist kein Gegebenes der Anschauung, kein Product der Schwärmerei, kein Stoff für Prunkreden, keine Zuflucht des Empirismus. Sondern es ist ein wissenschaftlich klarer und durch hinreichende Proben belegter Gedanke, dessen die Speculation nicht entbehren kann, obgleich sie weit entfernt ist, auf ihm allein zu beruhen.

[2]) Se Afd. 1, s. 114.

[3]) Se Afd. 1, s. 59.

[4]) Jfr H. W. W. I, s. 221: Es ist nämlich offenbar, dass . . . alles auf den Begriff von dem, Was *Ist,* ankommt, welcher conseqvent soll festgehalten werden. . . . Diese Conseqvens *im* Denken, was kann sie helfen, um das *ausser* dem Denken, ausser uns vorhandene *Seiende selbst,* zu erkennen? Warum sollte das, was warhaft und an sich *Ist,* sich nach unserer subjektiv nothwendigen Vorstellungsart richten? — Die ganze Erwiederung ist eine Gegenfrage: *Wie kann man sich einfallen lassen, eine solche Frage aufzuwerfen?* Der Fragende unternimmt, *sich vorzustellen,* dass etwas sei, welches von unserer nothwendigen Vorstellungsart abweiche: er unternimmt also, *in sein eignes* Denken diejenige falsche Vorstellungsart *wirklich aufzunehmen,* welche er sich so eben verboten hatte. Dazu gebraucht er den Vorwand, von Dingen zu reden, die unabhängig vom Denken vorhanden sein könnten; während es eben so ungereimt ist, Möglichkeiten anzunehmen, die für Unmöglichkeiten sind erkannt worden, als Dinge an sich zu sehen ohne Augen und zu fühlen ohne irgend ein Organ des Fühlens. — Demnach muss ein für allemal bemerkt werden, dass die Gültigkeit und reale Bedeutung dessen, was wir über das Seiende in einem nothwendigen Denken vestsetzen, gar nicht kann bezweifelt werden, weil der Zweifel nichts anders ist, als ein Versuch, sich dem nothwendigen Denken zu entziehen. Wir sind in unsern Begriffen völlig eingeschlossen; und *gerade darum, weil* wir es sind, entscheiden Begriffe über die reale Natur der Dinge. Wer dies für Idealismus hält (wovon es ganz und gar verschieden ist), der muss wissen, dass nach seinem Sprachgebrauche es kein anderes System giebt als Idealismus. — Anf. st. s. 223: *Warum werden nun . . . Dinge an sich behauptet?* Vermöge einer Reihe von Schlüssen aus dem Gegebenen. *Wie aber, wenn vielleicht diese Schlüsse nur Producte des Denkens, mithin jene Dinge an sich, Gedankendinge wären?* — Das sind

åsigt om den vetenskapliga methoden, att hvarje vetenskap förutsätter, utom den logiska, äfven en för sig egendomlig method, i enlighet hvarmed Herbart, tvingad, såsom han antyder, af relationernas method, använder för den metafysiska demonstrationen de s. k. tillfälliga uppfattningssätten såsom ett ur begreppen sjelfva framgående förhållande dem emellan, som skall såsom sådant vara konstateradt i de mera specielle vetenskaperne, isynnerhet de mathematiske.

Sedan vi i det närmast föregående sökt visa Herbarts realistiska uppfattning af det verkliga skeendet och de utvägar till hennes fasthållande, han kan anse sig hafva, göra vi, innan vi öfvergå till granskningen af Herbarts verldsförklaring, ett tillägg till det sagda, för att med ledning af detta närmare bestämma förhållandet mellan det verkliga skeendet och den andra relationen mellan enkla väsen, som vi funnit i det s. k. objektiva skenet. Det är klart, att det förhållande af genus till species, som skall ega rum mellan dessa båda relationer, äfven enligt det föregående kan så uttryckas, att det verkliga skeendet är ett allmänt förhållande mellan reala väsen, hvarifrån Herbart vid verldsförklaringen utgår, under det att det objektiva skenet, såsom för sin möjlighet förutsättande det intelligibla rnmmet, såvida är en relation mellan ett särskildt slag af reala väsen å ena sidan, nemligen de intelligenta, eller sådana, till hvilkas sjelfbibehållelse under en viss form hör ett sammanfattande tänkande under det intelligibla rummets form, samt antingen likartade eller olikartade väsen å den andra sidan. Klart är då också, att, under det verkligt skeende med Herbarts sätt att se saken hvarken kan medgifva en idealistisk eller blott subjektiv förklaring, så vidt hvarken det materiella eller formella vilkoret derför skall medgifva en sådan, förklaringen af det objektiva skenet, fastän icke idealistisk i förhållande till Herbarts ståndpunkt i det hela, likväl från denne måste kunna, om också blott i ett visst afseende och med vissa inskränkningar, betecknas såsom subjektiv, för att dermed utmärka särskildt denna relations

---

sie ganz unfehlbar; es ist gar nicht nöthig und nicht angemessen, dieses bloss zweifelnd auszudrücken; vielmehr verräth der Zweifel hier, mehr als irgendwo, den Anfänger. Alles, was die Skepsis wollen kann, ist ihr im voraus zugegeben. Damit aber fallen die Schlüsse nicht um, die auf ein von uns unabhängiges Reales geführt haben; nimmt die Überzeugung von diesem Realen hinweg, so kommen alle die alten Ungereimten wieder, welche zu den schon angestellten Untersuchungen getrieben und genöthigt haben; sie treiben nnd nöthigen noch einmal, und man muss den schon betretenen Weg zu demselben Ziele noch einmal gehn.

fenomenella betydelse. Den ifrågavarande subjektiva betydelsen skulle nemligen ligga deri, att det intelligibla rummet blott vore, såsom Herbart säger, ett tanketing, d. v. s. icke i sammanvarat, sådant som det, på samme gång det i en viss mening förutsättes för rummet, äfven skall vara det formella vilkoret för det verkliga skeendet, utan just i den motsats mellan sammanvara och icke-sammanvara, eller öfvergång i tänkandet från det ena till det andra, som skall utgöra det intelligibla rummets egentliga ursprung. Inskränkningarna vid fråga om det objektiva skenets subjektiva betydelse skulle åter ligga för det första deri, att det tänkande, hvars form det intelligibla rummet vore, icke utgjorde det tänkande väsendets egen qvalitet såsom sådan, eller att det intelligibla rummet icke är att fatta såsom en viss ursprunglig beskaffenhet hos det menskliga medvetandet eller i allmänhet hos någon särskild intelligens, utan tillhör alla intelligenser, närmast en sådan, som kände väsendenas sanna qvaliteter [5]), såsom formen för deras sammanfattande tänkande, eller såsom deras *sammantänkande* af flere reala väsen, samt vidare deri, att, såsom vi funnit, det intelligibla rummet blott är *möjligheten* af sammanfattning, under det den bestämda sammanfattningen, åtminstone närmast, beror på rörelsen genom den för hvarje väsen egendomliga hastigheten och riktningen [6]). Slutligen följer af det sagda, att, utom hvad beträffar den formelle och methodologiske synpunkten, äfvensom inflytandet af Herbarts uppfattning af det varande i och för sig, hans verldsförklaring ytterst måste bedömas genom undersökning af det verkliga skeendets begrepp.

Då vi nu gå att undersöka, huruvida den realistiska uppfattning af det relativa, som vi sökt från Herbarts ståndpunkt motivera, låter fasthålla sig, eller, bestämdare, huruvida det relativa låter förklara sig genom de förutnämnda relationerna mellan reala väsen, vända vi oss först till det objektiva skenet, emedan vi antagit oss genom en betraktelse deraf lättast skola kunna fatta betydelsen af det sammanvara eller det sammanfattande af flere väsen, hvilket på samme gång skall vara en förutsättning för det intelligibla rummet, som det är det formella vilkoret för det verkliga skeendet, enär det objektiva skenet för sin möjlighet förutsätter det intelligibla rummet, vid hvars bestämmande sammanvarats begrepp hufvudsakligen kommer till behandling. Den kritiska frågan med afseende på Herbarts ställning till idealismen hafva vi i det före-

---

[5]) H. W. W. I, s. 289.

[6]) Se Afd. 1, ss. 83, 85.

gående, hvad beträffar nämnda sammanvara, funnit vara, huruvida detta konseqvent enligt Herbart låter fatta sig annorlunda än såsom i visst afseende varande det sammanfattande väsendets egen qvalitet, eller hvad Herbart, med afseende på Kants förklaring af erfarenhetens former, skulle beteckna såsom en ursprunglig inrättning hos detta väsen. Den konseqvens, som i förhållande till Herbarts uppfattning af det intelligibla rummet skulle drifva honom till en sådan uppfattning af flere väsens sammanvara, skulle tydligen allmännast kunna sägas vara gifven deri, att han icke kunnat, såsom han åsyftat, referera rummet till de reala väsendena eller dessa till rummet, eller att han icke konseqvent kan undgå att fatta rummet sjelft såsom en sådan beskaffenhet. För att närmare bestämma kriterierna på denna konseqvens samt i och med detsamma äfven föremålet för vår undersökning, hvad beträffar det s. k. intelligibla rummet, hafva vi att erinra oss det charakteristiska vid fråga om detta. Sin betydelse skall det intelligibla rummet enligt det föregående erhålla genom sitt förhållande till det sinliga. Detta sednare är psychologiskt och, om intet annat rum vore tänkbart, skulle Herbart sålunda icke vilja bestrida, att rummet vore en ursprunglig beskaffenhet i medvetandet, åtminstone det menskliga. Då nu det intelligibla rummet icke skall vara en sådan beskaffenhet, så ligger dess betydelse i förhållande till det sinliga i allmänhet i att vara dettas förutsättning i begreppet, hvarigenom det skall blifva möjligt att undgå uppfattningen äfven af detta såsom en i det psychologiska medvetandet inneboende form, eller i allmänhet att visa, att rummet enligt sitt begrepp icke är en sådan. Då nu emellertid det intelligibla rummet i sitt resultat är såvida likartadt med det sinliga, att det är ett kontinuum med tre dimensioner, liksom det, såsom vi funnit, vid all förklaring med tillhjelp af dess begrepp förutsättes såsom en så beskaffad till hands varande form i tänkandet eller medvetandet, så kan dess skilnad från det sinliga endast sökas i dess ursprung och uppkomst. I detta afseende skall då det intelligibla rummet visa diskretionen, eller, enligt Herbarts terminologi, det "fasta," såsom den primära bestämningen i sitt begrepp, d. v. s. — med afseende på förklaringen af den fasta linien såsom diskret, att hon är mellan tvenne punkter ändligt delbar — att det intelligibla rummet i fixe punkter eger bestämda gränser för delbarheten, eller — från en annan sida — att desse punkter äro det i tanken första vid fråga om rummets begrepp. och, såsom en följd häraf, att de särskilda, rummet

såsom ett kontinuum konstituerande, mathematiska hufvudbestämningarna i tanken föregå rummet sjelft, äfvensom i mathematisk ordningsföljd den ena den andra, så att, såsom vi sett, punkten är i begreppet prius i förhållande till linien, linien i förhållande till ytan, o. s. v., i stället för att vid fråga om det sinliga rummet såsom ett kontinuum, och sålunda äfven vid fråga om det intelligibla rummet i dess resultat, förhållandet är tvärtom, att punkten såsom en gräns för linien, eller såsom en relation mellan linier, förutsätter dessa, o. s. v. [7]). Det är klart, att frågan, huruvida rummet är blott psychologiskt och fenomenelt eller äfven hänförligt till en väsendtlig verklighet, från en viss sida kan sägas bero derpå, huruvida diskretionen eller kontinuiteten, eller — i sednare fallet rättare — både diskretion och kontinuitet i lika bemärkelse [8]), är dess primära bestämning, då antagandet af rummets objektivitet alltid konseqvent, emedan det sammansatta förutsätter det enkla, måste leda till eller förutsätta en atomistisk uppfattning af det verkliga. Klart är också, att Kant vid sin psychologiska förklaring af rummet fattade det såsom ett ursprungligt kontinuum, eller såsom till sitt begrepp varande enhet af kontinuitet och diskretion, såsom tydligast torde visa sig vid hans framställning af apprehensionens synthesis i åskådningen, hvarföre vi måste erkänna, att Herbart vid sin protest mot denna Kants uppfattning just vändt sig mot ett sådant moment i den Kantska förklaringen af rummet, mot hvilket han från sin ståndpunkt hade att rikta sig. Slutligen inse vi äfven af det sagda, att vi i frågan, huruvida rummet af Herbart blifvit uppvisadt såsom ursprungligen varande diskret, hafva erhållit det i förhållande till hans egen synechologiska terminologi mest adeqvata uttrycket för vår fråga, om Herbart kunnat undgå uppfattningen af rummet såsom en ursprunglig beskaffenhet i det menskliga medvetandet, eller för frågan om det förutnämnda sammanvarats betydelse, såvidt grunderne för afgörandet af denna skola hemtas från beskaffenheten af det intelligibla rummet. Hvad beträffar granskningen af Herbarts rumtheori, så blir, med anledning häraf och enligt nyss förut angifna kriterium på rummets ursprungliga diskretion, hennes uppgift att tillse, huru-

---

[7]) Jfr Afd. 1, s. 76.

[8]) Såvidt diskretion blott betyder söndring, och kontinuitet således, såsom hennes motsats, närmast blott sammanhang eller enhet, inses lätt, att, hvad Herbart kallar kontinuum, eller det "flytande," i sig förenar båda dessa bestämningar och genom denne motsats är behäftadt med alla de motsägelser, som i dess begrepp uppvisas.

vida de särskilda rumbestämningarna förutsättas för rummet, eller huruvida Herbart, utan att röra sig i en cirkel, eller förutsätta rummet, kunnat åt dem gifva betydelsen just af rumbestämningar. Fullständigare låter denna uppgift bestämma sig med afseende derpå, att läran om det intelligibla rummet har formen just af en konstruktion. Såsom sådan åsyftar hon att med ett visst begrepp, eller en viss tanke, som icke refererar sig till rummet, såsom utgångspunkt och med tänkandet såsom organ — enär vetenskapen icke ursprungligen kan betjena sig af något annat — i detta rum framställa en allt fullständigare *bild* af företeelsens verld [9]). Men klart är då, att man vid en fullständigare granskning af denna konstruktion har att tillse, icke blott huruvida Herbart kunnat genom tänkandet komma öfver från den första rumbestämningen till den andra o. s. v., utan äfven huruvida han på tänkandets väg kunnat komma till en första rumbestämning och öfverhufvud från ett *tänkt* kunnat komma öfver till en *bild.*

Vända vi oss nu till Herbarts konstruktion af det intelligibla rummet, så hafva vi funnit det egendomliga för detta med afseende på ursprung och uppkomst i dess första dimension, eller den s. k. fasta linien, hvilken, såsom "sjelfständig" linie samt i och med detsamma såsom ett diskretum, icke tillhör det sinliga rummet. För vårt ändamål att granska det intelligibla rummet blott med afseende på dettas specifika betydelse, eller skilnad från det sinliga, anse vi derföre tillräckligt att fästa uppmärksamheten på denna linie, under det vi med afseende på den återstående konstruktionen inskränka oss till några få anmärkningar af mera methodologisk betydelse, eller för att belysa vår granskning af den fasta linien. De konstitutiva bestämningarne med afseende på denna hafva vi funnit deri, att hon är rät, (åt tvenne motsatta håll) oändlig samt utgöres af *vid* hvarandra liggande punkter eller orter. Men liksom vi anse det för oss öfverflödigt att ända till slutet följa Herbarts konstruktion af det intelligibla rummet, så finna vi det icke heller för vårt ändamål nödigt att steg för steg granska konstruktionen af den fasta linien, eller att direkt göra hvar och en af dessa hennes bestämningar till föremål för undersökning. Hvad vi deremot, i enlighet med det nyss förut sagda, anse oss böra undersöka, är, huruvida Herbart kunnat komma till de nämnde beståndsdelarne af

---

[9]) Se Afd. 1, s. 59.

linien såsom sådane, eller betraktade hvardera för sig såsom första rumbestämningar, punkter eller orter, och vidare, huruvida han kunnat komma till en mångfald eller oändlig mångfald af sådane punkter såsom momenter af en *fast* linie.

Öfvergå vi nu till den förra af dessa undersökningar, så skall, enligt hvad vi funnit, ortens begrepp vara konstrueradt i och genom samme tanke, som utgör synechologiens utgångspunkt. Utgår man nemligen vid rumkonstruktionen från tanken: tvenne väsen äro tillsammans, men de *kunna* äfven vara icke tillsammans, så skall orten vara gifven omedelbart i och med denna möjlighet af sammanvara genom den med hvartdera enkla väsendet förenade enkle bilden af det andra, hvari samma möjlighet uttalar sig. Fullständigare uttryckt, innebär enligt det föregående svaret på frågan om ortens uppkomst, att punkten eller orten, vid fråga om tvenne väsens icke-sammanvara, icke gifves enkel, utan dubbel, emedan möjligheten af sammanvara är tvåfaldigt förhanden, i det man kan taga till utgångspunkt derför både det ena och det andra väsendet, ehuru denna fullständigare redogörelse för ortens genesis i tänkandet icke lemnar någon ny eller särskild bestämning vid fråga om hennes allmänna begrepp, då denna tvåfald blott tillkännagifver, liksom hon beror derpå, att man vid ortens begrepp, eller i allmänhet vid fråga om rummet, har att göra med sammanvarat, eller relationen, blott från den formella sidan såsom det förutnämnda formella vilkoret *(das vorläufige Zusammenfassen)* för det verkliga skeendet, eller såsom det ännu obestämda sättet, hvarpå väsen kunna sättas, för att vara i kausalförhållande [1]). Såsom rumbestämning är punkten eller orten, enligt det sagda, den ett enkelt väsen vidhängande enkle bilden af ett dermed icke sammanvarande annat enkelt väsen. Till sitt allmänna begrepp såsom konstruerad i och genom sjelfve tanken, hvarmed synechologien börjar, är åter orten tvenne väsens under tillståndet af icke-sammanvara såsom möjligt tänkta sammanvara. Vår fråga vid undersökningen af möjligheten af denna konstruktion är derföre, huruvida det under icke-sammanvarat såsom möjligt fattade sammanvarat kan *tänkas* under formen af en med ett ifrågavarande väsen såsom utgångspunkt för detta tvenne icke sammanvarande väsens möjliga sammanfattande förenad bild af det andra väsendet, hvilken åt detta "erbjöde" en

[1]) Jfr Afd. 1, s. 75; H. W. W. IV, ss. 168, 169.

punkt, hvarest [2]) det kunde med det förra sammanfattas. Fastän orten, såsom möjligt sammanvara, måste fattas såsom ett sammanvara och såvida förutsätta detta begrepp, så är det dock under tillståndet af icke-sammanvara, som väsendena skola tänkas såsom möjligen varande tillsammans, hvarföre orten enligt sitt allmänna begrepp måste fattas såsom en modifikation af såväl icke-sammanvara som sammanvara och såvida, i öfverensstämmelse med Herbarts allmänna förklaring af rummet, kunna sägas bero på motsatsen mellan dessa båda, i och för sig till rummet icke hänförliga, begrepp. I sjelfva verket är icke-sammanvarat af de båda begreppen det i egentligaste mening i förhållande till orten i tanken föregående, hvarur hon, såsom en modifikation af båda, uppkommit eller blifvit konstruerad, emedan man, för att tänka tvenne icke-sammanvarande väsen såsom möjligen varande tillsammans, förut måste tänka icke-sammanvarat. Hvad vi emellertid af det sagda finna, är nödvändigheten att för afgörandet af vår fråga taga i betraktande betydelsen af både sammanvarat och icke-sammanvarat. Någon annan förklaring af dessa begrepp från den synpunkten, att de icke skola vara rumbestämningar, än den allmänna, som ligger i beteckningarna relation och relationslöshet, har Herbart icke gifvit [3]). Af de båda momenter, som ligga i begreppet relation, nemligen immanens, eller identitet, att det ena väsendet ingår i det andra såsom bestämning, och uteslutning, eller motsats, är det tydligen det förra positiva, som i första hand skulle vara uttryckt i Herbarts sammanvara, när detta förklaras genom begreppet relation, enär dess motsats, icke-sammanvarat, i betydelsen af relationslöshet skall uttrycka frånvaro af all immanens. Att ett väsen står i relation till ett annat, skulle således från Herbarts ståndpunkt i första hand betyda, att det är en bestämning deri. Såvidt det möjliga sammanvarat fattas såsom ett sammanvara, måste det äfven fattas såsom en relation. Skilnaden mellan det förra och det sednare kan då endast bero på betydelsen af ordet möjlig-

---

[2]) Jfr H. W. W. III, s. 26; IV, ss. 160, 169.

[3]) Visserligen har Herbart äfven för sammanvara och icke-sammanvara användt beteckningarna *ihvartannatvara* och *vidhvartannatvara;* men då dessa lika mycket äro lånade från den vanliga rumföreställningen, som de förra uttrycken, och blott åsyfta att framhålla, att icke-sammanvarat icke innebär distans, betrakta vi dem, åtminstone tillsvidare och i förhållande till beteckningarna relation och relationslöshet, mindre såsom förklaringar af än såsom andra uttryck i stället för orden sammanvara och icke-sammanvara.

het. Att möjlighet hos Herbart endast kan fattas i s. k. logisk bemärkelse af blott tänkbarhet, eller motsägelselöshet, följer såväl af hans allmänne ståndpunkt som, i ifrågavarande fall, äfven deraf, att det är under tillståndet af icke-sammanvara, d. v. s. under fullkomlig frånvaro af all immanens, som väsendena skola tänkas vara möjligen tillsammans. Möjligt sammanvara kan således för Herbart endast betyda tänkbar relation. Den andra betydelsen af möjligt sammanvara, i fall möjligheten fattas såsom s. k. reel möjlighet, skulle vara, att väsen, hvilka såsom sådana, eller enligt sitt begrepp, stå till hvarandra i relation, eller bestämma hvarandra, ännu icke utvecklat denna relation — eller ännu icke bestämma hvarandra — till den grad, som ligger i deras begrepp. Men lätt inses, att det möjliga sammanvarat i förra fallet, eller när väsendena under tillståndet af icke-sammanvara fattas såsom möjligen sammanvarande, lika litet som i det sednare kan *tänkas* hafva formen af en bild på förut angifna sätt. Hvad som *tänkes* vid det efter Herbarts uppfattning *möjliga* sammanvarat, är enligt det sagda blott, att det *icke strider* mot väsendenas begrepp att *bestämma* hvarandra. Hvad som derföre *tänkes* vid det väsen, som fattas såsom utgångspunkt för relationen, och hvad detta kan *tänkas* "erbjuda" det väsen, som dertill refereras, kan icke vara *bilden* af sistnämnda väsen, utan endast motsägelselösheten i uppfattandet af det sjelft såsom det der eger det andra väsendet till sin *bestämning*. M. a. o., enligt sjelfva *begreppet* möjlig, eller tänkbar, relation är det väsen, som refereras till det andra, en *möjlig*, eller tänkbar, *bestämning* i detta, och icke en dermed på ett blott yttre sätt tillfogad bild af det förra väsendet. Men liksom det sålunda lätteligen bör inses, att man icke ur sjelfva *begreppet* möjlig, eller tänkbar, relation kan komma till hennes bestämmande såsom en vid ett väsen vidhäftad bild af det andra väsen, som dertill refereras, så bör det äfven vara lätt att finna, hvarpå det beror, om något dylikt vid fråga om ett medvetande, sådant som det menskliga, möjligen skulle inträffa, nemligen på *detta* medvetandes oförmåga att *tänka* det individuella eller, så att säga, på individuelt sätt. Men i detta afseende måste då anmärkas, att för ett sådant medvetande i ifrågavarande fall icke allenast det väsen, som *refereras,* utan äfven *det,* hvartill det refereras, såsom detta bestämda individuum på något sätt måste vara till såsom föreställning, och alltså såsom bild, och att detta inträffar icke mindre, när relationen fattas såsom *verklig,* än när han tänkes såsom blott *möjlig,* äfven-

som vid fråga om den i reel bemärkelse möjliga, likasåväl som vid den blott tänkbara. Att denna förklaring af den bild, som vid det förutnämnda refererandet möjligen skulle kunna komma i fråga, icke är den af Herbart för hans bild åsyftade, är klart icke allenast af det nu sagda, enligt hvilket det Herbartska beviset för bilden skulle vara både hvad man kallar en *för vid* bevisning — enär det skulle leda till erkännandet, att hvarje realt väsen, äfven om det icke såsom sådant vore ett inbilladt väsen, likväl för menniskan hade formen af en bild, redan i och med detsamma hon talade derom, och en s. k. *för trång* demonstration — enär, hvad Herbart visat, icke, såsom han åsyftat, skulle gälla för hvarje intelligens, utan blott för en så beskaffad som den menskliga, utan det följer äfven deraf, att denna förklaring är allt annat än en deduktion eller konstruktion af den ifrågavarande bilden i och genom tanken: tvenne väsen äro icke tillsammans, men de kunna äfven vara tillsammans. Såsom konstruerad i och genom denne tanke skulle bilden liksom *tänkas fram* deri. Men ett är, enligt hvad vi sökt visa, det i samme tanke tänkta eller begripna, och ett annat de bilder, af hvilka han möjligen kan vara beledsagad. Att hän i och för det menskliga medvetandet kan åtföljas af sådane, beror nemligen icke på tanken sjelf såsom sådan, eller såvidt han är tanke, utan på detta medvetandes beskaffenhet. Med det i tanken tänkta, eller begripna, hafva derföre desse bilder, eller den bild, som möjligen skulle motsvara den af Herbart åsyftade, intet att skaffa.

Det är klart, att Herbart, då han icke kunnat ur och medelst tänkandet konstruera orten, på något sätt ur fantasien upptagit henne, och då naturligen, såvidt icke hela läran derom skall vara rent fantasteri, ur den vanliga rumföreställningen. Naturligt synes då äfven vara, att icke-sammanvarat, hvarur orten uppkommit, redan i och för sig refereras till rummet, nemligen sålunda, att de båda icke sammanvarande väsendena redan såsom icke sammanvarande utgöra eller beteckna tvenne punkter eller orter, då Herbarts genetiska förklaring af den ifrågavarande rumbestämningen naturligen på sin höjd skulle kunna göra anspråk på att vara en framställning af hennes aktualisation i det menskliga medvetandet såsom inträdande i och med medvetandet om ett par icke sammanvarande väsen sjelfva. Det synes nemligen vara obegripligt, huru de ifrågavarande bilderne skulle kunna vara orter, om icke de väsen, med hvilka de äro förenade, redan såsom icke-sammanvarande det ena med det andra

framställde ett par orter, eller det synes vara obegripligt, huru dessa väsen först genom de vid dem häftande bilderne skulle kunna sägas vara hvartdera på ett visst ställe, såvidt icke genom desse bilder för medvetandet blott aktualiserades ställen, som, oberoende af dem, voro gifna redan genom icke-sammanvarat såsom sådant. Vi få tillfälle att återkomma till det här sagda, sedan vi undersökt, huruvida Herbart kunnat konstruera den diskreta linie, som skall vara rummets första dimension.

Genom omöjligheten för Herbart att ur tänkandet konstruera den första rumbestämningen, punkten eller orten, kunde vi visserligen anse hans rumkonstruktion bryta stafven öfver sig sjelf. För att likväl dels icke synas hafva egnat denna konstruktion alltför ringa uppmärksamhet, dels vinna mera insigt i charakteren af den synechologiska demonstrationen, inlåta vi oss, under antagande, att i sjelfve utgångspunkten för rumkonstruktionen orten blifvit gifven, äfven i undersökningen, huruvida Herbart kunnat komma till en mångfald eller en oändlig mångfald af orter, eller punkter, såsom momenter af en s. k. fast linie. I enlighet med diskretionens betydelse, att punkterne äro det primära i förhållande till linien, sammanfaller, såsom vi funnit, uppvisandet af den fasta linien med uppvisandet af hennes uppkomst på det sättet, att vid vexlingen i tanken mellan väsendenas sammanvara och icke-sammanvara de under icke-sammanvarat uppståndne bilderne eller punkterne qvarblifva i tänkandet såsom icke sammanvarande, sedan de väsen, med hvilket hvardera förut var sammanfattad, från att tänkas vara icke tillsammans tänkas såsom sammanvarande [4]). Vår fråga, om Herbart i den s. k. fasta linien kunnat konstruera rummets första dimension, sönderfaller derföre med afseende på detta sätt för hennes uppvisande i tvenne särskilda frågor, nemligen för det första, huruvida han kunnat visa nödvändigheten af sjelfva vexlingen i tänkandet mellan sammanvara och icke-sammanvara, hvarigenom han kommit till sjelfva fordran af en oändlig mångfald momenter såsom

---

[4]) Jfr H. W. W. IV, s. 160: Die leeren Bilder dürfen nicht verloren gehen; sie sind der eigentliche Gegenstand unserer Betrachtung . . . . Anf. st. s. 172: Dies *(att man förgäter de tomme bilderne)* ist der erste Grund, weshalb nicht jeder von Selbst auf unsre Construction kommen wird. Die leeren Bilder scheinen höchst unbedeutend; hinternach aber geräth, wegen dieser Vernachlässigung, die Lehre vom Raum dergestalt in Verwirrung, dass man sie gar nicht mehr mit den Vorstellungen des Realen in Verbindung zu bringen weiss . . .

den fasta liniens beståndsdelar, och vidare om nödvändigheten af de ifrågavarande bildernes qvarstående i tänkandet blifvit bevisad.

Hvad först beträffar nödvändigheten af vexling i tanken mellan sammanvara och icke-sammanvara af väsen, så behöfva vi icke länge dervid uppehålla oss. Denna nödvändighet skall, såsom vi i det föregående funnit, bero på tillfälligheten för vasendena sjelfva af såväl sammanvara som icke-sammanvara, emedan denna tillfällighet icke skall kunna stå tillsammans med väsendenas uppfattande under blott den ena af dessa former, utan drifva till oupphörlig öfvergång från den ena till den andra. Vi anmärka härvid för det första, att, om också af tvenne hvarandra motsatta bestämningar den ena i ett visst fall måste kunna sägas vara tillfällig, i och med detsamma som den andra skall kunna vara det, emedan den tillfälliga bestämningen kan tänkas vara såväl *icke* förhanden — och hennes motsats såvida vara förhanden — som förhandenvarande, så har likväl Herbart såväl i den följande rumkonstruktionen, som med afseende på det redan färdiga rummet, äfven utgått från förutsättningen af icke-sammanvarat såsom varande för väsendena sjelfva antingen mindre tillfälligt än sammanvarat eller alls icke tillfälligt. Så skola, när det tredje och fjerde väsendet tagas till hjelp för konstruktionen, dessa tänkas såsom icke varande tillsammans med de båda förut antagna, för att sålunda bättre uttrycka väsendenas sjelfständighet [5]). Vidare utgår förklaringen af rörelsen såsom vårt misslyckade försök att sammanfatta vissa väsen från förutsättningen, att icke-sammanvarat, såsom varande det "naturliga" uttrycket för väsendenas sjelfständighet [6]), icke är för dessa tillfälligt. Om nu också den olika uppfattningen af icke-sammanvarat vid synechologiens början och under hennes fortsättning kan förklaras genom möjligheten att åt detta ord gifva tvenne betydelser, i det att det ene gången blott uttrycker *vårt* sättande af väsendena såsom icke varande i relation och den andre gången fattas såsom det negativa uttrycket för den positiva formella bestämningen på den sanna qvaliteten af absolut position, så visar dock det sagda en brist på harmoni mellan de särskilde grunderne för den synechologiska förklaringen, hvarmed deras anspråk på vetenskaplig nödvändighet icke kan stå tillsammans. Men äfven om vi bortse från nu antydda motsägelse i den synechologiska demonstrationen, så inses

---

[5]) Se Afd. 1, ss. 77, 79. [6]) Se Afd. 1, s. 85.

likväl lätt, att den ifrågavarande vexlingen i tanken mellan sammanvara och icke-sammanvara icke på förutnämnda sätt låter förklara sig. Såvidt nemligen, såsom nyss antyddes, en bestämnings tillfällighet blott innebär, att hon utan motsägelse kan tänkas *såväl* vara icke förhanden *som* förhanden, så ligger i sammanvarats och icke-sammanvarats tillfällighet blott, att hvartdera på *samme* gång, som det fattas såsom varande förhanden, också utan motsägelse kan fattas såsom icke varande förhanden, och tvärtom, men icke nödvändigheten att alternerande tänka det såsom varande förhanden och såsom icke varande förhanden, eller att alternerande tänka sammanvara och icke-sammanvara.

Fästa vi oss nu icke vid omöjligheten för Herbart att visa nödvändigheten af den fordrade vexlingen mellan sammanvara och icke-sammanvara, för att slutligen öfvergå till frågan om de under icke-sammanvarat uppståndne bildernes förutnämnda qvarblifvande i tänkandet, så hafva vi i det föregående funnit Herbart såsom skäl för detta qvarblifvande anföra den omständigheten, att vid en förändring allt, som icke af förändringen träffas, måste förblifva, såsom det förut var [7]). För att pröfva giltigheten af påståendet om det ifrågavarande qvarståendet af bilderne, måste vi emelltid sammanställa detsamma med sjelfva begreppet bild, såsom detta af Herbart i förevarande fall blifver bestämdt. Till sitt allmänna begrepp skall enligt en nyss föregående undersökning hvarje bild vara möjligheten af sammanvara under tillståndet af icke-sammanvara, eller — med afseende på bestämmandet af det möjliga sammanvarat såsom möjlig relation — hvarje bild är ett realt väsen, fattadt såsom möjlig bestämning hos ett annat realt väsen. Äfven en annan nödvändig, d. v. s. till sjelfva *begreppet* bild hörande bestämning hafva vi i det föregående funnit i bildernes qvalitativa likhet, eller qvalitetslöshet i förhållande till hvarandra, beroende derpå, att man vid bilderne såsom "tomme tankar" abstraherat från den qvalitativa skilnaden mellan de enkla väsendena. Under det den förra bestämningen närmast, såsom af det föregående lätt inses, angifver hvad bilden, eller orten, är med afseende på ursprung och uppkomst, så uttrycker den sednare åter omedelbart en beskaffenhet hos bilden, eller orten, just såsom bild, eller såsom rumbestämning. Under det vi i den närmast föregående betraktelsen af bilden, då vi undersökte hans uppkomst, icke hade anledning att fästa oss vid den sednare

[7]) Se Afd. 1, s. 73,

bestämningen, anse vi oss vid den nu inledda undersökningen böra för mera fullständighets skull utgå från båda de genom ifrågavarande bestämningar gifne synpunkterne för hans betraktande. Fästa vi oss då först vid förklaringen af bilden med afseende på hans uppkomst, så måste vi mot Herbart för det första anmärka, att det strider mot begreppet bestämning, att af tvenne väsen det ena kan vara en bestämning hos det andra i samma bemärkelse, som det sjelft har detta till sin bestämning, emedan derigenom skilnaden mellan det bestämda och bestämningen skulle försvinna. Vidare erinra vi, att det strider mot begreppet möjlighet, eller mot förhållandet mellan möjlighet och verklighet, att en bestämning hos ett väsen är på samme gång en möjlig och verklig bestämning, eller — för att äfven på ett annat sätt uttrycka denna anmärkning — om det i förändringens begrepp ligger, att på något sätt vara en öfvergång från möjlighet till verklighet, så följer af samma begrepp, att, hvad som i första hand måste träffas af förändringen, just är det möjliga, eller att, om vid förändringen, d. ä. det verkligas inträdande, något icke kan qvarstå eller förblifva, såsom det var, så är det just det möjliga. På grund af den första anmärkningen måste vi förneka, att vid den öfvergång från icke-sammanvara till sammanvara, som vi i det föregående funnit ske, derigenom att väsendet A träder [8]) till B, den med A förut förenade bilden af B kan qvarstå såsom söndrad, enär han alls icke finnes till efter valet af sättet för öfvergången, emedan detta val betyder, att det *nu*, eller vid den ifrågavarande öfvergången från möjlighet till verklighet, är A, som skall vara den möjliga bestämningen hos B, då B icke på samme gång kan vara en möjlig bestämning hos A. På grund af den andra anmärkningen måste vi åter bestrida, att i det på icke-sammanvarat följande sammanvarat skulle finnas utom de båda väsendena A och B äfven det tredje moment, hvarpå för den följande konstruktionen hufvudvigten faller, nemligen bilden af A, emedan sammanvarat af A med B just är det verkliga, hvars möjlighet förut genom denne bild var angifven, eller emedan A icke kan på samme gång vara en verklig och möjlig bestämning hos B. — Men likasålitet som de ifrågavarande bilderne, betraktade med afseende på sättet för sin uppkomst, kunna *tänkas* qvarstående såsom icke

---

[8]) Obs. De från tid och rum lånade uttrycken äro enligt Herbart i förevarande fall blotta medel för framställningen.

sammanvarande efter inträdandet af väsendenas sammanvara, lika så litet leder betraktelsen af dem såsom qvalitetslöse till nödvändigheten af detta qvarblifvande. För att kunna *tänkas* såsom sålunda qvarblifne, måste de kunna genom *tänkandet* åtskiljas från hvarandra. Men klart är, att, sedan man abstraherat från all qvalitativ, eller specifik, d. v. s. från all för tänkandet, eller begripandet, möjlig skilnad dem emellan, är det blott en tavtologisk sats att säga, att de för tänkandet, eller begripandet, icke äro skilda, utan sammanfalla till ett. Huruvida detta skulle följa ur Herbarts egen ofvan angifna uttydning af den s. k. principium identitatis indiscernibilium, att begrepp, för att vara olika, måste skiljas med afseende på sina föremål [9]), kunna vi icke efter sjelfva ordalydelsen af denna uttydning afgöra. Likväl har Herbart, huru han än in abstracto för sig bestämt nyssnämnde s. k. tankelag, dock i den följande rumkonstruktionen gjort en partiel användning af densamme, då han vid öfvergången till konstruktionen af rummets andra dimension tager ett tredje väsen till hjelp, men anser sig icke behöfva uttrycka de förut antagna båda väsendenas möjliga sammanvara dermed genom tvenne bilder, utan blott genom en enda, emedan man vid bilderne abstraherat från väsendenas qvaliteter [1]), och vidare då han låter alla de oändliga tidslinierna sammanfalla till en enda på grund af abstraktionen från det skeende, som uppfyller dem [2]). I förhållande till denna partiella tillämpning af den nämnde logiske lagen, synes bildernes ifrågavarande qvarhållande fullkomligt godtyckligt, eller måste denna tillämpning åtminstone innebära ett indirekt och omedvetet erkännande, att bildernes qvarhållande icke är ur deras *begrepp* motiveradt, d. ä. att det icke är en funktion af tänkandet såsom sådant. Ett sådant erkännande måste Herbart äfven anses hafva uttalat, då han vid angifvandet af den fasta liniens arithmetiska betydelse låter den *logiska* uppfattningen, d. v. s. *tänkandet*, af summanderne, eller de enskilda leden, subsumera dem under ett alllmänt begrepp [3]), d. v. s. i dem fatta endast deras allmänna begrepp, hvari de således sammanfalla till ett. Att här till Herbarts försvar åberopa, att den synechologiska methoden, såsom specielt metafysisk, är en annan än den logiska, men likväl likaså vetenskaplig som denna, skulle förfela sitt syfte, då synechologien i ifrågavande fall icke allenast

[9]) Se Afd. 1, s. 37.
[1]) Se Afd. 1, s. 77.
[2]) Se H. W. W. IV, s. 255.
[3]) Se Afd. 1, s. 76.

skulle i methodologiskt afseende förete något nytt, som logiken icke gifver, utan dertill komma i strid med logiken, såsom ställande på tänkandet en fordran, hvars uppfyllande strider mot dess logiska beskaffenhet. Lika ifrigt som Herbart söker inprägla åsigten om den logiska methodens otillräcklighet för den speciella vetenskapliga demonstrationen, lika allvarligt varnar han nemligen å andra sidan att bjuda logiken trots [4]). Men vare sig vårt påstående om omöjligheten att i *tänkandet* åtskilja, eller i *tänkandet* qvarhålla, de ifrågavarande bilderne kan bestämmas såsom en konseqvens ur Herbarts egen allmänne logiske ståndpunkt eller icke, så framgår dock, såsom vi antydt, dess riktighet ur sakens egen natur, att likhet till begreppet är identitet, eller ur det menskliga tänkandets egen beskaffenhet att vara mer eller mindre generelt. Antingen kunna desse bilder alls icke qvarhållas, hvilket är det egentliga resultatet af deras betraktande med afseende på ursprung och uppkomst, eller också är deras qvarhållande en funktion af fantasien, hvilket kan vara ett indirekt resultat af betraktelsen af dem såsom en qvalitetslös mångfald. Men i intetdera fallet har Herbart *konstruerat* den ifrågavarande linien såsom en fast, eller diskret, linie. Såsom åtskiljbara endast i och medelst fantasien, tillhöra de fastmera naturligen den vanliga rumföreställningen — eller rummet, sådant det för föreställningen är gifvet — sådane de qvarstå i denna, sedan man bortsett från hvad som fyller rummet, såväl som från den blotta soliditeten, ytan och linien. Utom med afseende på det redan färdiga rummet skulle de, såsom upptagne från fantasien, äfven kunna åtskiljas med afseende på tiden, hvilket också, strängt taget, är af Herbart utsagdt, då han förklarar ordningstalet för bildernes enda åtskilnad [5]). Men klart är, att Herbarts rumkonstruktion från denne sednare synpunkt skulle röra sig i en cirkel, likasåväl som från den förre, vare sig man tager i betraktande, att den fasta linien skall vara icke allenast rummets första dimension, utan äfven tidens grundval, eller också att tiden, såsom en faktor af rörelsen, enligt Herbart, strängt taget, måste förutsätta rummet, i och med detsamma som detta förutsättes för rörelsen.

Under det såväl undersökningen, huruvida Herbart kunnat komma till punkten, eller orten, såsom den första rumbestämningen, som äfven den, huruvida han kunnat uppvisa en mångfald sådane punkter såsom momenter af en

---

[4]) Jfr H. W. W. I, s. 76.

[5]) H. W. W. IV, s. 164.

s. k. fast linie, visat, att han icke kunnat, utan att förutsätta rummet, åt de fastställda bestämningarna gifva betydelse just af rumbestämningar, såvidt han vid deras upptagande ur fantasien och åtskiljande medelst fantasien naturligen måste anses referera dem till den vanliga rumföreställningen, så har den förra undersökningen derjemte visat både omöjligheten för Herbart att ur ett *tänkt* konstruera rummet, eller rumbestämningen, såsom en *bild* och medelbarligen äfven orimligheten af sjelfva försöket af en sådan konstruktion, såvidt vårt uppvisande af nämnda omöjlighet låter sluta, att något annat icke kan *tänkas*, eller *begripas*, än endast *tankar*, eller *begrepp*. Under det vi med antydande af denna orimlighet närmast åsyfta att mot Herbart rikta en methodologisk anmärkning, så visar den förutnämnde cirkeln i Herbarts förklaring af rummet icke allenast en methodologisk brist i hans synechologi, utan äfven omöjligheten för denne vetenskap att fasthålla den realistiska uppfattning af det objektiva skenet och det intelligibla rummet, som vi i det föregående sökt finna hos Herbart, enär denne cirkel, enligt hvad vi funnit, från Herbarts synechologiske ståndpunkt just är kriteriet på rummets ursprungliga kontinuitet, och dermed äfven aprioritet i det menskliga medvetandet. I samma mon som en förklaring af det intelligibla rummet skall anses vara af Herbart presterad, i samma mon måste hon fastmera konseqvent fattas såsom idealistisk. Eller, då rummet icke kunnat visas vara uppkommet ur motsatsen mellan sammanvara och icke-sammanvara, eller ur vexlingen i tanken dem emellan, utan förutsättes för de särskilda rumbestämningarna, så är det i förhållande till den synechologiske ståndpunkten, enligt hvilken kriteriet på rummets ursprungliga diskretion, eller betydelse för det reala, skall ligga i uppvisandet af dess så beskaffade uppkomst, icke subjektivt, eller ett tanketing, i den af Herbart fastställda betydelsen af att vara blott en form för den sjelfbibehållelse hos ett visst realt väsen mot andra väsen, som skulle vara gifven i intelligensen, eller tänkandet, utan just i betydelsen af en ursprunglig beskaffenhet hos ett medvetande, hvilket derföre, eller för att kunna ega en ursprunglig beskaffenhet, sjelft såsom medvetande måste tänkas såsom ursprungligt, eller såsom ett varande. Möjligen kan dock betraktelsen af det verkliga skeendet, hvaraf, såsom vi funnit, det objektiva skenet ytterst skall vara att fatta såsom ett särskildt species, gifva ett annat resultat med afseende på samma sken, såväl som med afseende på det intelligibla rummet. Hvad beträffar sammanvarat, så måste det visserligen för det första, om

vi lägga rumkonstruktionen till grund för detta begrepps bestämmande, idealistiskt uppfattas, i och med detsamma som rummet sjelft erhåller en idealistisk förklaring, vare sig det för öfrigt kan fasthållas såsom i något afseende varande en förutsättning för rummet, eller det sjelft måste reduceras till en rumbestämning, för hvilken rummet förutsättes. Men vidare är klart, att antingen måste både sammanvarat och icke-sammanvarat af Herbart ursprungligen refereras till rummet, om också intetdera af dessa begrepp äro såsom bestämningar i rummets begrepp från början aktuella i det menskliga medvetandet, eller också blifver såväl det ena som det andra, då Herbart icke kunnat prestera någon af rumföreställningen oberoende förklaring af dessa ord, som kunnat läggas till grund för rumkonstruktionen, något rent af ofattbart. Underskjutandet af den vanliga rumföreställningen, ifall vi förutsätta, att Herbart redan i utgångspunkten för rumkonstruktionen gjort sig skyldig till ett sådant, visar sig såväl enligt läran om orten, som enligt läran om de i tanken qvarstående tomme bilderne, närmast hafva egt rum med afseende på begreppet icke-sammanvara, liksom samma läror, under den gjorda förutsättningen, visa, att den allmänna bestämning i rummets begrepp, som genom icke-sammanvarat skulle vara uttryckt, är bestämningen diskretion. Sammanvarat, såsom redan enligt sin etymologiska betydelse innebärande enhet och sammanhang, skulle åter såväl på grund häraf, som såsom motsatt icke-sammanvarat, när det ursprungligen refereras till rummet, uttrycka dettas egenskap af kontinuitet. Den enda vetenskapliga betydelse, hvarpå Herbarts rumkonstruktion, i enlighet med denna förutsättning af en ursprunglig relation till rummet i bestämningarna sammanvara och icke-sammara, skulle kunna göra anspråk, vore då, såsom förut blifvit antydt, att visa rumföreställningens aktualisation i det menskliga medvetandet, hvarvid de reala väsendenas betydelse, ifall de annars icke sjelfva såsom sådana, oberoende af tänkandet, skola vara i rummet, eller ifall annars rummet skall vara ett tanketing, icke skulle ligga deri, att, genom tänkandet af en flerhet sådana, i tänkandet eller medvetandet en form *uppstode*, som det icke förut egde, utan blott att förmedelst dem, eller genom deras "sammanfattande," rummet såsom en i det sammanfattande medvetandet ursprunglig bestämning bragtes till medvetenhet. Att diskretionen dervid först för medvetandet skulle framträda, i enlighet hvarmed Herbart äfven skulle hafva något skäl för bestämmandet af icke-sammanvarat, eller vidhvartannatvarat, såsom rummets element,

är förklarligt deraf, att rummet blott såsom ett kontinuum icke är verkligt, då enligt lagen för den psychologiska utvecklingen, att bero på abstraktion och reflexion, eller på distinktion, rummets, eller rumföreställningens, aktualitet sammanfaller med medvetandet om särskilda bestämda rum, eller särskilda bestämda rumförhållanden, alltså i första hand med medvetandet om rummets diskretion.

Under det vi med det sist sagda åsyftat, icke att i Herbarts rumkonstruktion inlägga, eller deråt vindicera, en vetenskaplig betydelse, som Herbart sjelf icke deråt gifvit, utan blott att med afseende på betydelsen af den allmänna uppgiften för en sådan konstruktion uttala en konseqvens i förhållande till den förutsättning af en ursprunglig relation till rummet i begreppen sammanvara och icke-sammanvara, hvartill undersökningen af Herbarts lära om det intelligibla rummet drifvit oss, afsluta vi denna undersökning med ett försök att visa, huru Herbart skulle kunnat från sin ståndpunkt i dessa bestämningar inlägga en sådan ursprunglig relation, utan att sjelf anse sig för dem förutsätta rummet, eller behöfva tänka rummet såsom ett ursprungligt kontinuum. Af förutsättningen, att sammanvarat och icke-sammanvarat redan ursprungligen referera sig till rummet, följer, såväl att Herbarts mest adeqvata förklaring af dessa ord måste anses vara gifven i uttrycken i- och vid-hvartannatvara, som att dessa uttryck måste tagas i den från rumföreställningen lånade bemärkelsen af de allmännaste enligt Herbart s. k. "lägeförhållanden," gemenskap och icke gemenskap i rummet, och att Herbart vid förklaringen af sammanvarat och icke-sammanvarat genom begreppen relation och relationslöshet dels åsyftat en mera generel och obestämd förklaring, dels underskjutit förutsättningen af gemenskap i rummet och frånvaro af sådan gemenskap såsom formerna för verklig relation och verklig frånvaro af relation. Såsom lånadt från den vanliga rumföreställningen, eller såsom uttryckande gemenskap i rummet, måste tydligen ordet ihvartannatvara, eller kontinuitet, enklast sägas uttrycka föreställningen om punkten, eller tvenne ihvarandra varande väsen måste enklast föreställas såsom en punkt, och vidhvartannatvara, eller diskretion, föreställningen om tvenne särskilde punkter, hvilka icke äro åtskilde af någonting mellanliggande, sådane den ensamme och de vid hvarandra belägne särskilde punkterne ingå i den vanliga rumföreställningen och qvarstå i medvetandet såsom residua af denna, sedan man abstraherat från allt annat, som i henne ingår. Antager man nu, att punkten såsom sådan kan föreställas, eller i före-

ställningen fixeras, endast i och genom en dylik abstraktion, så erkänner man visserligen i och med detsamma också, att punkten, som föreställes, är lånad från rumföreställningen, eller att sammanvarat och icke-sammanvarat, såsom vi förklarat dessa ord genom uttrycken i- och vid-hvartannatvara, förutsätta rumföreställningen eller rummet, såvidt något i samma bemärkelse, som det kan kallas ett abstraktum, äfven måste erkännas förutsätta eller referera sig till det, hvarifrån det är abstraheradt. Annorlunda synes dock saken med nödvändighet skola presentera sig, om man antager, att de särskilda rumbestämningarna, och då i första hand punkten, äro i begreppet prius i förhållande till rummet sjelft. Om punkten i detta fall också icke fattas såsom ett i egentlig bemärkelse sjelfständigt, t. ex. såsom hvad man kallat ett *ens metaphysicum,* så måste han dock för sin möjlighet och verklighet visa sig såsom oberoende af en abstraktion från den vanliga rumföreställningen, eller såsom icke lånad från denna, utan i förhållande till henne sjelfständig. Hvad nu Herbart beträffar, så hafva vi hos honom funnit just det sistnämnda antagandet, att de särskilda rumbestämningarna förutsättas för rummet sjelft, när detta fattas i sin egentlighet, och icke sådant det i följd af den psychologiske mechanismen visar sig, och att punkten, såsom naturligt är enligt denna åskådning, utgör den till begreppet första rumbestämningen, sjelfständig i förhållande till de öfriga, fastän sjelf å sin sida uppkommen, nemligen genom tänkandet af väsendena sjelfva, som befinna sig i punkterne. Inlägger man nu i rummet sjelft de tre dimensioner, som tillhöra dess begrepp, och fasthålles punktens enkelhet under antagandet af hans nu angifna sjelfständighet, så synes affirmerandet af punkter, eller af de genom dem uttryckta lägeförhållanden, kunna stå tillsammas med negerandet af deras vara i rummet, eller af deras relation till rummet. Af hvarje punkts enkelhet och sjelfständighet i nyss angifna bemärkelse och af rummets egenskap att såsom sådant vara ett kontinuum med tre dimensioner synes likaledes följa, att tvenne bredvid hvarandra varande punkter visserligen äro utom hvarandra, men utan någon distans, emedan detta begrepp innebär begreppet om ett mellanliggande tredje, hvilket åter i detta fall sjelft endast kunde vara en punkt. Fastän antagandet af punktens ofvan angifna sjelfständighet, eller af de särskilda rumbestämningarnas prioritet i begreppet i förhållande till rummet sjelft, för Herbart, enligt hans synechologiske ståndpunkt, står och faller med möjligheten att ur dem konstruera rummet, så synes

det likväl vara förklarligt, huru han, sedan han antagit denna prioritet och möjligheten af en dylik konstruktion, under det han derjemte i det egentliga rummet förutsatte de i rumbegreppet gifna trenne dimensionerna, å ena sidan kunnat upptaga ihvartannatvarat och vidhvartannatvarat i samma bemärkelse som de skulle ega såsom lånade från den vanliga rumföreställningen, utan att å andra sidan anse dem hemtade derifrån, eller utan att anse sig behöfva tänka rummet, för att kunna tänka sammanvarat och icke-sammanvarat såsom sådana.

Då den egentligen kritiske punkten vid fråga om det objektiva skenet i förhållande till den Herbartske ståndpunkten såsom exakt realism just är betydelsen af det intelligibla rummet såsom vilkor för möjligheten af detta sken, anse vi oss efter undersökningen af samma rum icke behöfva ingå i en speciellare granskning af denna relation mellan reala väsen, sådan hon i öfrigt blifvit af Herbart bestämd. Vi tillägga till det sagda blott ett par anmärkningar med anledning deraf och såsom konklusioner derur. Sålunda är klart, att, om Herbart också skulle hafva kunnat konstruera rummet, han likväl icke skulle hafva vunnit det egentliga syftet för denna konstruktion, eller förklaringen af rörelsen. Hvad beträffar den allmänna förklaringen, att rörelsen är för de reala i rummet likaså naturlig, som hvilan, så kan hon, såsom beroende derpå, att hvarken rum eller rörelse är ett s. k. realt predikat för väsendena sjelfva, utan för dem fullkomligt tillfälliga [6]), på sin höjd innebära, att rörelsen icke i de reala väsendena sjelfva kan hafva sin grund och att hon är till *möjligheten* genom rummet gifven, likasåväl som hvilan på ett ställe. Också har Herbart, såsom vi funnit, försökt en speciellare förklaring af rörelsen i hennes bestämmande såsom vårt misslyckade försök att sammanfatta de reala väsendena. Men dels kommer, såsom förut blifvit antydt, denna förklaring i strid med den förutsättning af sammanvarats och icke-sammanvarats lika stora tillfällighet för väsendena sjelfva, från hvilken rumkonstruktionen utgår, så att antingen skulle Herbart, hvad på denna förutsättning ankommer, kunna konstruera rummet, men då icke förklara rörelsen, eller också förklara rörelsen, men då icke konstruera rummet, dels visar sig, äfven med bortseende från denna motsägelse i den synechologiska deduktionen, den ifrågavarande förklaringen af rörelsen otillfredsställande. Huru det än må förhålla sig med icke-

---

[6]) Se Afd. 1, ss. 82, 83.

sammanvarat, skall nemligen sammanvarat, såsom en relation, enligt Herbart likväl alltid vara för väsendena sjelfva tillfälligt eller likgiltigt. Men klart är då, att det i ingen mon kan tänkas ifarasätta eller afficiera deras sjelfständighet såsom sådan, eller att man icke i denna kan finna någon grund för att låta dem draga sig ur de förbindelser, hvari de af oss sättas. Men af omöjligheten att förklara rörelsen följer äfven för Herbart omöjligheten att komma till en förklaring af erfarenhetens former, försåvidt dessa skola fattas såsom rumförhållanden, som väsendena genom sina rörelser gifva sig, liksom äfven af förändringen i inskränkt bemärkelse, såsom vexling af accidenser, eller såsom vexling i anseende till erfarenhetens innehåll, såvidt denna vexling äfven skall förutsätta rörelse af reala väsen. Klart är nu visserligen å andra sidan, att uppfattningen af rummet såsom en ursprunglig bestämning i det menskliga medvetandet likaså litet medgifver dess uppställande såsom förklaringsgrund för rörelsen. Deremot drifver samma uppfattning till fordran att bestämma de nämnda erfarenhetens former såsom speciellare former af samma medvetande, som genom den idealistiska förklaringen af rummet framträder såsom den reella enheten i erfarenheten, eller såsom grunden för den relation mellan väsen, som af Herbart blifvit betecknad såsom objektivt sken. Hvad beträffar rörelsen och förändringen, så kan visserligen granskningen af det intelligibla rummet likaså litet leda till ett direkt resultat med afseende på dessa begrepp, som med afseende på rummet sjelft och de särskilda rumförhållandena. Till ett indirekt bestämmande af de nämnda begreppen, eller till en fordran med afseende på detta bestämmande, kan dock samma granskning anses hafva fört. Vi erinra i detta afseende, att, likaså litet som Herbart i sin synechologi konseqvent kan undgå erkännandet af rummets aprioritet i det menskliga medvetandet, likaså litet, eller ännu mindre, kan han undgå detta erkännande med afseende på tiden, då tiden förutsättes redan för det första steget på rummets konstruktion, eller för den första öfvergången från icke-sammanvara till sammanvara, eller tvärtom, liksom vi funnit Herbart sjelf förutsätta tidsföreställningen för möjligheten af den enda åtskilnad, som han fastställer mellan de förut nämnde tomme bilderne, nemligen deras ordningstal. Men klart är, att tiden, såsom formen för efterhvartannatvarat, för att begagna Herbarts terminologi, eller för vexling, icke är något annat än rörelse och förändring *in abstracto*, hvaraf vi, utan att för tillfället ingå i någon undersökning om förhållandet

mellan dessa båda af Herbart åtskilda begrepp, måste sluta, att deras förklaringsgrund närmast måste vara gifven i det menskliga medvetandet, likasåväl som de ur rörelsen och förändringen icke förklarliga formerna i erfarenheten.

Innan vi öfvergå till undersökningen af det verkliga skeendet, bemöta vi för sammanhangets skull några anmärkningar, som man möjligen med stöd af vissa bestämningar hos Herbart skulle vilja göra mot vår granskning af det intelligibla rummets konstruktion. Med afseende på den cirkel i beviset, hvarför vi anklagat samma konstruktion, skulle man sålunda möjligen vilja anmärka, att Herbart sjelf erkänt omöjligheten att, med den en gång förhandenvarande psychologiske mechanismen, vid rumkonstruktionen undgå ett anticiperadt inskjutande af rumbestämningar, som ännu icke blifvit konstruerade, men derjemte förebygt allt för den synechologiska demonstrationen skadligt inflytande af den sålunda uppkomne cirkeln just genom uppvisandet af dennes skenbarhet, eller genom distinktionen mellan psychologi såsom lärande, *huru* man tänker, och metafysik såsom visande, huru man nödvändigt *bör* eller *måste* tänka, äfven om man saknar *förmåga* att så tänka [7]). Vi svara härtill för det första, att den af oss anmärkte cirkeln beror just derpå, att Herbart *icke* visat nödvändigheten att tänka så, som han försökt att tänka, eller nödvändigheten af de bestämningar, som han fastställt, emedan detta bevisar, att dessa *icke* tänkas, utan äro från fantasien upptagna. Derjemte erinra vi, att det upphäfvande af regeln: *ultra posse nulla obligatio*, som ligger i nämnda charakteristik på metafysiken till skilnad från psychologien, är inom vetenskapen — utan att vi för tillfället behöfva undersöka hvarken giltigheten af det stöd för detta upphäfvande, som Herbart söker hemta från det praktiska området, ej heller det allmänna förhållandet mellan det theoretiska och praktiska gebitet med afseende på distinktionen mellan *böra* och *vara*, eller kunna, — ett rent nonsens, enär insigten, att något är *nödvändigt*, eller icke *kan* vara annorlunda än det är, *sammanfaller* med dess tänkande, såvidt å ena sidan det tänkta, eller begripna, är (logiskt) nödvändigt, och å den andra ingenting annat eger (s. k. logisk, eller *vetenskaplig*) nödvändighet än just det tänkta, eller begripna. Då i följd häraf det, som icke *kan* tänkas, icke *är* en tanke, utan, såvidt det ändå är medvetet, en fantasi, och då vidare den använda vetenskapliga metafysiken,

---

[7]) Jfr Afd. 1, s. 75.

enligt hvad vi förut funnit, skall från den allmänna hemta sjelfva principia demonstrationis, så anmärka vi slutligen mot Herbart med afseende på förutnämnda charakteristik af metafysiken, att han gör sig skyldig till orimligheten att vilja gifva logisk nödvändighet åt det, som tillhör fantasien, samt göra något till ett tänkt, eller begripet, genom ett annat, som icke tänkes, eller begripes. — Vidare torde man möjligen, då vi först sökt visa, att Herbart vid fråga om icke-sammanvarat ursprungligen såvida underskjuter rumföreställningen, som han ursprungligen deråt ger betydelsen af diskretion, samt sedan slutit, att äfven sammanvarat ursprungligen refereras till rummet såsom uttryckande dettas ursprungliga kontinuitet, vilja anmärka, att, om vi också lyckats med afseende på icke-sammanvarat visa en ursprunglig relation till rummet, det nämnda slutet med afseende på sammanvarat likväl icke är riktigt eller i förhållande till Herbarts ståndpunkt berättigadt. Detta slut, skulle man nemligen möjligen erinra, grundar sig derpå, att sammanvarat och icke-sammanvarat såsom motsatta hafva något med hvarandra gemensamt, hvaraf de äro olika specifikationer, eller att sammanvarat måste vara en modifikation af rummet, derföre att dess motsats, icke-sammanvarat, är en sådan. Men just denne grund för slutet eger enligt Herbart icke giltighet, såvidt Herbart fattar motsatsen mellan sammanvara och icke-sammanvara såsom kontradiktorisk, enär han med afseende på detta slags motsats icke finner nödigt att för de båda membra förutsätta ett tredje såsom deras gemensamma genusbestämning, hvarföre äfven en ursprunglig uppfattning af icke-sammanvarat såsom diskretion icke gör det omöjligt för Herbart att fasthålla rummet såsom ett ursprungligen diskret, enär han just bestämmer icke-sammanvarat såsom rummets egentliga element. Utan att nu vid besvarandet af denna anmärkning undersöka sjelfva arten af motsats mellan begreppen sammanvara och icke-sammanvara, erinra vi blott för det första, att den antydda uppfattningen af den kontradiktoriske motsatsen, hon må tillhöra Herbart eller icke, är i sig oriktig, såvidt annars den s. k. lagen för det uteslutna tredje, hvilken just uttrycker den kontradiktoriske motsatsens beskaffenhet, skall erkännas ega giltighet, hvilket lätt visar sig vara omöjligt utan bestämmandet af de båda motsatta såsom åtminstone möjliga olika specifikationer af ett och samma högre begrepp. Under det vi i det följande få tillfälle att bestämma den charakter, som den kontradiktoriske motsatsen just såsom motsats, i följd af den härmed antydda nödvändigheten att skilja honom från den

s. k. blotta disparatheten, måste ega, anmärka vi vidare i sammanhang med det sagda, att, fastän den nämnda uppfattningen af den kontradiktoriske motsatsen uttalar sig hos Herbart, så ofta han skall gifva någon förklaring af samme motsats [8]), han likväl i tillämpningen icke är henne trogen, enär han erkänner den nyssnämnde tankelagens giltighet, hvarjemte vi särskildt erinra om ett i det föregående framstäldt tillfälle, då Herbart begår en sådan otrohet, såvidt annars begreppen vara och icke-vara enligt honom äro kontradiktoriskt motsatta, nemligen då han sluter till det förra begreppets betydelse att blott uttrycka en art hos oss att sätta bland annat äfven derifrån, att dess motsats, icke-varat, blott är en "tanke" [9]). — Slutligen torde möjligen med afseende på vår föregående granskning anmärkas, att hon på sin höjd kan ådagalägga, att Herbart icke på det sätt, som han försökt, har *framvisat* diskretionen såsom den primära bestämningen vid fråga om rummets begrepp, men att deraf hvarken följer, att rummet icke skulle vara ursprungligen diskret, ej heller att Herbarts påstående derom blifvit vederlagdt, enär hans afsigt med rumkonstruktionen endast varit att genom en med samma påstående öfverensstämmande förklaring af rummet liksom göra en praktisk tillämpning deraf, men icke att bevisa dess theoretiska giltighet, hvilken han fastmera grundar derpå, att kontinuiteten icke är något gifvet, och icke heller till sitt begrepp ursprungligt. Hvad denna anmärkning beträffar, må först erinras, att vår uppgift vid ifrågavarande granskning icke varit att visa, att diskretionen icke skulle vara mera än kontinuiteten en bestämning i rummets begrepp, på annat sätt, än detta låter sig göra omedelbarligen eller medelbarligen genom kritik af Herbarts föreställning om rummet. Derjemte erinra vi, att likasålitet som Herbart genom sin rumkonstruktion visat, *att* rummet är ett ursprungligt diskretum, likasålitet har han på nyss nämnda sätt *bevisat* det. Fråga vi nemligen, huru Herbart kan förneka kontinuiteten såsom ett gifvet, då han likväl låter henne prediceras om tid och rum såsom psychologiska fakta, så grundar sig detta förnekande, såsom vi funnit, på påståendet, att ett sådant bestämmande af tid och rum i deras faktiskhet har sin grund i den en gång förhandenvarande psychologiske mechanismen, och vidare på slutet, att det "flytande" förutsätter det "fasta" [1]). Men tydligen innebär detta, att Herbart icke kan

[8]) Se Afd. 1, ss. 38, 83.
[9]) Se Afd. 1, s. 62.
[1]) Se Afd. 1, s. 72; Jfr s. 26.

förneka kontinuiteten såsom gifven, eller icke kan komma ifrån hennes fakticitet enligt den omedelbara uppfattningen eller direkta analysen af det gifna. Eller, m. a. o., hans förnekande af denna fakticitet är egentligen icke ett sådant förnekande, utan blott en fordran af den omedelbara uppfattningens beriktigande, eller ett påstående, att det gifna kan icke tänkas eller förklaras vara sådant, som det omedelbart visar sig. Men deraf följer åter, att Herbart icke kan från det gifna såsom sådant hemta ett direkt stöd för sin åsigt om kontinuiteten såsom icke varande något ursprungligt, utan, enligt det nyss sagda, endast från uppvisandet af kontinuiteten såsom ett ur det diskreta såsom det första och ursprungliga *uppkommet,* äfvensom från det nämnda slutet med afseende på kontinuitetens begrepp. Visserligen har nu Herbart i sin psychologi försökt visa, huru det psychologiska rummet äfvensom tiden *uppkommit,* men klart är, att detta uppvisande ännu mindre än konstruktionen af det intelligibla rummet kan göra anspråk på att theoretiskt *bevisa* diskretionens ursprunglighet i förhållande till kontinuiteten, enär sjelfva försöket af detta uppvisande, enligt det allmänna förhållandet mellan den allmänna och använda metafysiken, förutsätter, att genom det intelligibla rummet det diskreta först blifvit uppvisadt såsom det der *måste* tänkas såsom det ursprungliga. Gör nu, enligt hvad vi straxt ofvan ponerat, det intelligibla rummets konstruktion icke heller anspråk på att vara ett egentligt bevis för Herbarts ifrågavarande åsigt, så förutsätter sålunda denna för sin riktighet ytterst det förutnämnda slutet med afseende på kontinuitetens begrepp. För att med anledning deraf taga detta slut något närmare i betraktande, så anmärka vi för det första, att dess giltighet i allmänhet beror på giltigheten af den förutsättningen, att kontinuitet, eller sammanhang, icke skulle kunna tänkas under annan form än sammansättning (= Herbarts det "flytande," delbara). Men derjemte anmärka vi, utan att för tillfället anse oss behöfva ingå i någon undersökning af denna förutsättnings riktighet, att samma slut, såsom liggande till grund för påståendet om rummets ursprungliga diskretion, blir från Herbarts ståndpunkt en circulus in demonstrando. Hvad man nemligen dermed, att det sammansatta förutsätter det diskreta, har påstått, är tydligen blott, att det sammansatta i och genom sjelfva formen af sammansättning, eller att det sammanhang, som denna form uttrycker, icke är något realt, utan att det reala vid fråga om det sammansatta är det enkla diskreta. Men sålunda refererar man likväl sammansättningen till det varande, och endast *såvidt* och

i det afseende som hon kan ega real betydelse, eger det nämnda påståendet giltighet. Hvad nu beträffar rummet, så är det såsom faktiskt gifvet formen för sammansättning. Såsom sådan form uttrycker det både enhet, eller sammanhang, och mångfald, eller diskretion [2]). Huruvida nu båda dessa momenter skola anses i lika bemärkelse konstituera dess begrepp, eller huruvida diskretionen skall med afseende derpå vara den primära bestämningen, beror på, huruvida rummet är fenomenelt i Kants mening eller eger betydelse för det väsendtligt varande såsom refererande sig till detta. För Herbart kunde åter en sådan betydelse af rummet ingalunda vara en axiomatisk sanning. Tvärtom var hon för honom enligt hans förhållande till Kant just ett demonstrandum, och, först sedan han uppvisat henne, kunde derföre det ifrågavarande slutet med afseende på rummet såsom ett kontinuum vara från hans ståndpunkt berättigadt.

Bedöma vi det verkliga skeendet, för att nu öfvergå till granskningen af detta begrepp, efter det resultat med afseende på dess formella vilkor, hvartill undersökningen af det intelligibla rummet fört, så skulle denna relation mellan reala väsen icke allenast förutsätta det intelligibla rummet, utan äfven i intelligensen, eller närmast det menskliga medvetandet, ett tredje mellan de reala väsendena såsom grunden för förhållandet dem emellan, enär vi måst antaga, säväl att sammanvarat af Herbart ursprungligen refereras till rummet, som, enligt de genom förutsättningarna för rumkonstruktionen gifna kriterierna för bedömandet af den Herbartske ståndpunkten, att detta blir en ursprunglig beskaffenhet i det menskliga medvetandet. Möjligen kan dock betraktelsen af det verkliga skeendet sjelft leda till ett annat resultat med afseende på sammanvarats betydelse. Undersöka vi först, huru härmed förhåller sig, så kunna vi endast ur den allmänne charakteren af det verkliga skeendet hemta grunden för frågans afgörande, enär ingen vid behandlingen af detta begrepp förekommande särskild förklaring af sammanvarat lemnar någon ledning. Men på denne väg kommer man åter genast blott till bekräftelse af det resultat, hvar-

---

[2]) Såsom äfven Herbart i sjelfva verket, trots all protest mot uppfattningen af kontinuiteten såsom gifven, tillstår. Se H. W. W. IV, s. 155: Der Wahrheit nach hätte man bekennen sollen, dass *die Wissenschaft beiderlei Vorstellungsarten in den menschlichen Köpfen vorfindet,* sowohl die vom Starren und Undurchdringlichen, als die andre vom Fliessenden . . .

till betraktelsen af det intelligibla rummet fört, åtminstone i det afseendet, att sammanvarat såsom formelt vilkor för det verkliga skeendet af Herbart förutsättes såsom samma kontinuitet uttryckande lägeförhållande mellan reala väsen, som då han vid rumkonstruktionen utgår från sammanvarats motsats till icke-sammanvarat. Klart är nemligen, att väsendena, redan såsom bestämda genom sina tillfälliga uppfattningssätt, stå i relation till hvarandra. Frågar man åter då, hvarföre något mera behöfves för verkligt skeende, eller för att väsendenas motsatser skola hafva "reala följder"[3]), så kan Herbart visserligen synas i allmänhet härpå svara, att genom det materiella vilkoret den ifrågavarande relationen blott är till *möjligheten* gifven, under det han först genom sammanvarat kan fattas såsom *verklig* relation[4]). Men då detta icke kan betyda, att väsendenas bestämdhet genom de tillfälliga uppfattningssätten är blott en lägre grad af en relation, som i sammanvarat skulle framträda under en högre utvecklingsgrad eller också såsom motsvarande sitt begrepp, d. v. s., i korthet, då möjligheten hos Herbart icke kan betyda s. k. reel möjlighet, och då i följd häraf den gemenskap emellan väsendena, som sammanvarat skall uttrycka, icke kan vara blott gradvelt skild från den, som ligger redan i de tillfälliga uppfattningssätten såsom en relation dem emellan och som, såsom motsvarande motsatsförhållandet mellan begrepp, såvida utgår från uppfattning af väsendena efter analogien med begrepp, så erbjuder sig ingen annan naturlig analogi för uppfattningen af den genom sammanvarat uttryckta gemenskapen mellan väsendena än den genom rummet gifna. Under det en konseqvens för oss af vår på detta sätt bekräftade uppfattning af sammanvarat såsom ursprungligen varande ett s. k. lägeförhållande är, att det verkliga skeendet såsom sitt formella vilkor förutsätter rummet, äfven om Herbart sjelf, såsom vi förut sökt visa, kan anse sig hafva egt utvägar att undgå denna konseqvens, så återstår oss att tillse, huruvida betraktelsen af det verkliga skeendet leder till bekräftelse af äfven den andra konseqvensen med afseende på uppfattningen af sammanvarat, eller rummet, att det är en ursprunglig beskaffenhet hos det menskliga medvetandet, till hvilken ådagaläggandet af omöjligheten för Herbart att vid rumkonstruktionen uppvisa med afseende på rummet just den bestämning, nemligen ursprunglig diskretion, hvari vid fråga om denna konstruktion kriteriet på en

[3]) H. W. W. I. s. 263.

[4]) Jfr s:a s.; H. W. W. III, s. 24 m. fl. st.

realistisk förklaring af rummet skulle vara gifven. Fästa vi oss då, vid betraktelsen af det verkliga skeendet i nu angifna afseende, vid den objektivitet, hvaraf det enligt det föregående skall charakteriseras, så kan tydligen härmed från Herbarts ståndpunkt den nämnda konseqvensen med afseende på rummets bestämmande icke stå tillsammans. Då vid behandlingen af det verkliga skeendets begrepp det formella vilkoret derför icke af Herbart genom någon särskild bestämning blifvit förklaradt, återstår oss således för en speciellare undersökning af vår fråga endast att betrakta det verkliga skeendet, sådant det från materiel sida blifvit förklaradt. Men besvarandet af samma fråga låta vi då också ske i sammanhang med och med ledning af den granskning af det verkliga skeendet sjelft såsom ett till den Herbartska verldsförklaringen hörande begrepp, hvilken för närvarande är vår hufvuduppgift, enär för denna granskning också nu, efter betraktelsen af det verkliga skeendets formella vilkor, endast återstår oss att undersöka det materiella.

Med afseende derpå, att det verkliga skeendet skall vara sjelfbibehållelse mot en negation, förutsätter det såsom sitt materiella vilkor negation eller motsats mellan de väsen, mellan hvilka det skall kunna ega rum. Men då motsatsen sjelf beror på en jemförelse, fordrar han sjelf såvida en förklaring, hvilken, såsom vi i det föregående sökt visa, enligt Herbart endast kan vara gifven genom väsendenas tillfälliga uppfattningssätt, som således äfven i visst afseende kunna sägas vara det verkliga skeendets materiella vilkor. Vi hafva förut äfven i korthet sökt angifva grunderne hos Herbart både för den nämnda uppfattningen af motsats i allmänhet och för bestämmandet af väsendenas tillfälliga uppfattningssätt såsom förklaringsgrund för den nu ifrågavarande motsatsen. För att likväl tillräckligt fixera föremålet för närvarande undersökning, torde ett fullständigare bestämmande i båda afseendena vara erforderligt. I brist på direkta och bestämda förklaringar hos Herbart måste vi dervid hufvudsakligen utgå från hans allmänna åskådning och allmänna förutsättningar med afseende på det varande, betraktadt såväl i och för sig sjelft som såsom grund för det relativa. Såsom allmän förklaring af väsendenas tillfälliga uppfattningssätt kunna vi dervid betrakta Herbarts bestämmande af dem såsom "uttryck, hvilka väsendena måste antaga, för att kunna jemföras med hvarandra" [5]). Hvad beträffar

[5]) Se H. W. W. IV, s. 141.

skälet för Herbart att i en jemförelse söka förklaringsgrunden för motsats, så hafva vi funnit det ligga deri, att motsats icke är ett realt predikat, eller allmännare, att ingenting är, i och för sig betraktadt, negativt, utan endast i förhållande till eller i jemförelse med ett annat. Likväl är det vid denna förklaring af motsatsen icke Herbarts mening, att genom jemförelsen de jemförda väsendena skulle mottaga en qvalitet, eller en bestämning i sin qvalitet, som de förut icke egde, eller att hvilka väsen som helst, oberoende af sina qvaliteter, eller med hurudana qvaliteter som helst, skulle kunna fattas såsom på det eller det sättet motsatta. Hvad som beror på jemförelse är blott, att en qvalitet är *negativ*, när den säges icke vara en annan qvalitet, emedan ingenting är i och för sig negativt. Således, när den allmänna formen af motsats enligt Herbart, såsom vi funnit, utgöres af blott olikhet, eller skiljaktighet [6]), och enär således väsendena redan såsom qvalitativt skilda äro motsatta, så är det, som i afseende härpå har reel betydelse, att hvarje väsen har sin bestämda qvalitet — eller denna är, för att begagna Herbarts terminologi, dess reala predikat — emedan i ett annat fall väsendena icke skulle bilda en qvalitativ mångfald. Men att hvarje väsens på det eller det sättet bestämda qvalitet är *olik* alla andra väsens qvaliteter, eller är en *annan* än dessa — den *negation,* som ligger häri, är icke ett realt predikat åt väsendena, utan faller *emellan* dem, d. ä. beror på en jemförelse. Af den allmänne motsats, som ligger i väsendenas för möjligheten af deras qvalitativa mångfald erforderliga skiljaktighet, eller olikhet, är den för det verkliga skeendet erforderlige konträre motsatsen blott en särskild modifikation, hvilket således medelbarligen äfven gäller om alla de särskilda modifikationer af denne motsats, såsom lik och olik, stark och svag motsats, hvilka vi i det föregående sett förutsättas för möjligheten af ett mångfaldigt skeende. Då således ett bestämdt skeende förutsätter en särskild bestämd motsats mellan ett par ifrågavarande väsen, så är det reala härvid deras bestämda qvaliteter, eller, en viss bestämd motsats kan endast ega rum mellan väsen, som hafva de eller de bestämda qvaliteterna, som således för samma väsen äro reala predikater. Men deremot skall den bestämda negation, hvarmed ett på ett visst sätt bestämdt väsen nu negerar ett annat på annat sätt bestämdt, såsom en modifikation af den allmänne motsatsen, som först tänkes

---

[6]) Se Afd. 1, s. 38.

vid en qvalitativ mångfald, falla emellan väsendena, eller bero på jemförelse. Fastän således motsats i ett visst afseende enligt Herbart skall förklaras genom en jemförelse, så kan han likväl i ett annat afseende sägas bero på de jemfördas qvaliteter. Närmast torde man vid fråga om förhållandet mellan motsatsens beroende på de jemfördas qvaliteter och på sjelfva jemförelsen komma Herbarts egen åskådning genom att på detta förhållande öfverföra den distinktion mellan möjlighet och verklighet, som han synes göra gällande med afseende på förhållandet mellan den materiella och formella sidan af det verkliga skeendet sjelft. Således, liksom denna relation mellan väsen från den förra sidan blott är tänkbar, eller till möjligheten gifven, men först derigenom, att det formella vilkoret tillkommer, verklig (har "reala följder"), så skulle det materiella vilkoret för samma relation sjelft å sin sida för sin möjlighet såsom denne bestämde motsats förutsätta bestämda qvaliteter hos ett par ifrågavarande väsen och till sin verklighet först finnas till genom en jemförelse, eller så skulle i allmänhet sjelfva tänkbarheten af en motsats, vare sig såsom blott olikhet, eller såsom en *kontrast* [7]), bero på tänkbarheten af särskild qvalitativ bestämdhet hos de jemförda, men till sin verklighet såsom motsats, eller negation, vara gifven genom jemförelse. Hvad återigen beträffar frågorna, huru den nu ifrågavarande förklaringsgrunden, eller jemförelsen, kan vara s. k. tillfälliga uppfattningssätt, samt huru de tillfälliga uppfattningssätten sjelfva skola kunna förklaras, så har Herbart, då det logiska motsatsförhållandet här icke kan fastställas, direkt besvarat dessa frågor endast genom uppvisandet af de tillfälliga uppfattningssättens methodologiska nödvändighet och giltighet. För att förringa den sednare frågans vigt hafva vi derjemte låtit honom åberopa de tillfälliga uppfattningssättens tillfällighet för väsendena sjelfva, som af dem icke afficieras. Således, enligt hvad vi förut antydt, såsom en form för det nödvändiga tänkandet äro de tillfälliga uppfattningssätten, eller den genom dem gifna förklaringen, till sin reala betydelse, eller giltighet med afseende på det reala, oåtkomlig för allt tvifvel. Såsom genom begreppen sjelfva gifna, eller såsom tillhörande det nödvändiga tänkandet, behöfva de icke någon vidare förklaring. Såsom en form slutligen för det nödvändiga, eller, om man så vill, vetenskapliga, tänkandet äro de visserligen icke i logiken uppvisade, men likväl

[7]) Se Afd. 1, s. 38.

i de specielle vetenskaperne tillräckligen konstaterade, för att på föranledning af relationernas method af den metafysiska demonstrationen kunna tagas i tjenst. För att slutligen vid fråga om granskningen af det verkliga skeendet från dess materiella sida bestämma föremålet för vår undersökning, så hafva vi med anledning af det sagda att tillse, huruvida i allmänhet den negation, som ligger i motsats, låter förklara sig genom en jemförelse, och vidare om motsatsen mellan de reala väsendena medgifver den förklaring, som Herbart försökt genom tillfälliga uppfattningssätt, d. v. s. huruvida dessa kunna ega den methodologiska betydelse, som Herbart tillerkänner dem.

Mot Herbarts förklaring af motsatsen genom en jemförelse anmärka vi, att hon gör sig skyldig till en förblandning af s. k. formel och reel motsats, eller öfverflyttar på den sednare, kontrarieteten eller den kontradiktoriske motsatsen, en charakter, som tillkommer endast den förre, den blotta disparatheten, eller skiljaktigheten. Så riktig än den premissen är, att ingenting är i och för sig negativt, såvidt dermed skall uttryckas, att det varande såsom sådant icke kan vara negativt, eller att derom ingenting kan negeras, och att negationen, eller det negativa, icke kan vara ett egentligt varande, likaså otillräcklig är han likväl å andra sidan för det slut, som Herbart derur drager, att negationen i allmänhet skulle *bero* på en jemförelse. Hvad som är sagdt i ifrågavarande sats, eller hvad man derur kan sluta, är blott, att negationen innebär en relation, eller är en relationsbestämning, så att något i samma afseende, som det är negativt, äfven står i förhållande till ett annat, liksom det omvändt enligt Herbart gäller, att, hvad som står i relation, såvida äfven är negativt. Men liksom detta icke innebär, att negationen *beror* på eller har sin grund i en relation, om man tager uttrycken strängt efter orden, utan att hon *är* en relation, så innebär det så mycket mindre, att negationen skulle bero på en jemförelse, som dessa båda begrepp ingalunda kunna anses med hvarandra fullkomligt sammanfalla. Hvad nu beträffar den s. k. formelle motsatsen, eller den blotta skiljaktigheten, så är visserligen klart, att den negation, som deri ligger, icke eger giltighet med afseende på de skiljaktiga eller olika väsendena, i och för sig betraktade, utan finnes såsom sådan blott i en jemförelse. Men dervid måste märkas för det första, att grunden härtill är, att de blott skiljaktiga icke hafva något med hvarandra gemensamt, och vidare att, just i följd häraf, jemförelsen eger blott subjektiv betydelse, eller att den relation, som i jemförelsen

kan sägas vara gifven, i det jemförande medvetandet eller subjektet förutsätter en de särskilda membra relationis sammanhållande enhet såsom grund för förhållandet. Hvad åter beträffar den s. k. reelle motsatsen, så måste han, såsom beroende på de motsatta väsendenas *egna* bestämningar, i det de visa sig såsom olika specifikationer af ett och samma, eller i det ett och samma ingår i dem såsom gemensam bestämning, fastän i hvartdera på ett särskildt sätt specificeradt, vara lika verklig, som de motsatta väsendena sjelfva. Då de i reel bemärkelse hvarandra motsatta, såsom genom sina egna bestämningar hvarandra olika, och just derigenom derjemte till en del identiska, stå till hvarandra i relation, liksom de skiljaktiga, såsom icke hafvande något med hvarandra gemensamt, icke stå i relation till hvarandra, så kan Herbarts förutnämnda fel, att hafva förblandat formel och reel motsats, äfven sägas bestå deri, att han icke betraktat motsatsen sjelf såsom redan i och för sig varande en relation. Eller, för att med anledning af den principiella vigten af vår härmed mot Herbart riktade anmärkning, särskildt framlägga hennes hufvudmomenter, så innebär hon för det första, att antingen skall den i motsatsen liggande negationen, och såvida motsatsen sjelf, bero blott på en jemförelse, men då också hafva betydelse endast för ett jemförande subjekt, d. v. s. medgifva en blott subjektiv och således idealistisk förklaring, eller också måste, ifall motsatsen skall ega objektiv betydelse — och ännu mer, om han skall kunna på ett realistiskt sätt förklaras — den i motsatsen liggande negationen ega betydelse för de motsatta väsendena sjelfva, eller vara ett "realt predikat" åt dem, i hvilket fall jemförelsen icke kan vara motsatsens förklaringsgrund, utan på sin höjd blott det sätt, hvarpå han af oss fattas. Vidare innebär vår anmärkning, att den blotta skiljaktigheten blott i subjektiv bemärkelse kan charakteriseras såsom motsats, och att all blott subjective giltig motsats är s. k. blott disparathet, under det den s. k. reelle motsatsen med gifver en objektiv förklaring, och all objective giltig motsats måste vara reel. Under det negationen i båda fallen är blott en relationsbestämning, men i det förra relationen beroende på ett jemförande subjekt, som refererar ett par ifrågavarande väsen till hvarandra, så måste hon i det sednare afficiera dem sjelfva såsom sådana, d. v. s., att negationen, såsom vi förut funnit, i detta sednare fall måste vara ett realt predikat åt väsendena sjelfva, är detsamma som att de genom sina egna begrepp äro relativa. Slutligen följer af det

sagda, att, då Herbart fordrar kontrarieteten såsom form för den det verkliga skeendet betingande motsatsen, så kan jemförelsen icke vara en förklaringsgrund för den i denne motsats liggande negationen, utan på sin höjd blott sättet, hvarpå denna af oss fattas, d. v. s. så måste denna negation, och såvida sjelfva relationen, vara gifven genom de reala väsendenas egen natur såsom icke varande absolute positiva, utan endast relative, och derföre äfven relative negativa.

Möjligen skulle man vilja från Herbarts ståndpunkt bemöta vår nu gjorda anmärkning med det inkastet, att hon på sin höjd kan ega giltighet med afseende på den efter vanlig logisk analogi bestämde motsatsen, eller vid en logisk betraktelse af motsatsen. Om också denna vid föreställningen om inherens bundna betraktelse måste fatta den s. k. reelle motsatsen såsom egande betydelse för de motsatta väsendena sjelfva såsom sådana och i följd deraf åt negationens förklaring genom en jemförelse gifva blott subjektiv giltighet, så kan dock förhållandet vara helt annorlunda vid fråga om qvalitativt enkla väsen, som hafva intet med hvarandra gemensamt, och vid en så beskaffad jemförelse emellan dessa, som tillfälliga uppfattningssätt. Det är klart, att giltigheten af detta inkast helt och hållet måste bero på den åt de tillfälliga uppfattningssätten tillerkända methodologiska betydelsen, och att således granskningen af detsamma sammanfaller med granskningen af denna. Innan vi öfvergå till denna granskning, göra vi med anledning af det mot oss ponerade inkastet ännu ett par anmärkningar med afseende på Herbarts uppfattning af motsatsen. Sålunda är klart, att detta inkast, såväl som uppställandet af tillfälliga uppfattningssätt såsom medlet att fatta de reala väsendena såsom motsatta, innebär medgifvandet, att dessa, såsom qvalitativt enkla, för den *logiska* betraktelsen icke kunna presentera sig annorlunda än såsom blott disparata, i öfverensstämmelse hvarmed vi förut slutit, att Herbart konseqvent endast kan bestämma den rena disparatheten såsom den form, hvarunder en mångfald *sua natura* skall kunna tänkas [8]. Vidare anmärka vi, att, då sjelfva fordran af en annan motsats för förklaringen af verkligt skeende än den blotta disparatheten onekligen såvida är rent logisk, som logiken icke i den blotta disparatheten kan erkänna ett egentligt förhållande, så förefaller åtminstone vid första påseendet, uppfyllandet af denna fordran på annan än logisk väg, såsom konstladt och föga förtroende-

---

[8]) Se Afd. 1, s. 136.

väckande, så mycket mer, som de tillfälliga uppfattningssätten, såsom hos väsendena skiljande mellan likt och olikt, ändå icke fullkomligt emanciperat sig från den logiska analogien för uppfattandet af den reelle motsatsen.

Vända vi oss nu till Herbarts uppfattning af de tillfälliga uppfattningssätten såsom ett methodologiskt hjelpmedel för metafysiken, så är enligt det föregående den förste kritiske punkten vid fråga om denna sjelfva den allmänna förutsättningen, att vårt "nödvändiga tänkande" gifver kunskap om det reala. Det andra kritiska momentet hafva vi i det föregående funnit just i de tillfälliga uppfattningssättens anspråk på methodologisk betydelse, eller närmare bestämdt, i deras anspråk att vara ett, fastän icke genom logiken gifvet, likväl "vetenskapligt klart" begreppsförhållande, hvars nödvändighet för den metafysiska demonstrationen genom relationernas method skall inses. Hvad nu beträffar de tillfälliga uppfattningssättens objektiva giltighet, så skall visserligen genom dem ingen kunskap vinnas om de reala väsendenas qvaliteter såsom sådana, eller ingenting upplysas med afseende på något väsen, i och för sig betraktadt. Men likväl skall man finna möjligheten af ett förhållande dem emellan, hvilket, fastän icke afficierande sjelfva qvaliteterna, utan blott fallande *emellan* väsendena, dock, just emedan det i följd af de tillfälliga uppfattningssättens methodologiska nödvändighet kan antagas falla mellan *väsendena,* och icke blott inom det jemförande subjektet, måste ega real betydelse i samma afseende, som det är objektivt, d. v. s. likväl leda de tillfälliga uppfattningssätten till kunskap om en flerhet reala väsen *med afseende på* hvarandra, eller *i förhållande till* hvarandra, hvilken icke eger blott subjektiv giltighet, utan "sammanträffar med tingens natur" [1]). Såvida utgår derföre uppställandet af de tillfälliga uppfattningssätten äfven från den allmänna förutsättningen af möjligheten af kunskap om det reala, eller, då Herbart antager, *att* reala väsen finnas och att mellan dem *förhållanden* ega rum, så är uppställandet af tillfälliga uppfattningssätt af denna allmänna förutsättning såvida en närmare bestämning, som det skall leda till insigt i möjligheten af sjelfva grundförhållandet mellan väsendena, eller det

---

[9]) H. W. W. IV, s. 98.

[1]) Jfr H. W. W. I, s. 264: Alle diese Hülfsbegriffe *(nemligen tillfälliga uppfattnigssätt, det intelligibla rummet, tid, rörelse)* . . . dienen . . . . zu Durchgängen für das Denken, welches seinen eignen Weg verfolgen muss, um in den erkennbaren Hauptpuncten *mit der Natur der Dinge* wieder *zusammenzutreffen.* — Jfr Afd. 1, s. 90.

verkliga skeendet, såsom grundadt i deras qvaliteter, utan att afficiera dessa. Hvad nu beträffar sjelfva den allmänna frågan om den objektiva giltigheten af vår nödvändiga kunskap, så kan det icke ingå i planen för närvarande undersökning att till direkt behandling upptaga denna. Hvad vi deremot icke kunna lemna utan afseende, är frågan, huruvida Herbart från sin ståndpunkt kunnat uppvisa en sådan giltighet, d. v. s. — med afseende på Herbarts uppfattning af egentlig objektiv kunskap såsom kunskap om för oss yttre och främmande reala väsen och med afseende på de af honom gjorda inskränkningarna vid fråga om denne kunskap — om han kunnat visa sjelfva tänkbarheten af sådana väsen, eller i allmänhet *att* de finnas, och vidare giltigheten med afseende på dem af de formella och negativa bestämningar, som vi med afseende på deras qvaliteter funnit fastställda, och slutligen tänkbarheten af de förhållanden dem emellan, som det theoretiska vetandet måste antaga och "i enlighet med erfarenhetens vinkar bestämma" [2]). Hvad beträffar Herbarts uppfattning af den positive kunskapen såsom afbildande, så ligger deri, i förhållande till det nu sagda, icke något nytt kritiskt moment i hans kunskapstheori, enär denna den positive kunskapens betydelse blott skall innebära, icke att han utgöres af eller beror på från de utom oss varande väsendena *afsöndrade,* i själen inkomne, bilder, emedan fråga icke är om kunskap om väsendenas qvaliteter, utan endast att det positiva innehållet i vår kunskap utgöres i allmänhet af blotta relationer mellan väsen — hvarigenom svårigheterna vid den vanliga impressionstheorien skola vara afhjelpta — och in specie af den relation, som vi funnit i det objektiva skenet, hvilket i egentligaste mening såsom ett rumförhållande skall göra skäl för namnet bild [3]). Hufvudfrågan med afseende på den positive kunskapen blifver derföre den om möjligheten af de fordrade relationerna mellan väsen, nemligen dels om de på det sätt, som Herbart försökt, låta förklara sig, dels, såsom nyss ifrågasattes, om de till sin allmänna beskaffenhet äro tänkbara. Taga vi emellertid något närmare i betraktande den nyss med afseende på Herbarts ståndpunkt framställda och specificerade frågan om kunskapens objektivitet, så sluter Herbart, enligt hvad vi funnit, till nödvändigheten af en flerhet för oss yttre och främmande reala väsen och af relationer dem emellan

---

[2]) Se Afd. 1, s. 90.

[3]) Jfr Afd. 1, s. 90; H. W. W. IV, ss. 317—322.

från nödvändigheten att lösa de i vissa erfarenhetsbegrepp liggande motsägelserna. Frågan om sjelfva tänkbarheten af för oss yttre reala väsen har Herbart i sjelfva verket icke särskildt uppställt eller direkt behandlat, sedan han ansett antagandet af sådana ega vetenskaplig nödvändighet. Den generella frågan om möjligheten af relationer, som antingen i de enskilda leden för förhållandena icke skola hafva sin grund, eller, om de också i dem hafva sin grund, likväl icke skola afficiera dem, eller göra dem relativa, har Herbart icke heller uppställt, utan blott fordrat sådana relationer samt sökt uppvisa och förklara vissa bestämda så beskaffade. Det är af vår undersökning om Herbarts bestämmande af motsatsen såsom beroende på en jemförelse klart, att nämnda generella fråga sammanfaller med frågan, om någon annan vetenskaplig method än den logiska är tänkbar, enär af denna undersökning framgår, att den logiska uppfattningen af en relation såväl måste genom beskaffenheten af de enskilda leden för förhållandet vara betingad, som äfven just derföre afficiera dessa. Hvad beträffar de med afseende på det varandes qvalitet fastställda formella och negativa bestämningarna, så hafva vi förut sökt visa, såväl huru Herbart kommit till dem, som äfven hvad som vid dessa bestämningar från hans ståndpunkt kan vara af mera kritisk natur. Hvad särskildt angår frågan om deras giltighet från Herbarts ståndpunkt, så sammanfaller denna fråga tydligen med den förut uppställda om förhållandet mellan den ontologiska uppfattningen af väsendet och den, till hvilken methodologiens fixerande af skenet skall föra, emedan det isynnerhet är antagandet af det varandes mångfald, såsom denna af Herbart i och för sig och såsom grund för det relativa bestämmes, som synes vara svårt att förena med de ifrågavarande bestämningarna med afseende på det varandes qvalitet. Men då sålunda Herbarts besvarande af frågan om kunskapens objektivitet ytterst beror på hans uppfattning af sjelfva det gifna, betraktadt såsom declarandum, och hans deraf betingade allmänne methodologiske ståndpunkt, äfvensom i det speciella, sedan han antagit för oss yttre på ett visst sätt beskaffade väsen, negative och indirekt äfven på detta antagande, och då vårt hufvudsyfte för närvarande är en granskning af Herbarts metafysik med afseende på hennes syftemål, att vara en förklaring af erfarenheten, så synes oss den med anledning af de tillfälliga uppfattningssättens anspråk att leda till en objective giltig kunskap uppställda frågan om den allmänna möjligheten af en sådan kunskap från Herbarts ståndpunkt lämpligast böra behandlas i samman-

hang med granskningen af hans metafysik ur specielt methodologisk synpunkt eller efter den speciellare granskningen af denne vetenskap i sammanhang med de konklusioner med afseende på Herbarts ståndpunkt så i ena som andra afseendet, som ur denna speciellare granskning kunna dragas. Den fråga med afseende på de tillfälliga uppfattningssätten, som i det närvarande sammanhanget för oss återstår att taga i betraktande, är derföre, huruvida de kunna försvara den methodologiska betydelse, som blifvit dem tillerkänd.

Såsom ett begreppsförhållande skola de tillfälliga uppfattningssätten vara grundade i begreppen sjelfva [4]), men derjemte skola de vara för dessa fullkomligt tillfälliga och likgiltiga, hvaraf Herbart äfven sluter, att de för hvarje begrepp, eller väsen, kunna vara oändligt många. Såsom ett sådant begreppsförhållande skola de vidare icke vara genom logiken gifna — d. v. s., fastän följder ur de ifrågavarande begreppen, likväl icke erhållas genom analys af dessa, utan tillkomma till dem såsom något nytt [5]) — utan tillhöra de speciella vetenskaperne. Då vi nu gå att undersöka det egendomliga vid de s. k. tillfälliga uppfattningssätten, anmärka vi till en början, att Herbart i sjelfva verket icke genom dem riktat den vetenskapliga demonstrationen med ett nytt hjelpmedel, som skulle vara för logiken obekant. Visserligen är det onekligt, att Herbarts eget speciella bestämmande och användande af de tillfälliga upp-uppfattningssätten ingalunda utgör en tillämpning af den logiska methoden, men vår mening är, att detta beror på en oriktig uppfattning eller bristande analys af de methodologiska fakta, genom hvilka han anser de tillfälliga uppfattningssätten vara till sin vetenskapliga betydelse gifna. I sjelfva verket är det blott genom exemplet af den mathematiske vetenskapen, vare sig såsom allmän eller s. k. använd mathematik, som Herbart sökt berättiga uppställandet af ifrågavarande begrepp såsom ett specielt methodologiskt hjelpmedel. Ty hvad beträffar det *faktum*, som Herbart åberopar i vissa sensationer, hvilka, jemförda med hvarandra, skulle tillåta ett åtskiljande af delar i den ena, som vore like eller olike delar i den andra [6]), så måste för det första [7]) detta åberopande väsendtligen såvida beriktigas, att det faktiska i förevarande fall

---

[4]) Se Afd. 1, s. 31.
[5]) Se Afd. 1, s. 54.
[6]) Se Afd. 1, s. 69; H. W. W. IV, s. 133.
[7]) Hvilket Herbart sjelf på ett annat ställe synes medgifva, se H. W. W. IV, s. 94.

endast är sensationerna och det bestämda förhållandet dem emellan, hvilket såsom sådant är ett declarandum för vetenskapen, hvaremot det ifrågavarande åtskiljandet af delar, eller egentligare sjelfve delarne, gör anspråk på att vara förklaringsgrund, då desse delar lika litet kunna vara faktiskt gifne, som i allmänhet en vetenskaplig förklaringsgrund kan ega fakticitet, liksom de också i sjelfva verket icke låta uppvisa sig såsom fakta. Men om nu det åtskiljande af delar vid fråga om vissa sensationer vid dessas jemförelse med hvarandra, hvarigenom Herbart söker stödja uppställandet af på visst sätt beskaffade tillfälliga uppfattningssätt i metafysiken, sjelft å sin sida behöfver stöd, och om detta stöd icke kan vara delarnes fakticitet, så återstår endast att söka det i samme grund, som annars och först åberopas för metafysikens användning af tillfälliga uppfattningssätt, nemligen mathematikens föredöme. I sjelfva verket är det likväl för vår undersökning af det ifrågavarande methodologiska hjelpbegreppets egentlige charakter likgiltigt, huruvida Herbart äfven genom andre specielle vetenskaper än de mathematiske ansett sig kunna motivera dess uppställande, enär dess allmänna vetenskapliga betydelse öfverallt måste vara densamma, och det således, för att inse denna, är tillräckligt att rådfråga mathematiken, inom hvilken de tillfälliga uppfattningssätten nu enligt Herbart skola vara i sin egendomlighet konstaterade. Vända vi oss sålunda till den sistnämnde vetenskapen, så visar sig hans användning af de s. k. tillfälliga uppfattningssätten såsom ett transformerande af storhetsbegrepp, eller, för att först efter en särskild mathematisk analogi söka charakterisera densamma, såsom ett slags substitutionsmethod, i det en storhet i ett s. k. tillfälligt uppfattningssätt substitueras af en ennan, som till sjelfva värdet är med den förra eqvivalent, hvarvid äfven enligt Herbart synes kunna anmärkas, att, åtminstone i de flesta fallen, en särskild s. k. mathematisk konstruktion, d. v. s. i allmänhet begreppets bindande vid något för sinnena gifvet och såvida vid åskådningen, är ett vilkor för möjligheten af en viss ifrågavarande transformation. Sålunda, för att genom möjligast enkla exempel söka åskådliggöra det sagda, utgöra icke blott de expressioner, i hvilka genom den s. k. hyfsningen de båda membra af en algebraisk eqvation transformeras, tillfälliga uppfattningssätt af dessa [8]), utan vinkelns sinus, tangent m. m. äro äfven tillfälliga uppfattningssätt af sjelfve

[8]) Jfr H. W. W. IV, s. 32.

vinkeln [9]), o. s. v. Men det bör icke vara svårt att inse, att den mathematiska demonstrationen genom den sålunda bestämda substitutionsmethoden ingalunda emanciperar sig från logiken, utan fastmer blott är en tillämpning af den logiska methoden inom mathematiken, alltså icke ett plus till denna method, utan på sin höjd blott ett species deraf. Hvad vi nemligen i de tillfälliga uppfattningssätten erhållit, är blott olike synpunkter för en viss gifven storhets betraktande, eller en viss storhet sjelf såsom framställande sig från olika sidor. Men klart är då för det första, att det är just såsom storhet, eller såsom ett visst slags storhet, som detta gifna framställer de ifrågavarande synpunkterne, eller sidorna, d. v. s. att de tillhöra dess begrepp såsom storhet, eller såsom hänförligt till ett bestämdt slag af storheter. I och med detsamma är då vidare äfven klart, att de s. k. tillfälliga uppfattningssätten, använda såsom principia demonstrationis i mathematiken, icke utgöra något slags tillsats till eller tillvext af utgångspunkten för beviset, eller af det begrepp, som genom beviset skall närmare bestämmas, utan måste vara såväl dermed i olika afseenden identiska som just derföre äfven deri immanenta och genom en analys derur erhållas, hvarmed äfven är förklaradt, hvad Herbart icke förklarat, nemligen huru de tillfälliga uppfattningssätten kunna vara följder ur begreppen sjelfva. Hvad särskildt beträffar den för uppvisandet och fasthållandet af en viss synpunkt för en ifrågavarande storhets betraktande (i vissa fall) erforderliga konstruktionen, så kan denna tydligen för vetenskapen såsom sådan blott vara ett observandum, men icke ett imitandum, såsom visande, att den vetenskap, inom hvilken en dylik operation är behöflig, såvida lider af en brist på vetenskaplighet, som han jemte tänkandet, eller det egentliga organet för vetenskapen såsom vetenskap, äfven behöfver anlita åskådningen för att hålla begreppet aktuelt. Slutligen inses äfven af det sagda, att Herbarts bestämmande af de ifrågavarande uppfattnings- eller betraktelse-sätten såsom tillfälliga, då dermed skall uttryckas, att de skola vara för begreppen sjelfva tillfälliga och likgiltiga, äfven beror på en oriktig uppfattning af det methodologiska faktum, hvarifrån han i ifrågavarande fall utgått, eller, närmare bestämdt, på en förvexling af hvad ett sådant betraktelsesätt är i och för sig, eller för ett ifrågavarande begrepp sjelft, med hvad det är för begreppet genom dess förhållande till oss i

[9]) Jfr H. W. W. I, s. 264.

följd af vårt tänkandes allmänna beskaffenhet. Klart är nemligen, såvidt synpunkterne eller sidorna, hvarifrån ett visst gifvet låter betrakta sig, äro gifna i och genom dess allmänna begrepp, eller äro dermed identiska och såvida äfven identiska med det gifna sjelft, att det för det ifrågavarande gifna, eller dess allmänna begrepp, vid uppställandet och användandet af sådane synpunkter tillfälliga icke kan vara desse synpunkter sjelfve såsom sådane, samt i och med detsamma icke heller deras antal, enär ingenting kan vara tillfälligt eller yttre för sig sjelft, utan att det för saken sjelf i förevarande fall tillfälliga just är *vårt* uppställande och användande af dylike synpunkter eller sidor för en saks betraktande, såvidt detta innebär ett endast genom abstraktion möjligt särskiljande och fasthållande af särskilda bestämningar, som för saken sjelf, eller till begreppet, icke utgöra en verklig mångfald, utan äro i sin mångfald med hvarandra identiska, d. v. s. ett enda begrepp. Sålunda, för att i korthet sammanfatta, hvad vi härmed med afseende på Herbarts uppställande af de s. k. tillfälliga uppfattningssätten anmärkt, så bero de i deras af Herbart angifna speciella betydelse och användning på en oriktig uppfattning af ett methodologiskt faktum, eller så antingen tillhöra de icke logiken, men kunna då icke heller betraktas såsom ett begreppsförhållande, eller också äro de, för att kunna göra anspråk på methodologisk betydelse, visserligen grundade i ett ifrågavarande begrepp sjelft, men kunna då, såsom dermed identiska, hvarken vara för detta begrepp tillfälliga, ej heller, emedan de icke utgöra någon tillsats *till*, utan ligga *i* samma begrepp, möjliggöra den specielle vetenskapens emancipation från logiken, hvartill slutligen kommer, att de i sin specifikt mathematiska egendomlighet, såvidt denna skall utgöras af en s. k. mathematisk konstruktion, ingalunda kunna åt den egentligen vetenskapliga demonstrationen rekommenderas, såvidt vetenskapens egentliga organ fastmer måste vara det rena, och icke det vid föreställningen eller åskådningen bundna tänkandet.

Att Herbarts s. k. tillfälliga uppfattningssätt i och med detsamma de, såsom enligt Herbarts egen uppfattning icke tillhörande logiken, måste afstå från anspråket på methodologisk giltighet, icke heller kunna anses vara ett för den vetenskapliga demonstrationen nödvändigt hjelpmedel, är klart, såvidt i allmänhet ingenting, som icke i något afseende kan tjena till bevisningsgrund, kan anses vara för denna demonstration nödvändigt. Då vi på grund häraf icke kunna vänta att i Herbarts åberopande af relationernas method såsom

motiv för de tillfälliga uppfattningssättens användande i metafysiken finna något bevis för deras nödvändighet för den metafysiska demonstrationen, såvidt hon skall vara vetenskaplig, anse vi oss icke för närvarande, eller i sammanhang med den af deras betydelse för Herbarts verldsförklaring föranledda undersökningen, huruvida de kunna uppbära sitt anspråk på vetenskaplig giltighet, behöfva taga i betraktande detta Herbarts motiverande af den metafysiska användningen af ett sådant hjelpmedel, utan öfverlemna denna betraktelse åt granskningen af hans metafysik ur speciell formel och methodologisk synpunkt.

Innan vi öfvergå till sistnämnda granskning, söka vi i korthet fixera resultatet af den undersökning af den Herbartska verldsförklaringen, hvarmed vi nu sysselsatt oss. Hvad då först beträffar de s. k. tillfälliga uppfattnigssätten, som utgjort föremålet för vår sista betraktelse, så är klart, att de måste förlora sin reella betydelse, eller sin betydelse för Herbarts verldsförklaring, i och med detsamma de icke kunna försvara den dem tillerkända formella och methodologiska betydelsen, enär, enligt hvad vi sökt visa, den sednare enligt Herbart måste vara ett bevis eller ett kriterium på den förra. Genom oriktig uppfattning af det methodologiska faktum, hvarifrån Herbart vid deras uppställande utgår, har han vid bestämmandet af dem efter den mathematiska analogien såsom "genomgångspunkter" för tänkandet [1]) uppfattat dem såsom ett slags vetenskaplig konst [2]), eller en, så att säga, mechanisk apparat för vetenskapen, hvilken man blott skulle hafva att för hvarje gång riktigt anbringa, för att lösningen af ett ifrågavarande problem skulle gå liksom af sig sjelf, eller hvarmed, såsom han någorstädes säger, metafysikern måste veta att tänka, liksom mathematikern räknar med tillhjelp deraf. Likväl skola de tillfälliga uppfattningssätten på samme gång, såsom varande ett vetenskapligt hjelpmedel, tillhöra det nödvändiga tänkandet, eller vara ett genom begreppen sjelfva gifvet förhållande dem emellan. De härmed antydda fordringarna med afseende på de tillfälliga uppfattningssätten hafva emellertid visat sig vara oförenliga. Antingen skola de kunna såsom ett begreppsförhållande, eller methodologiskt hjelpmedel, framgå ur begreppen sjelfva, men äro då icke en konst i Herbarts mening, utan tillhöra den vanliga logiska demonstrationen, eller, om de skola vara en sådan konst, så kunna de icke ur begreppen sjelfva eller ur den

[1]) Se ofvan s. 47, not. 1. [2]) Se Afd. 1, s. 59.

vetenskapliga methoden förklaras, utan måste, om de likväl af denna tillgripas, blott medvetet eller omedvetet vara ett methodologiskt maktspråk, tillgripet i stället för en begreppsenlig förklaring under tillståndet af medveten eller omedveten vetenskaplig bankrutt. Hvad derföre beträffar negationen vid fråga om det verkliga skeendet, eller motsatsen mellan de reala väsendena, som skulle vara det närmaste declarandum för de tillfälliga uppfattningssätten, så har Herbart således icke i dem, betraktade såsom en jemförelse, kunnat uppställa förklaringsgrunden för en reel motsats, eller genom dem uppvisa ett verkligt förhållande mellan väsendena, som likväl icke skulle afficiera dem sjelfva såsom sådana. Vi återkomma derföre till vårt förut fastställda bestämmande af motsatsen, att han antingen beror på en jemförelse, men är då blott s. k. formel motsats, eller intet verkligt förhållande, eller också är han ett verkligt förhållande, men kan då icke ur en jemförelse förklaras, utan måste icke allenast på något sätt hafva sin grund i de enskilda leden för förhållandet, utan äfven afficiera dessa. Hvad beträffar det formella vilkoret för det verkliga skeendet, eller sammanvarat, så hafva vi icke kunnat undgå att låta Herbart i detta inlägga en ursprunglig relation till rummet, och dermed — äfven om han sjelf skulle anse sig icke behöfva medgifva det — i följd af omöjligheten att ur den särskilda rumbestämningen eller det särskilda rumförhållandet konstruera rummet, låta detta vara en förutsättning äfven för det verkliga skeendet. Men deremot har icke betraktelsen af det materiella vilkoret för det verkliga skeendet lemnat något bidrag till afgörande af frågan om rummets och sammanvarats betydelse af objektiva eller blott subjektiva, då detta vilkor sjelft tydligen genom fullföljandet af den ene synpunkten för dess betraktande drifver till en subjektiv och idealistisk förklaring och genom upptagandet af en annan icke låter för idealismen taga sig i anspråk. Hvad beträffar denna betraktelse, lemnar hon derföre valet öppet mellan en realistisk och idealistisk uppfattning af rummet. Men i sjelfva verket är detta ett alternativ, som med nödvändighet framgår ur sjelfve den Herbartske ståndpunkten, i och med detsamma å ena sidan sammanvarat måste fattas såsom en ursprunglig rumbestämning och å den andra rummet icke kan af Herbart konstrueras. Klart är nemligen i sådant fall, att rummet antingen måste fattas såsom gifvet endast i och för ett medvetande, sådant som det menskliga, såsom en form för dess förnimmande eller också vara en ursprunglig form för det varande. För att med afseende

på Herbarts ståndpunkt i det hela betrakta detta alternativ och derigenom äfven charakterisera denne ståndpunkt, så har visserligen granskningen af det objektiva skenet från de genom synechologien gifna kriterierna för dess bedömande fört till ett idealistiskt resultat, så vidt annars en förklaring deraf i denne del af Herbarts metafysik skall vara på något sätt gifven, nemligen genom nödvändigheten att i förhållande till dessa kriterier betrakta rummet såsom en ursprunglig bestämning hos ett visst medvetande, eller hos den "åskådare," för hvilken det objektiva skenet skall vara till. Såsom förutsättande sammanvara af väsen, hvilket måste idealistiskt förklaras, i och med detsamma som rummet måste fattas såsom i det menskliga medvetandet inneboende, eller, såsom förutsättande rummet, såvidt sammanvarat icke kan på annat naturligt sätt uppfattas än såsom en rumbestämning, måste visserligen äfven det verkliga skeendet, om vi vid dess bedömande upptaga sammanvarat, eller rummet, i dettas genom granskningen af Herbarts rumkonstruktion gifna betydelse, drifva till en idealistisk ståndpunkt. Till en sådan måste man slutligen, enligt hvad vi sökt visa, föras äfven genom urgerandet af de tillfälliga uppfattningssättens betydelse att vara en jemförelse. Utföras åter konseqvenserna af den allmänna åskådning, hvarifrån den Herbartska verldsförklaringen utgår, eller bedöma vi denna från de synpunkter, hvarifrån hon sjelf vill bedömas, nemligen fordringarna, att det intelligibla rummet icke skall vara en ursprunglig inrättning hos en intelligens och att det objektiva skenet skall vara en viss form af verkligt skeende, i förening med såväl den allmänne objektive charakteren af det verkliga skeendet som uppfattningen af de tillfälliga uppfattningssätten såsom ett medel för vinnande af en "med tingens natur sammanträffande" kunskap, så måste man med afseende på Herbarts verldsförklaring stanna vid ett annat resultat. Konseqvent måste i enlighet med dessa fordringar och denna åskådning rummet, då det icke kunnat konstrueras och icke får på idealistiskt sätt förklaras, vara lika ursprungligt med de reala väsendena sjelfva, eller vara formen för dessas eget vara. Eller, för att med anledning af den för Herbarts filosofi kritiska betydelsen af rummets begrepp, fullständigare utveckla, hvad vi härmed med afseende på hans ställning till detta begrepp yttrat, så har han velat på samme gång uppfatta det såsom ett tanketing och deråt gifva betydelse med afseende på det reala, ledd i ena fallet af sin rationella uppfattning af det varande i och för sig och i det andra af rent realistiskt

intresse eller åtminstone af sin oppositionella ställning till idealismen. I båda afseendena har han i sjelfva verket i rummets uppkomst behöft söka kriteriet på riktigheten af sin uppfattning af detsamma. Såsom ett tanketing, som likväl icke skulle vara en ursprunglig bestämning i medvetandet, utan refereras till det reala, måste rummet vara ett genom tänkandet uppkommet. Särskildt hafva vi funnit Herbart drifven att uppvisa kontinuiteten, som han för sin öfriga verldsförklaring behöfde, såsom ett uppkommet, och då han icke kunnat med med afseende på rummets begrepp göra någon tillämpning af satsen, att det flytande förutsätter det fasta, så är i sjelfva verket för honom uppvisandet af diskretionen såsom den ursprungliga bestämningen i detta begrepp detsamma som uppvisandet af rummet såsom i sitt ursprung och uppkomst varande ett diskretum. Men å andra sidan måste tydligen, om rummet skall vara ett tanketing, men ändå icke en ursprunglig form för tänkandet, dess *uppkomst*, nemligen genom tänkande, äfven vara ett kriterium derpå, att de reala sjelfva såsom sådana icke befinna sig i rummet. Genom omöjligheten att konstruera rummet måste emellertid Herbart konseqvent drifvas från uppfattning af detsamma såsom ett uppkommet. Såsom icke uppkommet, är det åter antingen ursprungligen, hvad Herbart kallar kontinuum, d. v. s. enhet af kontinuitet och diskretion såsom hvarandra motsatta, eller också ett ursprungligt diskretum, samt i förra fallet konseqvent från Herbarts ståndpunkt en "ursprunglig inrättning" i det menskliga medvetandet och i det sednare lika ursprungligt med det varande, eller en ursprunglig form för detta. I förhållande till den synechologiska uppgiften att, med förutsättningen af rummet såsom ett tanketing, visa dess betydelse med afseende på det reala, bevisar omöjligheten af dess uppkomst dess ursprungliga kontinuitet, eller ursprunglighet i det menskliga medvetandet. Den objektive, d. v. s., från Herbarts ståndpunkt, den realistiske charakteren af Herbarts allmänna verldsåskådning, som måste för rummet fordra ursprunglig diskretion, drifver åter till dess ursprungliga refererande till det varande sjelft såsom sådant. Hvad beträffar förhållandet mellan det verkliga skeendet och det objektiva skenet, så måste tydligen i ena fallet det förra på något sätt uppgå i det sednare, och i det andra det objektiva skenet egentligen försvinna såsom en särskild relation, såvidt det egentligen egendomliga för detsamma skall ligga just i dess förut angifna subjektivitet. Huru än Herbart kunnat för sig sjelf dölja dessa konseqven-

ser, och oafsedt det kritiska i hans ställning till rummets begrepp, så hafva vi emellertid funnit, att någon förklaring af det relativa af honom icke blifvit gifven. Hvad vi erhållit, har blott varit en ursprunglig mångfald utan sammanhang, eller, då Herbart utgått ifrån en sådan, har han icke kunnat komma till förklaringen af sitt egentliga declaraudum, erfarenheten såsom ett sammanhängande helt, eller af de särskilda enheterna i erfarenheten. Eller från en annan sida, hvad vi erhållit, har blott varit en relation, men ingen förklaring deraf, enskilda membra relationis, men ingen grund för förhållandet. Således, för att i korthet uttrycka resultatet af vår betraktelse, antingen skall en förklaring af det relativa vara af Herbart i någon mån gifven, men då är denna idealistisk, eller skall Herbart bibehålla sin ståndpunkt af exakt realism, men har då icke kommit till en förklaring af det gifna.

Efter granskningen af Herbarts metafysik med afseende på hennes anspråk att vara en förklaring af det relativa följer för oss enligt det föregående att granska henne ur speciell methodologisk synpunkt. Vårt hufvudsyfte vid denna granskning måste, med afseende på Herbarts eget syftemål att reformera den filosofiske vetenskapen, vara att undersöka den metafysiska methodens förhållande till den logiska, eller huruvida Herbart kunnat i metafysiken uppvisa en synthetisk vetenskap i förut angifna bemärkelse, enligt hvilken den logiska, från förutsättningen af subjektets och predikatets indentitet utgående, betraktelsen icke skall kunna medgifva fordran på den vetenskapliga deduktionen att utvidga kunskapen. Visserligen kan det nu synas, som skulle sjelfva förutsättningen af möjligheten af en annan method för vetenskapen än den logiska i sig vara en ren orimlighet, såvidt annars logiken skall vara ett vetandets formella organon [3]), emedan hon såsom ett sådant synes skola vara normen för afgörandet af hvad som skall kunna betecknas såsom vetenskap eller icke. Att häremot invända, att å ena sidan de logiska bestämningarna blott uttrycka det menskliga tänkandet, sådant det, sig sjelft likt, ingår i de särskilde vetenskaperne och derföre erhålles genom en betraktelse af dessa, och å den andra logiken sjelf å sin sida från psychologien hemtar kriteriet för afgörandet af hvad som är en vetenskaplig bestämning, d. v. s. ett begrepp, eller icke, nemligen i evidensen, eller i den på begreppet ställda fordran af allmängiltighet

[3]) Se Afd. 1, s. 34.

och nödvändighet, kan tydligen icke leda till antagandet för de specielle vetenskaperne af särskilda methoder, som skulle liksom genom en addition komma till den logiska, utan på sin höjd blott till särskilda specifikationer af denna method, eller till speciella former deraf, hvarunder hon i de särskilde vetenskaperne framträder. Men deremot framgår af denna invändning, att, om en speciel vetenskap skall kunna uppställa en särskild vetenskaplig method *jemte* eller *bredvid* den logiska, eller som icke af denna är blott en specifikation, så måste kriteriet på en sådan methods vetenskapliga berättigande ligga i hennes nödvändighet, eller i nödvändigheten af de bestämningar, till hvilka hon skall leda. Hvad Herbart beträffar, så har han såväl vid fråga om sin metafysiska method erkänt detta kriterium på vetenskaplighet, som äfven, såsom vi funnit, vid det allmänna bestämmandet af begreppet nödvändighet angifvit samme charakter derpå, som den, hvarpå den s. k. logiska nödvändigheten igenkännes, eller otänkbarheten af det såsom nödvändigt fordrades motsats. Huru det än förhåller sig med sjelfva den allmänna tänkbarheten af en i ifrågavarande bemärkelse från den logiska skild vetenskaplig method, så anse vi oss emellertid, då Herbart sökt uppställa och motivera en sådan, icke omedelbart böra göra denna fråga i hennes allmänhet till föremål för undersökning, utan direkt och närmast blott, såsom nyss blifvit antydt, undersöka, huruvida Herbart sjelf på det sätt, som han försökt, kunnat frigöra metafysiken från logikens methodologiska öfvervälde, eller genom den förra disciplinen rikta den menskliga vetenskapen med en ny method *jemte* den logiska. Då emellertid granskningen af Herbarts verldsförklaring till en del mer och mindre direkt äfven varit en granskning af hans metafysiska method, nemligen hvad beträffar den del deraf, som enligt Herbarts bildliga beteckning utgör den uppåtstigande bågen, eller vägen från det reala till företeelsen, så kan vårt intresse, då vi nu vid den methodologiska granskningen af Herbarts metafysik vända uppmärksamheten äfven åt methoden för verldsförklaringen, hufvudsakligen blott vara att derigenom så mycket mera söka belysa Herbarts methodologiske ståndpunkt samt undersöka, huruvida icke möjligen sjelfva fordringarna af en relation mellan enkla reala väsen i allmänhet såsom sådana samt af en särskild mellan ett realt väsen med intelligensen eller tänkandet såsom speciel form för sjelfbibehållelse och andra reala väsen, eller — bestämdare enligt Herbarts åskådning — af ett genom konstruktion vunnet, mellan det varande och skenet, sådant

detta för ett medvetande eller en åskådare kan visa sig, förmedlande led, t. ex. i de mathematiska eller i allmänhet de generellaste bestämningarna af detta sken, måste vara vetenskapligt berättigade, fastän Herbart icke kunnat medelst de tillfälliga uppfattningssättens och det intelligibla rummets begrepp utföra den metafysiska förklaringen i enlighet med dessa fordringar. För att inleda ifrågavarande methodologiska granskning, söka vi med anledning af det sagda i korthet fixera förhållandet mellan Herbarts metafysiska method och den logiska samt grunderne för den förra.

Att intet af de särskilda hufvudmomenterna af Herbarts metafysiska method i deras af honom fastställda bestämda betydelse tillhör den logiska demonstrationen, är lätt att inse. Visserligen synes Herbart framhålla de tillfälliga uppfattningssätten såsom den punkt, der den metafysiska demonstrationen först fullständigt visar sig i sin synthetiska egendomlighet, men i betraktande af Herbarts undersökning om förhållandet mellan grund och följd och deraf föranledda uppställande af relationernas method, kan detta framhållande af de tillfälliga uppfattningssättens betydelse icke innebära, att methoden för finnandet af det reala af Herbart skulle erkännas tillhöra logiken, utan, såsom det synes, blott att genom användandet af de tillfälliga uppfattningssätten den i relationernas method gifne, för logiken såsom sådan främmande, ståndpunkten skulle blifva möjlig att fasthålla. För en tillräcklig insigt i det i methodologiskt afseende egendomliga för Herbarts metafysik, hvarigenom hon skiljer sig från den efter logisk analogi bestämda vetenskapliga demonstrationen, måste vi emellertid först, med anledning af en viss obestämdhet hos Herbart i denne punkt, fixera den allmänna betydelsen af kunskapsgrund såsom vetenskapens princip, eller det allmänna förhållandet mellan grund och följd i vetenskapen, såsom denne grund och detta förhållande enligt samma analogi måste fattas. Då Herbart låter subordinationsförhållandet i logiken ligga till grund för alla hennes öfriga läror [1]), synes det visserligen, som skulle enligt honom det logiska förhållandet mellan grund och följd vara det mellan det allmänna och enskilda, så mycket mer, som han straxt i början af sin undersökning af den andra af de methodologiska frågorna, eller den nyssnämnda frågan om sammanhanget mellan grunder och följder, särskildt, såsom vi funnit, riktar sig mot uppfattningen af det al-

---

[1]) Jfr H. W. W. IV, s. 31.

männa såsom grund. Men af det sätt, hvarpå han under fortsättningen af samma undersökning upptager den logiske syllogismen såsom form för logiskt sammanhang mellan grund och följd, synes det, som skulle han anse sig härmed, eller genom bestämmandet af premissen eller premisserne såsom grund och konklusionen såsom följd, hafva kommit till ett på något sätt särskildt och annat förhållande mellan grund och följd i logiken jemte det nyssnämnda af genus till species. Det, som i Herbarts ifrågavarande undersökning talar för en sådan uppfattning hos honom, är, att han först riktar sig mot förhållandet mellan genus och species och sedan särskildt fäster sig vid den logiske syllogismen, äfvensom att han särskildt framhåller såsom för relationernas method egendomligt, att hennes utgångspunkt är ett begrepp och icke en sats, emedan för det första den sålunda bestämde grunden endast i förhållande till den logiske premissen kan vara något egendomligt, och vidare sjelfva framhållandet af utgångspunkten för relationernas method såsom varande ett begrepp, då Herbart ändå måste låta detta begrepp kunna genom en sats eller ett omdöme utvecklas [5]), synes hafva varit öfverflödigt, såvidt Herbart icke ansett, att logiken jemte bestämmandet af den logiske grunden såsom ett begrepp, i enlighet med förhållandet mellan det allmänna och enskilda, äfven medgåfve hans uppfattande såsom en sats, fattad icke såsom ett för medvetandet utveckladt begrepp, utan just såsom sjelfve tankeakten, hvarigenom begreppet utvecklas, nemligen efter analogien med den logiske premissen. Det nya vid bestämmandet af den logiske syllogismen såsom form för logiskt sammanhang mellan grund och följd i förhållande till bestämmandet af detta sammanhang efter det allmänna förhållandet mellan genus och species skulle, enligt hvad Herbarts undersökning gifver vid handen, ligga i möjligheten att fatta såväl grund som följd såsom sammansatta [6]). Deremot måste den mot den logiska methoden riktade anmärkningen, att det logiskt formade omdömet är bundet vid föreställningen om inherens, kunna enligt Herbart göras gällande, på hvilketdera sättet än förhållandet mellan grund och följd bestämmes, emedan hon träffar den logiska betraktelsen i allmänhet. Äfvenledes skulle tydligen den mot den logiske premissen riktade anmärkningen, att såsom grund vara blott passiv och icke gifva någon särskild impuls till fortskridande tänkande [7]), med lika skäl kunna riktas äfven mot den logiske

[5]) Jfr H. W. W. IV, s. 50.
[6]) Se Afd. 1, s. 54.
[7]) Se Afd. 1, s. 55.

grunden, fattad såsom allmänt genusbegrepp. Hvad emellertid nu Herbarts tvåfaldiga kritik af förhållandet mellan grund och följd i logiken än må betyda vid fråga om hans egen uppfattning af detta förhållande, så måste vi likväl för bedömandet af hans metafysiskt methodologiske ståndpunkt fastställa, att den logiske grunden såsom kunskapsgrund, eller såsom princip för den logiska demonstrationen, är det allmänna, och såsom sådant ett begrepp, vare sig detta, såsom rent enkelt, icke kan i egentlig mening genom omdömet utvecklas, eller det, såsom ett s. k. sammansatt begrepp, medgifver samt i och för det menskliga medvetandet är aktuelt endast under formen af en sådan utveckling, såvidt annars det *första*, som i egentlig mening *tänkes* eller *vetes* vid fråga om ett visst föremål, och hvarigenom det blir möjligt icke allenast att finna, hvad som med afseende på samma föremål *icke* kan tänkas eller vetas, utan äfven att verkligen tänka eller veta, och icke blott föreställa sig, hvad som derom kan tänkas, just är det ifrågavarande föremålets allmänna begrepp. Eller, m. a. o., såvidt vetenskapens innehåll i allmänhet är begrepp, så följer det sagda af det menskliga tänkandets natur att vara abstraherande — omdömet och äfven slutledningen såsom tankeakter eller former, hvarunder för det menskliga medvetandet såsom verksamt begreppen aktualiseras och hållas aktuella, må för öfrigt också, när de betraktas såsom delar af ett större helt af sådane tankeakter, t. ex. såsom premiss och s. k. förslut, betraktas såsom grunder i förhållande till andre sådane delar af ett dylikt helt såsom följder. För öfrigt erinra vi, att äfven uppfattningen af den logiske grunden såsom det allmänna medgifver det bestämmande af grunden, eller af förhållandet mellan grund och följd, hvari Herbart finner det allmänna vilkoret såväl för den af honom anmärkta motsägelsen i detta förhållande som för hennes lösning, att, hvad som först tages såsom grund icke är hele grunden, utan blott en del deraf, eller en del af ett större helt, genom hvilken man liksom genom en dörr föres in i detta, för att genom följden såsom en ny dörr föras ut, nemligen om man vid fråga om den logiska betraktelsen gör gällande den distinktion mellan kunskaps- och real-grund, som Herbart, såsom det följande af hans ifrågavarande methodologiska undersökning visar, vid nämnda bestämmande förutsätter. Ty klart är, att, hvad som för den logiska betraktelsen, åtminstone i första hand, förutsättes såsom real-grund, är sjelfva föremålet, hvari de särskilda, af en ifrågavarande vetenskap angifna, bestämningarna antagas vara

bestämningar, och af hvilket således såsom ett helt den bestämning, som framställer sig såsom kunskapsgrund, emedan hon först låter klart fatta sig och leder till klart fattande af de öfriga bestämningarna, utgör blott en del, liksom hvar och en af dessa bestämningar, som i förhållande till henne framträda såsom (logiska) följder. Såsom för Herbart egendomligt vid bestämmandet af kunskapsgrunden, erinra vi i sammanhang med det sagda äfven om hans antagande af möjligheten för vetenskapen att utgå från en flerhet sådane grunder. Det är klart, att äfven detta antagande, fastän Herbart icke synes hafva så betraktat detsamma, innebär en methodologisk afvikelse från logiken, såvidt de särskilda bestämningarna i vetenskapen, för att efter logisk uppfattning kunna sammanhänga med hvarandra, måste stå till hvarandra i förhållande af genus och species — i enlighet med kunskapsgrundens beskaffenhet, och af identitet — i enlighet med beskaffenheten af realgrunden såsom det, hvari de alla inherera.

Under det fixerandet af den logiska betydelsen af grund och följd i allmänhet måste vara af vigt vid bedömandet af Herbarts methodologiske ståndpunkt, visar sig vigten deraf särskildt och närmast vid fråga om relationernas method. Det, som Herbart med afseende på denna method uttryckligen angifvit såsom egendomligt och genom den logiska analogien för uppfattandet af vetenskapens method icke gifvet, är, sedan han antagit möjligheten af en flerhet principer för vetenskapen, att hvar och en af metafysikens principer skall vara en motsägelse, och att öfvergången till följden skall vara en utvidgning af kunskapen, eller liksom ett grundens gående utöfver sig sjelf, derigenom att denne öfvergång består i en förändring af grunden, så att nya begrepp tillkomma, genom hvilka det sig sjelft motsägande begreppet, som utgör grunden, blir tänkbart. Men klart är af vårt bestämmande af det logiska förhållandet mellan gruud och följd, att Herbarts afvikelse från logiken i uppställandet af relationernas method är större, än på nu angifna sätt tydligen är uttryckt. Af detta bestämmande följer nemligen, att den logiske grunden, eller den s. k. kunskapsgrunden, för en viss vetenskap måste vara definitionen på sjelfva hennes föremål, eller, hvilket är detsamma, detta föremål sjelft in abstracto, dess allmänna begrepp. Således, om nu metafysikens egentliga föremål är det varande, emedan det dock är detta, som hon såsom en förklaring af erfarenheten eller i allmänhet af det relativa öfverallt på något sätt bestämmer, så är det icke blott derföre, att principen i denne vetenskap skall vara en mot-

sägelse, som han efter den logiska analogien icke kan fattas såsom kunskapsgrund, utan äfven af det skäl, att han, såsom tillhörande erfarenheten, äfven om han såsom sådan gör anspråk på realitet, likväl icke i egentlig mening kan sägas bestämma metafysikens föremål, det reala väsendet, eller på något sätt uttrycka dess allmänna begrepp. M. a. o., Herbarts härmed anmärkta särskilda afvikelse från logiken vid uppställandet af relationernas method ligger deri, att han låter vetenskapen börja, förrän man kommit till det allmänna begreppet af vetenskapens egentliga föremål, eller Herbarts metafysik kan, bestämd efter logisk analogi, börja först der, hvarest Herbart låter den s. k. uppåtstigande bågen taga sin början, nemligen med begreppet om väsendena såsom bestämda genom sina s. k. tillfälliga uppfattningssätt, eller egentligare med det ontologiska bestämmandet af det varande i och för sig. Hela relationernas method, eller hela den konstmessiga behandlingen af ett problem efter denna method, eger derföre *inom* vetenskapen, logiskt fattad, intet i methodologiskt afseende motsvarande. Endast *före* den menskliga vetenskapens början, eller i denne vetenskaps propedevtik, faller något deremot svarande i den enkla procedur, som består i analysen af ett ifrågavarande föremål såsom på något sätt genom menniskans erfarenhet gifvet, för att komma till dess allmänna begrepp, eller till principen för den vetenskaplige kunskapen om samma föremål. Under det således relationernas method, såsom varande synthetisk, så mycket mera visar Herbarts afvikelse från logiken, som det denna method efter den logiska betraktelsen af vetenskapen motsvarande så långt ifrån är en synthes i Herbarts från Kant upptagna uppfattning af detta ord, att det icke är det ens i den betydelse, hvari den logiska methoden kan visa sig såsom synthetisk, utan analys, så följer äfven af det sagda, att en direkt jemförelse mellan Herbarts metafysik och den efter logisk analogi bestämde vetenskapen skulle kunna ega rum först *efter* Herbarts fastställande af det varandes begrepp eller af den punkt, der man kommit detta närmast [8]), och vid fråga om den derifrån utgående förklaringen af skenet, eller först med afseende på vägen från det reala till företeelsen.

För att i det närvarande sammanhanget med afseende på Herbarts metafysik, äfven sådan hon skall framställa nämnde väg, göra några anmärkningar,

---

[8]) Se Afd. 1, s. 59.

så utgår hon visserligen i vissa bestämningar från en onekligen riktig uppfattning af väsendet såsom förklaringsgrund för det relativa. Sålunda har Herbart vid bestämmandet af det verkliga skeendets begrepp inlagt förtjenst om begreppet orsak eller realgrund, i det han låtit detsamma i och för sig såsom sådant vara främmande för allt tidsförhållande, och vidare i det han fattat orsaken eller grunden såsom en relationsbestämning, som såsom sådan hvarken kan prediceras om väsendet, i och för sig betraktadt, ej heller, om hon derom prediceras, får innebära, att väsendet sjelft blir relativt. Hvad beträffar det sista stadiet af ifrågavarande väg, så måste tydligen sjelfva den deri uttalade allmänna fordran af ett förmedlande led mellan väsendet och skenet i den för Herbart här ifrågavande inskränkta bemärkelsen af ett vara för en åskådare så mycket mera erkännas vara berättigadt, som i allmänhet möjligheten att referera väsendet såsom grund eller orsak till det ändliga, under hvilken form som helst, såsom följd eller verkan naturligen synes vara betingad genom möjligheten att på något sätt fatta denna relation såsom blott medelbar. Deremot har granskningen af Herbarts verldsförklaring visat, att han likväl, såsom han sjelf uppställt den ifrågavarande methoden för öfvergången från väsendet till skenet, vid intet af hennes särskilda stadier befinner sig på logisk grund och botten. För det första hafva vi i och med uppvisandet af omöjligheten för Herbart att på det sätt, som han försökt, kunna förklara det relativa, äfven måst frånkänna såväl det första som sista stadiet af denna method, eller de s. k. tillfälliga uppfattningssätten, såsom de af Herbart fattas, och det intelligibla rummet, logisk betydelse. Men i sjelfva verket visar nämnda granskning, att de båda sista stadierna af samma method icke heller såsom uttryck för de förutnämnda fordringarna med afseende på verldsförklaringen att uppvisa en relation mellan enkla reala väsen i allmänhet såsom sådana samt ett förmedlande led mellan väsendet och skenet i förutnämnda inskränkta bemärkelse, eller att icke heller dessa fordringar sjelfva kunna vara från logisk synpunkt berättigade. Hvad nemligen beträffar formen, hvarunder enligt det logiska tänkandet en flerhet så beskaffade väsen, som Herbarts reala väsen, kan fattas, så hafva vi funnit denna vara blott den rena disparatheten. Vända vi oss åter till det fordrade förmedlande ledet, som skall göra det möjligt att hänföra skenet, äfven sådant det för en åskådare kan vara gifvet, till den väsendtliga verkligheten, så är den allmänna betydelsen af detta led, då det enligt Herbart hvar-

ken kan vara ett sjelfständigt väsen, ej heller en ursprunglig bestämning hvarken hos det reala såsom sådant eller hos intelligensen, att vara en art af verkligt skeende hos ett intelligent väsen, då det således icke är något egentligen nytt i förhållande till det näst föregående stadiet, hvartill kommer, att Herbart, för att kunna uppvisa det såsom en sådan art, synes behöfva gå konstruktivt till väga [9]), hvilket är ett för logiken såsom sådan okändt bevisningssätt. Vi anse derföre också denna erinran från den föregående undersökningen vara tillräcklig, för att med afseende på methoden för skenets förklaring ur det reala fixera den Herbartska metafysikens divergens från logiken. Endast med anledning af en hos Herbart förekommande bestämning, som synes innebära ett förnekande af en sådan divergens, göra vi till det sagda ett tillägg, för att erinra, huru den likhet med den efter logisk analogi bestämde vetenskapen, som denna bestämning tillägger metafysiken, endast är yttre och skenbar. Den ifrågavarande uppfattningen af metafysiken efter den logiska analogien skulle, när Herbart skiljer mellan tvenne tillstånd hos grunden, det ena, då han är till såsom ett förråd för vidare bearbetning (eller såsom kunskapsgrund), och det andra, då han är till begrundande färdig (= realgrund), uttala sig i Herbarts bestämmande af grunden under det andra tillståndet såsom innehållande följden, emedan detta bestämmande synes utgå från samma vid föreställningen om inherens bundna betraktelse, som enligt Herbart skall utmärka logiken. Men lätt inses emellertid, att detta bestämmande ingalunda upphäfver Herbarts synthetiska uppfattning af metafysiken, utan blott kan vara att betrakta såsom ett efter logiskt talesätt lämpadt oegentligt uttryck i st. f. den andra beteckningen af den till begrundande färdige grunden såsom sammansatt, enär den ifrågavarande följden, det relativa eller relationerna mellan väsendena, skall komma *till* grunden eller väsendena, och icke erhållas genom analys hvarken af dessa sjelfva såsom sådana eller af ett tredje på något sätt mellan väsendet såsom grund och skenet såsom följd förmedlande.

Fråga vi, för att nu i korthet taga i betraktande Herbarts motiverande af sin metafysiskt methodologiske ståndpunkt, efter skälet till hans första methodologiska afvikelse från logiken, som beträffar bestämmandet af kunskapsgrunden såsom sådan, eller efter skälet för Herbart att börja metafysiken före

---

[9]) Jfr Afd. 1, s. 59; H. W. W. IV, s. 59.

uppställandet af det allmänna begreppet om denne vetenskaps egentliga föremål, så skall det ligga i behofvet af en princip, som, jemte det han medgifver följdens uppfattande såsom derifrån icke allenast till formen utan äfven till materien skild, äfven både innehåller motiv för vidare fortskridande tänkande och anvisning att finna den på nyssnämnda sätt beskaffade följden. En sådan princip skall nemligen endast i ett sig sjelft motsägande erfarenhetsbegrepp kunna vara gifven. Hvad åter beträffar befogenheten af flere principers uppställande för vetenskapen, så visar Herbarts historiskt-kritiska inledning till sin metafysik, att denna skall vara gifven i och med mångfalden af särskilda problemer genom nödvändigheten att icke sammanblanda dessa med hvarandra, hvarjemte Herbart äfven synes anse faran af en förvexling af kunskaps- och real-grund vara bäst förebygd genom upphäfvandet af fordran af blott en enda princip för vetenskapen. Fråga vi efter befogenheten af just det för Herbart charakteristiska bestämmandet af sjelfva den metafysiska methoden såsom sådan, så skall hon enligt Herbart, i öfverensstämmelse med påståendet, att principen skall innehålla motiv och anvisning till vidare tänkande, i allmänhet vara gifven genom nödvändigheten att lösa den i vetenskapens utgångspunkt gifna motsägelsen. Men om också härmed den allmänne grunden för Herbarts uppställande af sin metafysiska method, betraktad både såsom en väg från företeelsen till väsendet och såsom en återgång från detta till företeelsen, skall vara gifven, så måste dock denne grund i båda afseendena närmare bestämmas. Strängt taget, innebär det sagda blott, att för metafysiken en för henne egendomlig method är nödvändig, och att denna nödvändighet beror derpå, att hennes princip är en motsägelse. Deremot behöfver det särskildt med afseende på den metafysiska methoden i hennes olika hufvudmomenter visas, huru den så beskaffade principen leder till en så beskaffad method. Vända vi oss, för att med afseende på uppfyllandet af denna fordran betrakta Herbarts metafysiskt methodologiske ståndpunkt, först till relationernas method, så skall denna, såsom ledande till fordran af en relation mellan särskilda reala väsen, enligt hvad vi funnit, vara betingad genom tvenne faktorer, logiken och erfarenheten. Eller, närmare bestämdt, då lösningen af den gifna motsägelsen enligt relationernas method i allmänhet blott kan ske genom en förändring af det gifna sig sjelft motsägande erfarenhetsbegreppet, hvarigenom detta liksom träder utom sig sjelft, i det genom förändringen nya begrepp tillkomma till det förut gifna, och då vid

denna lösning logikens funktion består i upplösandet af enheten, hvari motsägelsen har sitt säte, eller, såsom denna funktion närmare bestämmes, i mångfaldigandet af det led af den gifna motsägelsen, som framställer sig såsom grund (= realgrund?) för det andra, under det deremot erfarenheten bjuder att sätta hvart och ett af de erhållna nya leden såsom identiskt med det icke mångfaldigade ledet af den gifna motsägelsen, så skall relationernas method tillfredsställa både logik och erfarenhet genom att fatta de nya tillkomna leden icke såsom isolerade, utan såsom sammanvarande, under fordran, att deras sammanvara, eller att hvartdera ledet i sammanvarat med de öfriga skall vara identiskt med det icke mångfaldigade gifna ledet, med hvilket hvartdera af de nya leden för sig icke är identiskt, d. v. s., såsom vi funnit, under fordran, att det icke mångfaldigade gifna ledet skall vara en relation mellan de många på nämnda sätt tillkomna nya leden. Öfvergå vi till Herbarts motiverande af methoden för öfvergången från väsendet till skenet, så synes han vid åberopandet af relationernas method såsom befallande väsendenas bestämmande genom tillfälliga uppfattningssätt icke hafva åsyftat att visa sjelfva giltigheten för det vetenskapliga beviset af detta begrepp, enär han antager denna såsom konstaterad genom andre vetenskaper, utan blott att visa de tillfälliga uppfattningssättens oundgänglighet särskildt för det metafysiska beviset såsom gifven, i och med detsamma relationernas method fordrar en relation, som endast genom deras tillhjelp kan förklaras. Hvad åter beträffar det verkliga skeendet, så kan Herbart visserligen anse sig hafva genom relationernas method uppvisat detta begrepps användning i metafysiken såsom en akt af nödvändigt tänkande, såvidt det verkliga skeendet just sammanfaller med den genom nämnda method såsom den enda utvägen för lösningen af den gifna motsägelsen fordrade relationen mellan enkla väsen. Blott ett bestämdare uttryck för detta bevis för den methodologiska nödvändigheten och giltigheten af det verkliga skeendets begrepp finna vi hos Herbart i den speciella ontologiska undersökningen af samma begrepp, då han efter anmärkningen, att det för väsendena sjelfva är likgiltigt, om de af oss sammanfattas eller icke, men att företeelsen visar inherens och förändring såsom oförnekneliga declaranda, utbrister: "Vi måste sammanfatta dem — *på företeelsens befallning*" [1]). Deremot har Herbart icke

[1]) Se Afd. 1, s. 70.

genom någon direkt analys eller undersökning af kausalitetsförhållandet blifvit förd till dess bestämmande såsom en relation mellan enkla väsen, ej heller är det möjligt att med den logiska uppfattningen af begreppet real-grund, eller om det allmänna begreppet orsak skall sammanfalla med begreppet realgrund i den betydelse, hvari denne för den logiska betraktelsen förutsättes, komma till detta bestämmande genom en sådan undersökning, som fastmer skulle leda till den af Herbart förkastade satsen: qualis causa, talis effectus. Hvad slutligen beträffar det sista stadiet af den ifrågavarande methoden för skenets förklaring ur väsendet, eller det förutnämnda förmedlande ledet, så kan Herbart visserligen från fordran af den gifna motsägelsens lösning komma till fordran af ett förmedlande led mellan väsendet och skenet, såvidt det sednare endast på något sätt medelbarligen kan ur det förra förklaras. Men deremot kan han icke på annat sätt komma till fordran af samma förmedlande leds tillkomst genom en konstruktion än genom uppvisandet af en från den föregående undersökningen såsom ett "förråd för vidare bearbetning" öfverblifven tanke, eller en tanke, som "uppspringer ur en möjlighet och hänvisar på nya möjligheter" [2]), såsom förhållandet skall vara med den på grund af förändringens problem [3]) — d. v. s. *på företeelsens befallning* — uppställde tanken: tvenne väsen äro tillsammans (eller icke tillsammas), men de kunna äfven vara icke tillsammans (eller tillsammans). Men om sålunda också den ifrågavarande konstruktionen såvida kan sägas vara betingad af nödvändigheten att lösa den gifna motsägelsen, som hennes utgångspunkt kan sägas vara gifven genom en af samma nödvändighet betingad undersökning, så måste likväl den närmare förklaringen af konstruktionens såväl nödvändighet som möjlighet öfverlemnas åt hennes utförande.

Då vi nu öfvergå till pröfningen af den vetenskapliga halten och betydelsen af Herbarts metafysiskt methodologiske ståndpunkt, behöfva vi icke, hvad beträffar methoden för skenets förklaring ur väsendet, särskildt rikta oss mot de tillfälliga uppfattningssätten, sedan granskningen af sjelfva denna förklaring föranledt undersökningen af detta begrepp äfven ur specielt methodologisk synpunkt. Den allmänna fordran åter med afseende på verldsförklaringen, som Herbart sökt uppfylla genom uppställandet af det verkliga skeendets begrepp,

---

[2]) Se Afd. 1, ss. 59, 72, 73.

[3]) Se Afd. 1, s. 72.

hafva vi funnit till sin beskaffenhet och nödvändighet framställd i och med relationernas method såsom angifvande sättet för lösningen af den i utgångspunkten för det metafysiska tänkandet gifna motsägelsen, hvarföre hon blifver granskad i och genom pröfningen af detta sätt. Hvad ändtligen beträffar det sista stadiet af den ifrågavarande methoden, så behöfva vi icke i närvarande sammanhang göra detsamma till föremål för särskild granskning, enär det, såsom en art af verkligt skeende, blifver granskadt i och med detta och, såsom förutsättande en konstruktion, enligt det nyss ofvan sagda, icke kan granskas utan genom en undersökning, i det speciella fallet, af konstruktionens utgångspunkt och utförande.

Vända vi oss efter de sist gjorda anmärkningarna, innan vi rikta oss mot Herbarts uppfattning af principen, först till granskningen af sjelfva methoden såsom en lösning af den i principen gifna motsägelsen, emedan man, såvidt principen skall gifva anvisning på methoden, från den sednares beskaffenhet naturligen måste kunna sluta tillbaka till den förres, så ligger, enligt hvad vi funnit vid fråga om relationernas method såsom angifvande sättet för nämnda lösning, måttstocken för den metafysiska methodens bedömande i hennes anspråk att tillfredsställa både logik och erfarenhet. Tydligast hafva vi funnit detta syftemål angifvet såsom skäl för det sista steget inom relationernas method, den "distinktion" [4]), hvarmed hon slutar, att de erhållna nya momenterna skola fattas icke såsom isolerade, utan såsom sammanvarande, hvars nödvändighet indirekt bevisas sålunda, att ingenting annat återstår, då man hvarken må förkasta de många nya leden (d. v. s. logiken), ej heller det gifna (d. v. s. erfarenheten) [5]). Fordran på en vetenskaplig method att icke träda i harnesk mot logiken kunna vi nu icke anse vara af kritisk natur. Hvad beträffar fordran på metafysiken af öfverensstämmelse med eller tillfredsställande af erfarenheten, så kunna vi i denna fordran, såvidt hon blott i allmänhet är en fordran på förklaring af erfarenheten, så mycket mindre finna något oberättigadt, som erfarenheten måste erkännas vara declarandum, såväl i allmänhet i någon mening för hvarje mensklig vetenskap, som särskildt för metafysiken. Att Herbarts fordran på metafysiken, att tillfredsställa erfarenheten, innebär yrkandet af dennas förklaring, framgår obestridligen af det föregående. Såvida måste vi

---

[4]) Se Afd. 1, s. 56.

[5]) Se Afd. 1, s. 57.

derföre äfven finna denna fordran fullt berättigad, under hvilka speciella uttryck hon än vid uppvisandet af de särskilda hufvudmomenterna af den metafysiska methoden hos Herbart framträdt. Men det kritiska vid Herbarts method med afseende på det ifrågavarande motiverandet af henne ligger i sjelfva den förutsättning med afseende på förhållandet mellan logik och erfarenhet, från hvilken fordran att tillfredsställa *både* den ena *och* den andra utgår. Klart är nemligen, att denna fordran, om hon annars icke skall vara rent af meningslös, måste förutsätta icke allenast på något sätt en skilnad mellan logik och erfarenhet, utan äfven att båda under denna skilnad äro lika berättigade att normera tänkandet öfver erfarenheten. Hvad beträffar den förutsatta skilnaden dem emellan, så måste hon tydligen bestå antingen blott deri, att logiken är otillräcklig för den vetenskapliga förklaring af erfarenheten, som den menskliga filosofien har att gifva, och behöfver kompletteras af erfarenheten såsom en annan princip, eller till och med i en motsats mellan båda principerne, så att det logiska tänkandet skulle icke allenast vara otillräckligt för tillfredsställandet af menniskans filosofiska behof, utan till och med, åt sig sjelft lemnadt, vara missledande vid fråga om erfarenhetens förklaring. Då emellertid det närmaste föremålet för vår undersökning är Herbarts metafysiska method just såsom görande anspråk på att tillfredsställa både logik och erfarenhet, hafva vi först att taga i betraktande, huru detta anspråk blifvit uppfyldt, innan vi vända oss till den nämnda förutsättningen med afseende på uppfattningen af förhållandet mellan logik och erfarenhet, hvarifrån fordran af bådas tillfredsställande utgår, för att undersöka betydelsen af en sådan förutsättning i och för sig. Med anledning af fordran på den metafysiska demonstrationen, att, för att vara vetenskaplig, ega samma evidens och nödvändighet, som tillkomma den logiska, och således icke komma i strid med logiken, anmärka vi förut blott, att erfarenheten, för att vara en med logiken lika berättigad norm för det metafysiska tänkandet, måste just i samma afseende, som hon skall vara en sådan norm, eller i sin på det metafysiska tänkandet ställda fordran, ega den nämnda evidensen, samt att derföre den motsats, som skall kunna komma i fråga mellan de båda principerne, för att kunna lösas, måste vara för dem sjelfve endast relativ, eller bero på något för dem yttre och tillfälligt.

Vända vi oss nu till Herbarts metafysiska method såsom ett försök att tillfredsställa både logik och erfarenhet, så finna vi visserligen till en början

ett motsatsförhållande dem emellan angifvet, i det logiken förnekar den identitet mellan ett par bestämningar, eller — fullständigare uttryckt — den identitet mellan hvar och en af de erhållna nya momenterna och den icke mångfaldigade gifna bestämningen, som erfarenheten befaller. Men å andra sidan skall likväl denne motsats mellan de båda principerne försvinna genom distinktionen mellan de många nya momenterna såsom isolerade och såsom sammanfattade, eller sammanvarande. Om nu detta skall betyda, att logik och erfarenhet endast i ett visst afseende, eller såsom betraktade från en viss synpunkt, äro hvarandra motsatta, men, om de betraktas från en annan synpunkt, icke komma i strid med hvarandra, och om vi vidare skola antaga, att den synpunkt, hvarifrån de visa sig såsom motsatta, är för dem sjelfva tillfällig, så kunna vi visserligen icke finna något egentligen anmärkningsvärdt i sjelfva det först framställda motsatsförhållandet dem emellan. Men deremot synes det hafva varit i sin ordning, att, då nödvändigheten af sjelfva den ifrågavarande distinktionen, eller af väljandet af den synpunkt för betraktelsen, hvarigenom logik och erfarenhet skola kunna förenas, skall vara betingad af nödvändigheten att tillfredsställa icke allenast erfarenheten, utan äfven logiken, också det nya steget, eller den fordrade relationen, hade visat sig, om också icke fordrad af, så dock förenlig med den logiska betraktelsen af relation. Detta är emellertid icke fallet, då, såsom vi funnit, den logiska betraktelsen i ifrågavarande fall icke kommer utöfver den blotta disparatheten. Om vi emellertid icke skola fästa oss härvid, utan anse det sista steget af relationernas method kunna uppvisas såsom nödvändigt, sedan man i denna method hunnit så långt, att det är möjligt, så hafva vi att tillse, huru man kommer till denna möjlighet, eller att med afseende härpå betrakta de föregående stadierna af ifrågavarande method. Hvad då först beträffar den allmänna ställning, som det metafysiska tänkandet intager till det sig motsägande erfarenhetsbegreppet, så är denna, om man icke fäster sig dervid, att samma begrepp skall vara metafysikens princip, utan blott betraktar det såsom genom erfarenheten gifvet, densamma som det logiska tänkandets, nemligen att icke kunna stanna vid motsägelsen, utan uppfordras till hennes lösning, eller det metafysiska tänkandet befinner sig i detta afseende på logikens grund och botten. M. a. o. betyder detta, att den allmännaste formen för det logiska tänkandet, den s. k. identitets- eller motsägelse-satsen, äfven charakteriserar det metafysiska, eller att det sednare i denne punkt sam-

manfaller med det förra, emedan det just är under denna sin allmännaste form, som det logiska tänkandet uppfordras till lösning af den gifna motsägelsen, eller det är endast för ett verksamt tänkande, som har denna form, som — för att tala med Herbart — det sig motsägande erfarenhetsbegreppet kan innehålla motiv till vidare fortskridande. Från en annan sida kan det sagda äfven så uttryckas, att erfarenheten genom sina motsägelser är icke mindre princip för det blott logiska tänkandet öfver henne än för det metafysiska, eller icke mera för det sednare än för det förra. Erfarenhetens betydelse såsom speciel norm för det metafysiska tänkandet kan då endast visa sig vid fråga om sättet för det nämnda fortskridandet, eller — hvilket är detsamma — för lösningen af den gifna motsägelsen. I sjelfva verket finna vi äfven detta vara Herbarts mening, då han icke allenast i allmänhet såsom skäl för det sig motsägande erfarenhetsbegreppets bestämmande såsom metafysikens princip anför, att denne derigenom kommer att gifva icke blott en impuls att öfvergå till följden, utan äfven en anvisning att finna henne, utan också vid behandlingen af det nämnda begreppet i relationernas method åt erfarenheten gifver en normerande betydelse i hennes fordran af identitet af de i samma begrepp innehållna bestämningarna samt derföre äfven af hvar och en af de erhållna nya momenterna och den icke mångfaldigade gifna bestämningen. Men derjemte skall vid fråga om sättet för motsägelsens lösning äfven logiken fullgöra en funktion, nemligen upplösandet af den gifna enheten i en flerhet eller mångfaldigandet af det ena ledet af den gifna motsägelsen. Då vi nu vända oss just till sättet för motsägelsens lösning, anmärka vi till en början, att den härmed logiken tillskrifna rollen vid denna lösning icke kan direkt och omedelbart ur logiken förklaras. Visserligen skall det nämnda upplösandet eller mångfaldigandet gå ut på att uppställa en från motsägelse fri, sann verklighet, hvarigenom den gifna sig motsägande verkligheten kan liksom kompletteras. Såvida synes också den allmänna formen för den gifna motsägelsens lösning för metafysiken vara af logiken föreskrifven, enär den förutnämnde förste s. k. tankelagen, i och med detsamma han uppfordrar tänkandet till lösning af den gifna motsägelsen, äfven, då han blott innebär, att det i egentlig mening sanna och varande måste öfverensstämma med sig sjelft, d. v. s., negative, att det sannt varande icke är enhet af motsatta bestämningar, eller att ingenting, som är enhet i motsats, är sannt och egentligt varande, såsom allmänt sätt för motsägelsens lösning

föreskrifver — för att med Herbart låta denna lösning ske genom en distinktion — just distinktionen mellan den sig motsägande verkligheten såsom en blott oegentlig eller relativ verklighet och en egentlig eller sann verklighet, ur hvilken den förra kan förklaras. Men för att visa riktigheten af nyss gjorda anmärkning, behöfva vi blott erinra, att det ifrågavarande upplösandet eller mångfaldigandet icke skall ega betydelsen af en analys af den gifna i sitt allmänna begrepp sig motsägande verkligheten, för att finna en bestämning eller bestämningar, som, om de också i den form, hvari de tillhöra den gifna verkligheten, äro behäftade med motsats, likväl, tänkta i och för sig, låta fatta sig såsom en motsägelselös verklighet, utan, såsom varande en synthes eller en förändring af sjelfva det gifna begreppet, hvarigenom detta såsom grund liksom träder utöfver sig sjelft, eller såsom ledande till ett obekant Ding an sich, innebära ett gående utöfver all erfarenhet. Men kan den gifna enhetens upplösande till en flerhet icke direkt och omedelbart ur logiken förklaras, så återstår endast, om detta förfarande ändå skall vara en funktion af logiskt tänkande, att låta det vara en yttring af detta tänkande i förhållande till erfarenheten, eller i dess samarbete med denna andra norm för den metafysiska demonstrationen. Att föreskriften om nämnda upplösande också i sjelfva verket är betingad af Herbarts uppfattning af hvad han i ifrågavarande fall menar med det gifna, visar en närmare betraktelse af denna uppfattning, på samme gång som äfven att Herbart kunnat anse sig befogad att härleda samma föreskrift från logiken, under det han tillskref erfarenheten fordran af de motsatta bestämningarnas identitet. Vi erinra för detta ändamål, att det icke är endast den ifrågavarande mera speciella behandlingen af den gifna motsägelsen, som icke kan direkt ur logiken förklaras, utan att Herbart i sjelfva verket icke heller vid det förutnämnda allmänna distingverandet mellan en sann och relativ verklighet befinner sig på ren logisk botten, såsom lätt visar sig i betraktande af hans distinktion mellan sådana motsägelser, som skola behandlas efter relationernas method, och vissa andra till erfarenheten hörande, såsom rum, rörelse, m. fl., hvilka skola vara för relationernas method likgiltiga, äfvensom i betraktande af skilnaden mellan de nu antydda båda olika behandlingarna af motsägelser. Endast behandlingen efter relationernas method skall enligt Herbart vara en *lösning* af en ifrågavarande motsägelse, och fråga vi, hvari skilnaden mellan de båda behandlingarna af motsägelser består, så skall den

ena, eller "lösningen," gå ut på att göra ett sig motsägande begrepp tänkbart, d. v. s. att så bearbeta det, att dess bestämningar till slut icke bilda en motsats, under det i det andra fallet åsyftas, icke att bortskaffa motsatsen mellan det dervid ifrågavarande begreppets bestämningar, utan blott att uppvisa det såsom en akt af nödvändigt tänkande, eller anvisa det dess plats i tänkandet. Fråga vi åter efter skälet till dessa olika behandlingar af de till erfarenheten hörande motsägelserna, eller hvilka motsägelser, som äro att behandla på ena eller andra sättet, så skola endast de *gifna* motsägelserna, eller — hvilket här är detsamma — de sig motsägande erfarenhetsbegrepp, som göra anspråk på realitet, såsom begreppen inherens och förändring, vara föremål för relationernas method, under det den andra behandlingen ifrågakommer för de begrepp, hvilka, t. ex. såsom blotta former, såsom rum och tid, icke hafva ett sådant anspråk. Hvad nu beträffar den blott logiska lösningen af en motsägelse, så ligger uppfordran till en sådan visserligen äfven i ett ifrågavarande begrepps anspråk på realitet, men klart är enligt den förutnämnda af identitets- eller motsägelsesatsen föranledda distinktionen mellan en sann och relativ verklighet, att motsägelsen för det logiska tänkandet är löst, i och med detsamma hon har måst uppgifva anspråket på realitet, eller på betydelse för det reala. Jemföras den Herbartska metafysikens behandling af en motsägelse och den logiska lösningen af en sådan, så visar sig således såvida en motsvarighet mellan denna lösning och Herbarts förklaring af de till erfarenheten hörande motsägelser, som för relationernas method äro likgiltiga, att båda, på samme gång de visa en grund för motsatsen mellan ett par ifrågavarande bestämningar, likväl låta honom qvarstå, i det de hänföra honom blott till relationernas verld. Hvad åter beträffar förhållandet mellan logiken och relationernas method med afseende på sättet för en motsägelses lösning, sedan denna för båda blifvit föranledd af det ifrågavarande gifnas anspråk på realitet, eller — bestämdare — på sann och egentlig realitet, så distingvera visserligen båda mellan en sann och en relativ verklighet, men under det vid denna distinktion den logiska lösningen icke anser sig kunna undanskaffa motsatsen mellan det gifnas bestämningar, men deremot, riktande sig mot det gifnas anspråk på egentlig realitet, går ut på att göra nämnde motsats oskadlig genom att frånkänna det gifna rättigheten af ett sådant anspråk, så riktar sig deremot relationernas method, sedan den första methodologiska undersökningen, fixerandet af skenet, emot skep-

ticismen och idealismen gjort gällande samma anspråk, eller under förutsättning af dess befogenhet, i samma mon som det gifna icke kan förnekas såsom ett gifvet, just mot den emot detta anspråk stridande motsatsen mellan det gifnas bestämningar, för att liksom genom hans undanskaffande göra öppen väg för samma anspråk. Så litet vi nu på grund af denna jemförelse mellan logiken och relationernas method med afseende på sättet för en motsägelses lösning kunna anse den sednare methoden i följd af förutsättningen, att vid denna lösning det gifnas anspråk på realitet måste på nämnda sätt respekteras, sammanfalla med den förra i sjelfva den allmänna fordran med afseende på detta sätt, distinktionen mellan en sann och en relativ verklighet, så kunna vi likväl finna det förklarligt, huru Herbart, sedan han gjort nämnda förutsättning, kunde anse sig af motsägelsesatsen, d. ä. af logiken, uppfordrad till den gifna enhetens upplösning o. s. v., eller huru han, då han lät fordran af de gifna bestämningarnas enhet utgå från erfarenheten, kunde anse logiken fordra deras söndrande till en flerhet. Förbjuder nemligen den förste tankelagen att fatta det i egentlig bemärkelse reala såsom enhet af motsatta bestämningar, så synes detta förbud, ifall det nämnda anspråket vore berättigadt, vara detsamma som en befallning att sätta de motsatta icke såsom ett, utan såsom två eller flere.

Skola vi nu icke anse någon svårighet möta vid att låta logiken vid behandlingen af en motsägelse bestämmas af en synpunkt för det sig motsägande föremålets betraktande, som icke är gifven genom hennes egen fordran af motsägelsens lösning, så återstår likväl att med afseende på den logiken tillskrifna funktionen vid nu ifrågavarande motsägelses lösning undersöka den beskaffenhet af det gifna, på grund af hvilken logiken kan komma till föreskriften att på förutnämnda sätt söndra den gifna enheten till en flerhet. Men i sjelfva verket blifver denna undersökning äfven en pröfning af erfarenhetens befogenhet att vara norm för det metafysiska tänkandet äfven i det afseende, som hon direkt af Herbart får sig en sådan betydelse tillerkänd, nemligen i afseende på fordran af de i ett ifrågavarande fall gifna bestämningarnas identitet. Fråga vi nemligen, hvarföre denna identitet icke får "förkastas," så är det derföre, att hon är *gifven*, d. v. s. derföre att det gifna i det afseendet, *att* det är gifvet, måste erkännas såsom ett positivt eller realt. I båda de afseenden, i hvilka vi funnit erfarenheten för Herbart bestämma charakteren af

en motsägelses lösning efter relationernas method, beror detta således på förutsättningen af det berättigade i det gifnas anspråk på ursprunglig och sann realitet, eller på att såsom gifvet vara ett positivt. Det, som då återstår för oss att i närvarande betraktelse af den metafysiska methoden undersöka, är just befogenheten af detta anspråk. Då erfarenheten, för att vara norm för det metafysiska tänkandet, eller i samma afseende som hon skall vara en sådan norm, måste, enligt hvad vi förut funnit, ega allmängiltighet och nödvändighet, så är vår fråga om denna befogenhet densamma som frågan, om någon allmängiltighet och nödvändighet ligger i det gifnas anspråk på ursprunglig realitet, eller positivitet, eller i korthet — emedan det gifna just deri, att det är gifvet, eller icke kan förnekas såsom ett sådant, skall ega kriteriet på sin positivitet och realitet — om något, derföre att det är gifvet, kan ega allmängiltighet och nödvändighet. Ur logiken kan det gifnas allmängiltighet och nödvändighet icke uppvisas, enär sådant, såsom följer af det sagda, skulle innebära, att logiken skulle uppställa en annan norm för tänkandet än de s. k. logiske lagarne, hvilket åter vore en orimlighet, såsom förutsättande, att logiken såsom en viss vetenskap skulle bestämma eller vara vetenskap om ett annat tänkande än just det, som är hennes föremål, nemligen det s. k. logiska. Antagandet af ett tredje slag af tänkande, som skulle vara ett slags fundamentaltänkande för både det logiska och det af Herbart fordrade s. k. *giltiga*, med erfarenheten öfverensstämmande, eller genom hvilket båda dessa slag af tänkande skulle kunna såsom vetenskapligt befogade uppvisas, skulle såväl i allmänhet i och för sig såsom sådant som särskildt i förhållande till Herbarts ståndpunkt vara en orimlighet, enär detta tredje slags tänkande, för att i förhållande till logik och erfarenhet ega nämnda fundamentala betydelse, skulle vara generellare än båda, men å ena sidan något generellare icke låter uppvisa sig än de logiska formerna, och å andra sidan Herbart sjelf låtit såväl, enligt det nyss ofvan sagda, den förste s. k. tankelagen som, såsom vi förut funnit, äfven den andre, ifall vi såsom sådan betrakta den s. k. lagen för det uteslutna tredje, ega giltighet för det metafysiska tänkandet, eller vara antingen generellare än eller lika generella med lagarne för detta tänkande såsom specifikt metafysiskt, d. v. s. med de lagar, som detta tänkande emottager från erfarenheten. Det återstår således endast att antaga, att det gifna, för att kunna fattas såsom allmängiltigt och nödvändigt, omedelbart, i och med det-

ticismen och idealismen gjort gällande samma anspråk, eller under förutsättning af dess befogenhet, i samma mon som det gifna icke kan förnekas såsom ett gifvet, just mot den emot detta anspråk stridande motsatsen mellan det gifnas bestämningar, för att liksom genom hans undanskaffande göra öppen väg för samma anspråk. Så litet vi nu på grund af denna jemförelse mellan logiken och relationernas method med afseende på sättet för en motsägelses lösning kunna anse den sednare methoden i följd af förutsättningen, att vid denna lösning det gifnas anspråk på realitet måste på nämnda sätt respekteras, sammanfalla med den förra i sjelfva den allmänna fordran med afseende på detta sätt, distinktionen mellan en sann och en relativ verklighet, så kunna vi likväl finna det förklarligt, huru Herbart, sedan han gjort nämnda förutsättning, kunde anse sig af motsägelsesatsen, d. ä. af logiken, uppfordrad till den gifna enhetens upplösning o. s. v., eller huru han, då han lät fordran af de gifna bestämningarnas enhet utgå från erfarenheten, kunde anse logiken fordra deras söndrande till en flerhet. Förbjuder nemligen den förste tankelagen att fatta det i egentlig bemärkelse reala såsom enhet af motsatta bestämningar, så synes detta förbud, ifall det nämnda anspråket vore berättigadt, vara detsamma som en befallning att sätta de motsatta icke såsom ett, utan såsom två eller flere.

Skola vi nu icke anse någon svårighet möta vid att låta logiken vid behandlingen af en motsägelse bestämmas af en synpunkt för det sig motsägande föremålets betraktande, som icke är gifven genom hennes egen fordran af motsägelsens lösning, så återstår likväl att med afseende på den logiken tillskrifna funktionen vid nu ifrågavarande motsägelses lösning undersöka den beskaffenhet af det gifna, på grund af hvilken logiken kan komma till föreskriften att på förutnämnda sätt söndra den gifna enheten till en flerhet. Men i sjelfva verket blifver denna undersökning äfven en pröfning af erfarenhetens befogenhet att vara norm för det metafysiska tänkandet äfven i det afseende, som hon direkt af Herbart får sig en sådan betydelse tillerkänd, nemligen i afseende på fordran af de i ett ifrågavarande fall gifna bestämningarnas identitet. Fråga vi nemligen, hvarföre denna identitet icke får "förkastas," så är det derföre, att hon är *gifven*, d. v. s. derföre att det gifna i det afseendet, *att* det är gifvet, måste erkännas såsom ett positivt eller realt. I båda de afseenden, i hvilka vi funnit erfarenheten för Herbart bestämma charakteren af

en motsägelses lösning efter relationernas method, beror detta således på förutsättningen af det berättigade i det gifnas anspråk på ursprunglig och sann realitet, eller på att såsom gifvet vara ett positivt. Det, som då återstår för oss att i närvarande betraktelse af den metafysiska methoden undersöka, är just befogenheten af detta anspråk. Då erfarenheten, för att vara norm för det metafysiska tänkandet, eller i samma afseende som hon skall vara en sådan norm, måste, enligt hvad vi förut funnit, ega allmängiltighet och nödvändighet, så är vår fråga om denna befogenhet densamma som frågan, om någon allmängiltighet och nödvändighet ligger i det gifnas anspråk på ursprunglig realitet, eller positivitet, eller i korthet — emedan det gifna just deri, att det är gifvet, eller icke kan förnekas såsom ett sådant, skall ega kriteriet på sin positivitet och realitet — om något, derföre att det är gifvet, kan ega allmängiltighet och nödvändighet. Ur logiken kan det gifnas allmängiltighet och nödvändighet icke uppvisas, enär sådant, såsom följer af det sagda, skulle innebära, att logiken skulle uppställa en annan norm för tänkandet än de s. k. logiske lagarne, hvilket åter vore en orimlighet, såsom förutsättande, att logiken såsom en viss vetenskap skulle bestämma eller vara vetenskap om ett annat tänkande än just det, som är hennes föremål, nemligen det s. k. logiska. Antagandet af ett tredje slag af tänkande, som skulle vara ett slags fundamentaltänkande för både det logiska och det af Herbart fordrade s. k. *giltiga*, med erfarenheten öfverensstämmande, eller genom hvilket båda dessa slag af tänkande skulle kunna såsom vetenskapligt befogade uppvisas, skulle såväl i allmänhet i och för sig såsom sådant som särskildt i förhållande till Herbarts ståndpunkt vara en orimlighet, enär detta tredje slags tänkande, för att i förhållande till logik och erfarenhet ega nämnda fundamentala betydelse, skulle vara generellare än båda, men å ena sidan något generellare icke låter uppvisa sig än de logiska formerna, och å andra sidan Herbart sjelf låtit såväl, enligt det nyss ofvan sagda, den förste s. k. tankelagen som, såsom vi förut funnit, äfven den andre, ifall vi såsom sådan betrakta den s. k. lagen för det uteslutna tredje, ega giltighet för det metafysiska tänkandet, eller vara antingen generellare än eller lika generella med lagarne för detta tänkande såsom specifikt metafysiskt, d. v. s. med de lagar, som detta tänkande emottager från erfarenheten. Det återstår således endast att antaga, att det gifna, för att kunna fattas såsom allmängiltigt och nödvändigt, omedelbart, i och med det-

ticismen och idealismen gjort gällande samma anspråk, eller under förutsättning af dess befogenhet, i samma mon som det gifna icke kan förnekas såsom ett gifvet, just mot den emot detta anspråk stridande motsatsen mellan det gifnas bestämningar, för att liksom genom hans undanskaffande göra öppen väg för samma anspråk. Så litet vi nu på grund af denna jemförelse mellan logiken och relationernas method med afseende på sättet för en motsägelses lösning kunna anse den sednare methoden i följd af förutsättningen, att vid denna lösning det gifnas anspråk på realitet måste på nämnda sätt respekteras, sammanfalla med den förra i sjelfva den allmänna fordran med afseende på detta sätt, distinktionen mellan en sann och en relativ verklighet, så kunna vi likväl finna det förklarligt, huru Herbart, sedan han gjort nämnda förutsättning, kunde anse sig af motsägelsesatsen, d. ä. af logiken, uppfordrad till den gifna enhetens upplösning o. s. v., eller huru han, då han lät fordran af de gifna bestämningarnas enhet utgå från erfarenheten, kunde anse logiken fordra deras söndrande till en flerhet. Förbjuder nemligen den förste tankelagen att fatta det i egentlig bemärkelse reala såsom enhet af motsatta bestämningar, så synes detta förbud, ifall det nämnda anspråket vore berättigadt, vara detsamma som en befallning att sätta de motsatta icke såsom ett, utan såsom två eller flere.

Skola vi nu icke anse någon svårighet möta vid att låta logiken vid behandlingen af en motsägelse bestämmas af en synpunkt för det sig motsägande föremålets betraktande, som icke är gifven genom hennes egen fordran af motsägelsens lösning, så återstår likväl att med afseende på den logiken tillskrifna funktionen vid nu ifrågavarande motsägelses lösning undersöka den beskaffenhet af det gifna, på grund af hvilken logiken kan komma till föreskriften att på förutnämnda sätt söndra den gifna enheten till en flerhet. Men i sjelfva verket blifver denna undersökning äfven en pröfning af erfarenhetens befogenhet att vara norm för det metafysiska tänkandet äfven i det afseende, som hon direkt af Herbart får sig en sådan betydelse tillerkänd, nemligen i afseende på fordran af de i ett ifrågavarande fall gifna bestämningarnas identitet. Fråga vi nemligen, hvarföre denna identitet icke får "förkastas," så är det derföre, att hon är *gifven*, d. v. s. derföre att det gifna i det afseendet, *att* det är gifvet, måste erkännas såsom ett positivt eller realt. I båda de afseenden, i hvilka vi funnit erfarenheten för Herbart bestämma charakteren af

en motsägelses lösning efter relationernas method, beror detta således på förutsättningen af det berättigade i det gifnas anspråk på ursprunglig och sann realitet, eller på att såsom gifvet vara ett positivt. Det, som då återstår för oss att i närvarande betraktelse af den metafysiska methoden undersöka, är just befogenheten af detta anspråk. Då erfarenheten, för att vara norm för det metafysiska tänkandet, eller i samma afseende som hon skall vara en sådan norm, måste, enligt hvad vi förut funnit, ega allmängiltighet och nödvändighet, så är vår fråga om denna befogenhet densamma som frågan, om någon allmängiltighet och nödvändighet ligger i det gifnas anspråk på ursprunglig realitet, eller positivitet, eller i korthet — emedan det gifna just deri, att det är gifvet, eller icke kan förnekas såsom ett sådant, skall ega kriteriet på sin positivitet och realitet — om något, derföre att det är gifvet, kan ega allmängiltighet och nödvändighet. Ur logiken kan det gifnas allmängiltighet och nödvändighet icke uppvisas, enär sådant, såsom följer af det sagda, skulle innebära, att logiken skulle uppställa en annan norm för tänkandet än de s. k. logiske lagarne, hvilket åter vore en orimlighet, såsom förutsättande, att logiken såsom en viss vetenskap skulle bestämma eller vara vetenskap om ett annat tänkande än just det, som är hennes föremål, nemligen det s. k. logiska. Antagandet af ett tredje slag af tänkande, som skulle vara ett slags fundamentaltänkande för både det logiska och det af Herbart fordrade s. k. *giltiga,* med erfarenheten öfverensstämmande, eller genom hvilket båda dessa slag af tänkande skulle kunna såsom vetenskapligt befogade uppvisas, skulle såväl i allmänhet i och för sig såsom sådant som särskildt i förhållande till Herbarts ståndpunkt vara en orimlighet, enär detta tredje slags tänkande, för att i förhållande till logik och erfarenhet ega nämnda fundamentala betydelse, skulle vara generellare än båda, men å ena sidan något generellare icke låter uppvisa sig än de logiska formerna, och å andra sidan Herbart sjelf låtit såväl, enligt det nyss ofvan sagda, den förste s. k. tankelagen som, såsom vi förut funnit, äfven den andre, ifall vi såsom sådan betrakta den s. k. lagen för det uteslutna tredje, ega giltighet för det metafysiska tänkandet, eller vara antingen generellare än eller lika generella med lagarne för detta tänkande såsom specifikt metafysiskt, d. v. s. med de lagar, som detta tänkande emottager från erfarenheten. Det återstår således endast att antaga, att det gifna, för att kunna fattas såsom allmängiltigt och nödvändigt, omedelbart, i och med det-

ticismen och idealismen gjort gällande samma anspråk, eller under förutsättning af dess befogenhet, i samma mon som det gifna icke kan förnekas såsom ett gifvet, just mot den emot detta anspråk stridande motsatsen mellan det gifnas bestämningar, för att liksom genom hans undanskaffande göra öppen väg för samma anspråk. Så litet vi nu på grund af denna jemförelse mellan logiken och relationernas method med afseende på sättet för en motsägelses lösning kunna anse den sednare methoden i följd af förutsättningen, att vid denna lösning det gifnas anspråk på realitet måste på nämnda sätt respekteras, sammanfalla med den förra i sjelfva den allmänna fordran med afseende på detta sätt, distinktionen mellan en sann och en relativ verklighet, så kunna vi likväl finna det förklarligt, huru Herbart, sedan han gjort nämnda förutsättning, kunde anse sig af motsägelsesatsen, d. ä. af logiken, uppfordrad till den gifna enhetens upplösning o. s. v., eller huru han, då han lät fordran af de gifna bestämningarnas enhet utgå från erfarenheten, kunde anse logiken fordra deras söndrande till en flerhet. Förbjuder nemligen den förste tankelagen att fatta det i egentlig bemärkelse reala såsom enhet af motsatta bestämningar, så synes detta förbud, ifall det nämnda anspråket vore berättigadt, vara detsamma som en befallning att sätta de motsatta icke såsom ett, utan såsom två eller flere.

Skola vi nu icke anse någon svårighet möta vid att låta logiken vid behandlingen af en motsägelse bestämmas af en synpunkt för det sig motsägande föremålets betraktande, som icke är gifven genom hennes egen fordran af motsägelsens lösning, så återstår likväl att med afseende på den logiken tillskrifna funktionen vid nu ifrågavarande motsägelses lösning undersöka den beskaffenhet af det gifna, på grund af hvilken logiken kan komma till föreskriften att på förutnämnda sätt söndra den gifna enheten till en flerhet. Men i sjelfva verket blifver denna undersökning äfven en pröfning af erfarenhetens befogenhet att vara norm för det metafysiska tänkandet äfven i det afseende, som hon direkt af Herbart får sig en sådan betydelse tillerkänd, nemligen i afseende på fordran af de i ett ifrågavarande fall gifna bestämningarnas identitet. Fråga vi nemligen, hvarföre denna identitet icke får ”förkastas,” så är det derföre, att hon är *gifven*, d. v. s. derföre att det gifna i det afseendet, *att* det är gifvet, måste erkännas såsom ett positivt eller realt. I båda de afseenden, i hvilka vi funnit erfarenheten för Herbart bestämma charakteren af

en motsägelses lösning efter relationernas method, beror detta således på förutsättningen af det berättigade i det gifnas anspråk på ursprunglig och sann realitet, eller på att såsom gifvet vara ett positivt. Det, som då återstår för oss att i närvarande betraktelse af den metafysiska methoden undersöka, är just befogenheten af detta anspråk. Då erfarenheten, för att vara norm för det metafysiska tänkandet, eller i samma afseende som hon skall vara en sådan norm, måste, enligt hvad vi förut funnit, ega allmängiltighet och nödvändighet, så är vår fråga om denna befogenhet densamma som frågan, om någon allmängiltighet och nödvändighet ligger i det gifnas anspråk på ursprunglig realitet, eller positivitet, eller i korthet — emedan det gifna just deri, att det är gifvet, eller icke kan förnekas såsom ett sådant, skall ega kriteriet på sin positivitet och realitet — om något, derföre att det är gifvet, kan ega allmängiltighet och nödvändighet. Ur logiken kan det gifnas allmängiltighet och nödvändighet icke uppvisas, enär sådant, såsom följer af det sagda, skulle innebära, att logiken skulle uppställa en annan norm för tänkandet än de s. k. logiske lagarne, hvilket åter vore en orimlighet, såsom förutsättande, att logiken såsom en viss vetenskap skulle bestämma eller vara vetenskap om ett annat tänkande än just det, som är hennes föremål, nemligen det s. k. logiska. Antagandet af ett tredje slag af tänkande, som skulle vara ett slags fundamentaltänkande för både det logiska och det af Herbart fordrade s. k. *giltiga*, med erfarenheten öfverensstämmande, eller genom hvilket båda dessa slag af tänkande skulle kunna såsom vetenskapligt befogade uppvisas, skulle såväl i allmänhet i och för sig såsom sådant som särskildt i förhållande till Herbarts ståndpunkt vara en orimlighet, enär detta tredje slags tänkande, för att i förhållande till logik och erfarenhet ega nämnda fundamentala betydelse, skulle vara generellare än båda, men å ena sidan något generellare icke låter uppvisa sig än de logiska formerna, och å andra sidan Herbart sjelf låtit såväl, enligt det nyss ofvan sagda, den förste s. k. tankelagen som, såsom vi förut funnit, äfven den andre, ifall vi såsom sådan betrakta den s. k. lagen för det uteslutna tredje, ega giltighet för det metafysiska tänkandet, eller vara antingen generellare än eller lika generella med lagarne för detta tänkande såsom specifikt metafysiskt, d. v. s. med de lagar, som detta tänkande emottager från erfarenheten. Det återstår således endast att antaga, att det gifna, för att kunna fattas såsom allmängiltigt och nödvändigt, omedelbart, i och med det-

samma det måste erkännas såsom ett gifvet, äfven visar sig såsom allmängiltigt och nödvändigt, d. v. s. att uppvisandet af dess allmängiltighet och nödvändighet är ett med konstaterandet af detsamma såsom ett gifvet. Också synes detta slut, hvad beträffar Herbart, så mycket mera ega tillämplighet, som han just genom de nu ifrågavarande erfarenhetsformernas vindicerande såsom gifna gentemot skepticismen ansett sig uppvisa deras för det metafysiska tänkandet normerande betydelse. Men härmed hafva vi också följt den Herbartska methodologien, eller, om man så vill, den Herbartska filosofien, just till den punkt, der hon faller för just samme skepticism, hvars afväpnande på realistisk väg hon tydligen har velat räkna såsom en af sina största triumfer, nemligen den af Herbart s. k. högre, af Hume representerade, scepticismen. Klart är nemligen, då allt gifvet är, såsom blott gifvet, för tänkandet yttre, att Herbart vid uppvisandet af erfarenhetens methodologiska betydelse blifver bragt i nödvändigheten att i ett yttre uppvisa ett allmängiltigt och nödvändigt, eller att uppvisa något för tänkandet yttre såsom kriterium på allmängiltighet och nödvändighet. Men klart är å andra sidan, att den allmänna betydelsen af den Humeska kritiken af kausaliteten just ligger i uppvisandet för alla tider af orimligheten att i något för tänkandet yttre söka ett sådant kriterium, enär det just var såsom s. k. yttre kausalitet eller, hvilket deraf är en konseqvens, såsom i ett yttre förutsättande kriteriet på sin nödvändighet, som kausaliteten genom Hume blifvit beröfvad anspråket på nödvändighet [6]). I sjelfva verket kunna vi på ett ännu speciellare sätt i den ifrågavarande punkten, erfarenhetens normerande betydelse för det metafysiska tänkandet, visa den Herbartska filosofiens Achilleshäl i förhållande till nämnde skepticism. Fråga vi nemligen, hvarföre, då äfven de andra af metafysiken behandlade motsägelserna, som icke skola vara föremål för relationernas method, onekligen såvida göra anspråk på realitet, som de framställa sig såsom former för erfarenheten eller för ett, som fordrar att betraktas såsom realt, inherensen och förändringen kunna framför dessa andra erfarenhetsbegrepp göra anspråk på att vara ett gifvet och realt, så beror det, såsom vi funnit, derpå, att varat öfvergått från sensationerna till de nyssnämnda erfarenhetsformerna, eller derpå, att inherens och förändring uttrycka komplexioner af sen-

---

[6]) Jfr vår föregående Afhandling: Om substansbegreppet hos Kant och de tänkare, som från honom utgått, ss. 18, 19.

sationer, i enlighet med Herbarts uppfattning af sensationerna såsom det i erfarenheten ursprungligen *satta*, eller positiva, och derföre såsom ett oundgängligt requisitum, för att kunna beteckna något i erfarenheten gifvet såsom ett realt [7]). Men klart är då, att Herbart, huru skarpsinnigt han än visat, att enheten sjelf hvarken är något senteradt, ej heller något yttre tredje *utom* eller *jemte* sensationerna, likväl — då hon icke skall vara något inre, utan såsom *gifven* skall vara för medvetandet yttre, — drifves att låta allmängiltigheten och nödvändigheten af sensationernas kombinationer *senteras*, såvidt annars de ifrågavarande erfarenhetsformernas uppvisande skall vara uppvisandet af dem såsom principer för den metafysiske vetenskapen.

Innan vi lemna Herbarts metafysiska method, göra vi ännu ett par nära till hands liggande anmärkningar rörande det *förändrande* af grunden, som i första hand skall utmärka den metafysiska begreppsbearbetningen. Först anmärka vi sålunda, att, såvidt den ifrågavarande grunden eller principen skall vara ett begrepp, såsom Herbart fordrar, så är han oföränderlig. Visserligen måste vi af åtskilliga bestämningar hos Herbart sluta till ett bristande beaktande af begreppets egendomliga natur af apodikticitet. Hit hör t. ex. talet om s. k. godtyckligt gjorda begrepp, hvilka tydligen, antingen, såsom bestämningen fyrkantig cirkel, äro rena fantasiprodukter eller också på sin höjd kunna hänföras till klassen af s. k. hypothetiskt nödvändiga begrepp [8]). I samma afseende kan äfven erinras om bestämmandet af motsatsen mellan det partikulärt affirmativa och universelt negativa omdömet såsom konträr af det skäl, att det sednare omdömet ingenting skulle afgöra angående subjektbegreppets omfång, äfvensom om det härmed sammanhängande upphäfvandet af satsen: dictum de nullo, då Herbart, vid bestämmandet af det allmänna begreppet efter den s. k. lagen för det uteslutna tredje, förbjuder ett negativt slut från det allmänna till det enskilda [9]). Klart är nemligen, att det negativa omdöme, som i båda dessa fall är i fråga, icke kan ega apodikticitet, d. v. s. att Herbart behandlar i logiken, eller såsom ett begrepp, hvad som icke är ett begrepp, utan en föreställning. Å andra sidan fordrar likväl Herbart nödvändighet åt de till vetenskapen hörande bestämningarna, äfvensom han särskildt så väl i allmänhet

---

[7]) Jfr Afd. 1, s. 131; H. W. W. IV, ss. 62, 314 m. fl. st.

[8]) Jfr H. W. W. I, s. 53.

[9]) Se Afd. 1, s. 41.

med afseende på principen i vetenskapen fordrar ursprunglig evidens, som äfven gifver åt den första methodologiska undersökningen betydelsen att uppvisa de metafysiske principerne såsom evidente [1]). Men klart är, både att dessa fordringar endast kunna af begreppet eller begreppskunskapen uppfyllas, och äfven att begreppet, för att uppfylla dem, måste vara oföränderligt, enär begreppets oföränderlighet såväl förutsättes för dess nödvändighet, såsom innebärande, att det endast kan vara på ett sätt, som äfven följer af dess evidens, då det fullt klara och tydliga icke kan blifva klarare och tydligare, d. v. s. icke kan vidare förändras. Antingen skall derföre metafysikens utgångspunkt vara ett begrepp, men då icke kunna förändras. eller skall han kunna undergå förändring, men då icke vara ett begrepp, och således den metafysiske kunskapen icke alltigenom vara begreppskunskap, utan, åtminstone i anseende till sin princip, en föreställning. — Vår andra anmärkning rör bestämmandet af den ifrågavarande förändringen såsom en synthes i den Kantska betydelsen af ett kunskapens utvidgande. Antingen skall hon vara en sådan, men då också konseqvent drifva till uppfattningen af de erhållna nya momenterna, (den logiska) följden, såsom producerade af sjelfve principen, eller — då öfvergången till dem äfven betecknas såsom ett slutande — af det metafysiska tänkandet, eller sjelfva den metafysiska methoden. Eller också är denne öfvergång icke en sådan produktion, men kan då icke heller begripligen vara något annat än en analytisk regress från det såsom faktiskt gifvet konstaterade till ett såsom grund derför fordradt väsen, hvilken konseqvent måste basera sig på den logiska uppfattningen af förhållandet mellan grund och följd och af sammanhanget mellan vetenskapens särskilda bestämningar såsom gifvet ytterst genom deras identitet, eller inherens i det ifrågavarande väsendet.

Genom undersökningen af Herbarts metafysiska method med afseende på anspråket att tillfredsställa icke allenast logiken, utan äfven erfarenheten, hafva vi äfven granskat principen med afseende på den på honom ställda fordran att gifva anvisning på methoden. För att kunna gifva en sådan anvisning, skulle han vara ett sig sjelft motsägande erfarenhetsbegrepp, då man blott skulle hafva att med tillhjelp af logiken och det gifna sjelft besvara frågan, hvarthän en sådan motsägelse drifver [2]). Af vår undersökning framgår, dels att svaret

[1]) Jfr Afd. 1, s. 52.

[2]) Jfr Adf. 1, s. 56.

på denna fråga för Herbart i första hand berott på hans uppfattning af det gifna, dels att i alla fall det från erfarenheten hemtade svaret icke kan uppvisas ega den med afseende på vetenskapen fordrade nödvändigheten. Hvad derföre beträffar metafysikens princip, har således vår undersökning ledt till det resultat, att afsigten att genom honom vinna en särskild, genom tänkandets logiska beskaffenhet icke gifven, anvisning för öfvergången till följden icke kan uppnås genom hans bestämmande såsom ett sig motsägande erfarenhetsbegrepp. Det återstår för oss med anledning af det föregående att med afseende på Herbarts åsigt om principen ännu göra några anmärkningar. Sålunda erinra vi, att icke heller intresset att genom principen sjelf få ett motiv för fortskridande tänkande kan anföras såsom skäl för hans bestämmande såsom ett sig motsägande erfarenhetsbegrepp. Ty klart är, såväl att erfarenhetens motsägelser ändå icke kunna blifva mera än blotta anledningar till metafysisk forskning, som att de äro detta icke mindre, om de fattas såsom bestämningar hos erfarenheten eller den faktiskt gifna verkligheten såsom den menskliga filosofiens declarandum, än om de införas i denna filosofi såsom hennes principer, liksom de också, långt innan Herbart upphöjde dem till rangen af metafysiske principer, nemligen så länge mensklig vetenskap funnits, varit de mäktigaste driffjedrarne till vetenskaplig forskning. Hvad slutligen beträffar Herbarts protest mot uppställandet af endast en princip för vetenskapen, erinra vi blott för det första, att, om de särskilda problemerna stå till hvarandra i något logiskt förhållande, så förekommes deras sammanblandning just derigenom, att vid deras behandling detta förhållande iakttages, vare sig de för öfrigt efter den närmare beskaffenheten af samma förhållande kunna hänföras till en och samme vetenskap, eller på något sätt, såsom naturligt måste vara, om de äro med hvarandra helt och hållet heterogena, betinga olike vetenskaper. Vidare är klart, att, så berättigad Herbarts protest mot den Fichte-Schelling-Hegelska filosofiens förblandning af kunskaps- och real-grund än är, så kan dock den från en enda princip utgående, logiskt bestämde vetenskapen icke träffas af denne protest, såvidt för en logisk betraktelse den förut antydda skilnaden mellan dessa begrepp såsom mellan saken eller föremålet in abstracto och in concreto, eller såsom individuelt bestämdt, måste förutsättas.

Med undersökningen af Herbarts metafysik ur specielt methodologisk synpunkt hafva vi afslutat granskningen af samme vetenskap med afseende på den på honom ställda fordran att rätt bestämma skenet. Vi hafva genom denna

granskning sökt visa, att de fördelar, Herbart väntat af sin betraktelse af det gifna, icke kommit hans metafysik till del. För det första hafva vi icke kunnat finna Herbarts förklaring af skenet, betraktad såsom en bestämd tillämpning af den metafysiska method, som skulle vara den omedelbara vinsten af skenets fixerande, leda till ett tillfredsställande resultat. Genom undersökningen af denna method, betraktad såsom allmän anvisning på sättet för skenets förklaring, hafva vi icke heller kunnat komma till den vetenskapliga nödvändigheten af de allmänna fordringar med afseende på det varande och skenet, från hvilka Herbart vid det sednares förklaring ur det förra utgår. Eller, för att fullständigare uttrycka det sagda, så skulle skenet såsom följd ur det varande vara att fatta såsom en relation mellan reala väsen och i enlighet dermed det varande, såsom grund till skenet, utgöras just af en mångfald väsen, som kunde stå till hvarandra i förhållande, utan att sjelfva såsom varande derigenom blifva relativa. Men liksom vi icke kunnat finna den af Herbart med tillhjelp af de tillfälliga uppfattningssättens och det intelligibla rummets eller sammanvarats begrepp försökta förklaringen af det relativa vara tillfredsställande, så hafva vi icke heller kunnat komma till nödvändigheten af det varandes bestämning såsom en flerhet reala väsen, och af relationer mellan dessa, d. v. s. af det bestämmande af det varande såsom grund för skenet, som skulle vara en frukt af det sednares fixerande.

För att i nu angifna resultat af vår undersökning kunna finna tillräcklig ledning för afgörandet i visse punkter, som vi i det föregående måst lemna obestämde, af värdet och betydelsen af Herbarts exakte realism, eller af den filosofiska reform, som han åsyftat, återstår oss ännu blott att något närmare från methodologisk och formel synpunkt utföra och bestämma samma resultat. Omedelbart innebär det således, hvad beträffar den specielt methodologiske synpunkten, att vi kommit till omöjligheten för Herbart att åt den s. k. metafysiska begreppsbearbetningen, betraktad såsom en från den logiska skild speciel vetenskaplig method, eller såsom det af Herbart åsyftade förändrandet af begrepp, vindicera vetenskaplig nödvändighet och giltighet. Men fastän vi icke funnit oss föranlåtne att till direkt behandling upptaga den allmänna frågan om tänkbarheten af en annan vetenskaplig method än den logiska, så torde dock ett nekande svar på denna fråga framgå såsom ett indirekt resultat af vår granskning af Herbarts metafysiskt methodologiske ståndpunkt. För det första

hafva vi icke kunnat granska Herbarts metafysiska method med afseende på hennes anspråk att tillfredsställa både logik och erfarenhet, utan att äfven pröfva sjelfva förutsättningen af möjligheten för tänkandet att af båda normeras. Men lätt inses, att de grunder, vi emot denna förutsättning anfört, ega en generel tillämpning med afseende på fordran af en annan vetenskaplig method *jemte* eller *i stället för* den logiska. Klart är nemligen, att, hvad som vid fråga om Herbarts metafysik gäller om erfarenheten, måste gälla med afseende på hvarje annan norm för det menskliga tänkandet än de s. k. logiske lagarne, att hon för detta tänkande måste vara på något sätt yttre, såvidt blott och bart genom dess natur att vara ett verksamt tänkande några andra konstanta bestämningar än de s. k. logiska formerna icke äro gifna. Men likasålitet som erfarenheten såsom ett yttre kan göra anspråk på allmängiltighet och nödvändighet, likaså litet kan denna giltighet tillkomma någon annan för tänkandet yttre princip, eller man kan hvarken med tillhjelp af det logiska tänkandet, ej heller ur denne princip sjelf eller ur ett tredje öfver de båda principerne stående uppvisa hans vetenskapliga giltighet. Generelt angifvet, är sålunda det methodologiska resultatet af vår undersökning, att antingen måste det logiska tänkandet, ifall logiken annars skall kunna betraktas såsom det menskliga vetandets formella organon, erkännas såsom det enda vetenskapligt berättigade, eller måste man afstå från anspråket på egentligt vetande, eller vetenskaplig kunskap, och stanna i skepticism eller mysticism. Hvad, oafsedt rättmätigheten af logikens anspråk på normativ betydelse för det menskliga tänkandet, för öfrigt beträffar vilkoren för möjligheten för menniskan att på logisk väg få sina filosofiska eller vetenskapliga behof tillfredsställda, få vi i det följande tillfälle att med ledning af vår föregående undersökning något dervid fästa oss. Hvad åter beträffar den nämnda rättmätigheten, så förutsätter hon i första hand, såsom följer af det nyss förut sagda, de s. k. logiske lagarnes eller formernas betydelse af för det menskliga tänkandet inre eller genom dess egen natur såsom ett verksamt tänkande gifna bestämningar.

Af det sist sagda föranledas vi till ännu en anmärkning med afseende på Herbarts methodologiske ståndpunkt, hvarigenom dennes värnlöshet mot skepticismen träder ännu mer i dagen. Den skeptiska konseqvensen af Herbarts filosofi hafva vi i det föregående funnit i uppställandet af erfarenheten såsom norm för det metafysiska tänkandet jemte logiken genom nödvändigheten att

såvida i ett yttre söka kriteriet för det metafysiska tänkandets nödvändighet. Men, strängt taget, drifves Herbart att äfven för de logiske lagarne förutsätta ett sådant yttre kriterium, då han icke i tänkandet såsom sådant kan se något ursprungligt eller i de nämnde s. k. lagarne ursprungliga bestämningar hos tänkandet såsom deras princip. Sjelfve grunden, hvarpå den Herbartska filosofien blifvit bygd, är således af vulkanisk natur. Att faran kunnat vara för Herbart fördold, låter svårligen förklara sig utan under antagande, att han icke varit på det klara med afseende på sjelfva den allmänna beskaffenheten af den evidens och nödvändighet, som måste vara kriterium på den vetenskaplige kunskapen. Att så i sjelfva verket varit förhållandet, bevisar, såsom följer af det föregående, om man utgår från logikens exklusiva giltighet såsom vetandets formella organon, redan läran om de särskilda filosofiska disciplinernas sjelfständighet i förhållande till hvarandra, äfvensom antagandet af möjligheten af en flerhet i lika ursprunglig bemärkelse evidenta begrepp såsom principer i samme vetenskap. Den gradation af evidensen, som Herbart fastställer, då han vid jemförelsen mellan psychologi och naturfilosofi låter den förra komma "evidensens källor" närmare [3]), är så mycket mindre egnad att förbättra Herbarts ställning, som hon i sjelfva verket blott från en ny sida visar bristen på methodologisk reda, i det hon, strängt taget, kommer i strid med det mellan dessa båda discipliner fordrade förhållandet af koordination och ömsesidigt oberoende. Enklast torde emellertid bristen på utredning af den vetenskaplige kunskapens egendomlige charakter visa sig af Herbarts allmännaste logiska bestämningar, som röra denne kunskap. Vi erinra i detta afseende om den nyss ofvan med anledning af vissa Herbarts logiska bestämningar anmärkta konfusionen hos honom, hvad beträffar begreppskunskapen. Dertill kunna äfven andra anmärkningar läggas. I stället för att — såsom likväl naturligen måste vara förhållandet, då man för att *begripa,* hvad någonting *icke* är, förut måste hafva begripit, hvad det är, eller, hvilket vid fråga om begreppets determinerande är detsamma, då man först efter fastställandet af det allmänna begreppet kan, genom hänförande dertill, för tilllämpning af den s. k. lagen för det uteslutna tredje afgöra, hvilkendera af tvenne ifrågavarande motsatta bestämningar är otänkbar — låta nödvändighe-

[3]) Se Afd. 1, s. 94.

ten hafva sin grund i evidensen, låter Herbart sålunda förhållandet snarare vara det motsatta, enär motsägelsesatsen skall vara den förste tankelagen, eller identiteten bero på förnekandet af ett motsatt [4]). Hvad beträffar nödvändigheten, så skall hon vara en relationsbestämning, beroende på tvång, nemligen omöjligheten af ett motsatt [5]), hvilken omöjlighet således icke skall vara blott ett kriterium eller ett kännetecken på nödvändigheten, utan hennes grund. Hvad nu, för att af det sagda göra ett slut med afseende på Herbarts metafysik, beträffar det tvång, hvarmed förnimmandet af sensationerna och af deras komplexioner är förenadt, och som Herbart genom konstaterandet af det gifna uppvisat emot skepticismen och, såsom han menar, äfven mot idealismen, så kan det tydligen endast innebära en, så att säga, faktisk evidens eller nödvändighet: man *finner* sig i sitt förnimmande bestämd just på *detta* sätt och *icke* på ett annat. Att Herbart kunnat göra vetenskapligt bruk af detta tvång eller denna nödvändighet, kan då endast förklaras deraf, att han antingen icke öfverallt, hvarest han talar om vetenskaplig evidens eller nödvändighet, såsom kriterium derpå fordrat det motsattas otänkbarhet, eller också i följd af sin nyss angifna felaktiga och ofullständiga utredning af den vetenskaplige kunskapens natur, hvarigenom all kunskap blifvit beröfvad inre nödvändighet, kommit att i enskilda fall betrakta såsom vetenskapligt evident och nödvändigt, hvad som *i sjelfva verket* eger blott en yttre nödvändighet.

För att från nyss gjorda anmärkningar af en speciellare methodologisk natur öfvergå till några mera allmänt formella, så är klart, att, liksom Herbarts uppfattning af förhållandet mellan de af honom uppställde hufvuddelarne af filosofien icke kan stå tillsammans med en logisk betraktelse af vetenskapen, så förfaller tydligen, hvad särskildt beträffar metafysiken, med omöjligheten för denne vetenskap att frigöra sig från den logiska methoden, såväl uppställandet af methodologien såsom en särskild del af metafysiken, enär, såsom vi funnit, anledningen till detta uppställande ytterst skulle vara gifven genom nödvändigheten att för metafysiken uppvisa en annan method än den logiska, som också det stöd för betraktandet af synechologien såsom en särskild hufvuddel af sistnämnde vetenskap, som Herbart söker angifva i sin methodologi. Hvad för öfrigt beträffar synechologien, så har vår granskning af Herbarts verldsförkla-

[4]) Se Afd. 1, s. 39.

[5]) Se Afd. 1, ss. 4, 41.

ring ledt till det resultat, att antingen måste, i följd af omöjligheten för Herbart att genom sin rumkonstruktion gifva en realistisk förklaring af rummet, denna disciplin och dermed äfven naturfilosofien, hvars realistiska behandling just genom synechologien skulle grundläggas, underordnas under eidologien, eller, fullständigare och egentligare uttryckt, under psychologien, eller också måste den af Herbart mellan ontologien och synechologien uppdragna gränslinien försvinna och den ena uppgå i den andra. Hvad beträffar eidologien, komma vi tydligen i ena fallet till fordran af hennes betraktande såsom ontologi och i det andra till hennes subsumerande under naturläran, eller, egentligare, till att frånkänna denne vetenskap egentlig metafysisk betydelse, d. v. s. betydelsen af att handla om ett varande. Liksom vidare antagandet af möjligheten för vetenskapen att utgå från en flerhet principer icke låter förena sig med den logiska uppfattningen af förhållandet mellan grund och följd eller af sammanhanget mellan vetenskapens särskilda bestämningar, så faller äfven med möjligheten af en annan vetenskaplig method än den logiska Herbarts lära om enheten i vetenskapen, såvidt å ena sidan, såsom framgår af det föregående, samma lära icke kan stå tillsammans med denna method, och å den andra Herbart endast genom uppställandet af en annan vetenskaplig method skulle kunnat komma till ett egentligt stöd för sin uppfattning af vetenskapens enhet. Hvad sålunda beträffar den allmänna enheten mellan de särskilde delarne af filosofien, som Herbart bildligt uttrycker genom att låta dem "erinra" om hvarandra; så måste hon på logiskt språk betyda, att deras principer stå till hvarandra i något logiskt förhållande, eller öfverhufvud innebära ett inre samband mellan de särskilde vetenskapernes principer och ett derför förutsatt mellan deras föremål. Hvad särskildt beträffar metafysiken, såvidt det är denne vetenskap, som Herbart närmast åsyftar vid bestämmandet af vetenskapens enhet såsom varande blott methodologisk, eller såsom "enhet i tänkandet för tänkandet," derigenom att en förste tanke drifver öfver till en andre o. s. v., anmärka vi, huru Herbart sjelf för giltigheten af sin metafysiska method icke kunnat undgå att förutsätta eller fordra åtminstone en viss beskaffenhet hos det varande, eller huru, då öfvergången från den ene tanken (det ena stadiet af methoden) till den andre varit betingad derigenom, att det första problemet, för att lösas, ledt till uppställandet af ett andra eller till en andra fordran med afseende på verldsförklaringen o. s. v., sjelfva denna förklaring ytterst måst

utgå från en beskaffenhet med afseende på det varande, nemligen en flerhet varande och relationer dem emellan.

Hvad beträffar den reelle synpunkten, eller innehållet i Herbarts metafysik, qvarlemnade vi i det föregående hans uppfattning af varat i någon obestämdhet. En särskild vigt får såväl frågan om denna uppfattning som äfven den om Herbarts uppfattning af skenet, om man tager i betraktande förhållandet mellan de resultater, till hvilka granskningen af hans metafysik med afseende på fordringarna att rätt bestämma varat och skenet fört. Att dessa resultater komma i strid med hvarandra, framgår af de anmärkningar, med hvilka vi afslutat granskningen af Herbarts verldsförklaring. Sjelfva metafysikens fundament skall enligt Herbart utgöras af det rätt bestämda varats begrepp. Visserligen är också inflytelsen på Herbarts verldsförklaring af hans uppfattning af varat och det varande omisskännelig. Men egentligen är likväl denna inflytelse endast negativ, uttryckt i fordran, att det varande sjelft icke skall träffas af de relationer, det verkliga skeendet, rum, rörelse o. s. v., som för förklaringen af det relativa behöfvas. Då åter dessa relationer skola vara relationer just mellan reala väsen, så har med antagandet af dem den relationella uppfattningen af det varande visat sig oförenlig. Om också Herbart med antagandet af en mångfald varande kan förena sin uppfattning af varat såsom absolut position, ehuru han icke kan komma dertill från denna uppfattning, så upphäfves hon likväl af antagandet af relationer mellan de reala väsendena. Hvarken kan således, ifall stödet för Herbarts exakte realism skall ligga i hans uppfattning af varat, skenet af honom förklaras, ej heller kan denna uppfattning stå tillsammans med den anvisning på det varande såsom grund för skenet, hvilken Herbart anser sig hafva erhållit genom sitt fixerande af det sednare. Då nu, ifall vi utgå från uppfattningen af vetenskapen efter den logiska analogien, sjelfva fordringarna på den metafysiska forskningen att rätt bestämma varat och skenet måste vara fullt berättigade, enär enligt samma uppfattning det förra begreppet just utgör metafysikens princip och dess riktiga bestämmande, då fråga är om det menskliga vetandet, hvilket såsom en viss theoretisk utvecklingsgrad hos menniskan, låt vara såsom sådan den högste, förutsätter en propedevtik, är beroende af skenets rätta fixerande, så föranledas vi så mycket mer af nyssnämnda resultat af vår granskning af Herbarts metafysik att fråga efter beskaffenheten af sättet för hans uppfyllande af dessa

fordringar. Hvad då beträffar varat, så hafva vi funnit det riktiga vid fråga om Herbarts bestämmande af detta begrepp i hans rationella uppfattning deraf. Deremot hafva vi blifvit föranledde att fråga, dels om en rationel metafysik endast för den exakte realismen är möjlig, eller, med afseende på den negative och formelle charakteren af Herbarts rationalism, om den menskliga filosofien icke kan komma till en positiv rationalism, dels hvad giltighet kan tillerkännas Herbarts uppfattning af varat in abstracto och af det varande. Hvad beträffar den första af dessa frågor, så hafva vi ansett oss icke böra till direkt besvarande upptaga henne. Den andra åter lemnade vi vid vår föregående betraktelse af Herbarts undersökning af varats begrepp oafgjord, för att genom granskningen af hans metafysik med afseende på fordran att rätt bestämma skenet möjligen kunna erhålla mera bidrag från Herbarts egen ståndpunkt för hennes besvarande. Under det vi i uppfattningen af varat såsom absolut position, såvidt deraf skall följa uteslutandet från det egentligt varande af all negativitet och relativitet och derjemte, eller i följd deraf, af sammansättning och qvantitativ bestämdhet, funno uttrycket för den Herbartska metafysikens rationalism, så låg åter det kritiska i den ifrågavarande punkten för det första i bestämmandet af det varande såsom ett för oss obekant ting i sig, eller, hvilket för Herbart är detsamma, i bestämmandet af varat såsom innebärande blott en art hos oss att sätta, en "sättning," som refererade sig till ett *satt,* och icke till en sättande eller förnimmande. Då vi vidare icke omedelbart från fordran af det varandes enkelhet kunde komma till uteslutningen derifrån af qvalitativ mångfald, funno vi äfven i denna fordran ett kritiskt moment. Slutligen funno vi Herbarts åsigt i båda afseendena bero på hans uppfattning af det senterade eller af sensationerna såsom det ursprungligen nödvändiga och positiva i den faktiskt gifna verkligheten [6]). För det första gaf nemligen denna uppfattning en indirekt anledning till den lära om varats vandring från sensationerna till deras komplexioner, hvarigenom Herbart kom till distinktionen mellan varat såsom ett bekant och qvaliteten såsom ett obekant. Vidare föranledes han af samma uppfattning äfven att frånkänna hvarje sådan komplexion, eller i allmänhet enhvar af erfarenhetens former, betraktad

[6]) H. W. W. IV, s. 72: . . . wie sollen wir es machen, etwas als seiend zu setsen? . . . setzet es so, wie ihr ursprünglich das *Empfundene* gesetzt habt. Und mischt nichts ein, was diese Art der Setzung *(= att vara ett gifvet)* stören könnte.

såsom enhet i och af mångfald, all ursprunglig och positiv betydelse, om hon också, i samma mon som eller i det afseende *att* hon är gifven, skall erkännas såsom positiv, enär Herbart icke kommit till något annat förhållande för en mångfald såsom sådan än det, som faktiskt förefinnes mellan sensationerna, och således likaså litet kunnat uppfatta själen såsom en förmåga eller lifvet och organismen såsom ett ursprungligt, som han i tinget med många egenskaper kunnat se något ursprungligt af det skäl, att det framställer sig såsom princip för bestämningar. Den fråga, hvarvid vi på grund häraf stannade vid betraktelsen af Herbarts bestämmande af varats begrepp, var frågan om beskaffenheten af den nödvändighet, som kan tillerkännas sensationerna eller det senterade. Genom granskningen af Herbarts metafysik med afseende på fordran att rätt fatta skenet hafva vi nu kommit i tillfälle att besvara denna fråga. Liksom sensationens nödvändighet och positivitet endast kan ligga deri, *att* hon är gifven, så hafva vi i sjelfva verket funnit det kritiska äfven vid fråga om Herbarts method och verldsförklaring ligga just i hans uppfattning af ett gifvet såsom ursprungligen nödvändigt i det afseendet, att det är gifvet. Visserligen hafva vi, då Herbart icke genom bestämmandet af varat i och för sig kunnat komma till den mångfald af varande, som han för sin förklaring af det relativa behöfver, eller, allmännare uttryckt, till det varande såsom grund för skenet, måst förutsätta en i någon mon olika analys af det gifna såsom grund för denna olikhet vid fråga om varats bestämmande, enär dock varats bestämmande alltid på något sätt för menniskan måste förutsätta en analys af skenet redan af det skäl, att det sednare *föranleder* sökandet efter det förra. Visserligen kunna vi också, sedan vi kommit till fastställandet af logikens uteslutande rättighet till normativ betydelse för det menskliga tänkandet, redan af sjelfva tvåfalden af sådana analyser sluta till den enas ofullständighet i förhållande till den andra med afseende på tillfredsställandet af menniskans vetenskapliga behof eller till bådas såväl ofullständighet som oriktighet eller ändtligen till både det ena och det andra på en gång, då den logiska betraktelsen icke erkänner mer än ett slags analys af ett jfrågavarande föremål såsom på något sätt gifvet, för att komma till dess allmänna begrepp eller till de bestämningar, som genom sitt sammanhang med detta begrepp skola kunna med afseende på samma föremål fastställas. Slutligen kunna vi äfven, hvad beträffar Herbarts betraktelse af det gifna, finna, såväl att han i

ena fallet utgår från en något fullständigare analys deraf än i det andra, som att ingendera analysen är i och för sig betraktad fullständig och riktig. Hvad beträffar bådas ofullständighet och oriktighet, få vi i det följande tillfälle att dervid fästa oss. Att hvad vi kallat det methodologiska fixerandet af skenet innebär en i någon mon fullständigare analys af detta än den betraktelse deraf, hvarpå bestämmandet af varat i och för sig berott, bevisar den ur detta bestämmande icke förklarliga positiva betydelse, som nämnda fixerande tillerkänner åt den gifna qvalitativa mångfalden eller åtskilnaden, då Herbart låter det mångfaldigt bestämda skenet likaså mångfaldigt hänvisa på det varande, ehuru Herbart icke derföre åt erfarenhetens former, betraktade såsom qvalitativa enheter, gifvit en sådan betydelse. Men med denna olikhet är likväl, såsom vi funnit, tillerkännandet af positiv betydelse åt ett gifvet, derföre att det är gifvet, i något afseende det kritiska vid fråga om båda betraktelserna Men derjemte har granskningen af Herbarts methodologi gifvit oss tillfälle att pröfva beskaffenheten af denna positivitet och nödvändighet. Liksom vi förut, då vi funnit henne bero endast derpå, att det gifna är gifvet, måst frånkänna henne vetenskaplig betydelse och deraf slutit till den vetenskapliga ogiltigheten af Herbarts metafysiska method, så kunna vi nu sluta till oriktigheten af Herbarts förutsättning vid varats bestämmande, att, *om* erfarenheten kunde framvisa något egentligt varande, så skulle detta vara sensationerna.

Såsom hörande till den direkta granskningen af Herbarts ståndpunkt återstår enligt det föregående blott ett bestämmmande af resultatet af vår undersökning med afseende på Herbarts besvarande af frågan om kunskapens objektivitet. Hvad då beträffar såväl antagandet af för oss yttre reala väsen som af relationer dem emellan såsom det positiva innehållet i vår kunskap, så hafva vi förut anmärkt, att Herbart icke direkt föresatt sig såsom uppgift att visa sjelfva den allmänna tänkbarheten vare sig af dessa väsen sjelfva eller af deras relationer. Deremot kan han visserligen sägas hafva indirekt sökt visa densamma genom försöket att uppvisa nämnda antagandens vetenskapliga nödvändighet. Men hvad nu först beträffar det första antagandet, så är klart, att det måste falla, i och med detsamma Herbart hvarken i analysen af det varandes begrepp har bevisat riktigheten af sin distinktion mellan varat och qvaliteten, ej heller genom relationernas method kunnat komma till en flerhet yttre väsen. Härmed förfaller egentligen sjelfva frågan om de nämnda relationerna, vid

hvilka vi för öfrigt i det föregående tillräckligt fästat oss. Slutligen hafva vi äfven funnit, huru divergensen mellan uppfattningen af det varande i och för sig och såsom grund för det relativa gör det omöjligt för Herbart att med afseende på detsamma fasthålla de formella och negativa bestämningar, han med afseende på dess qvalitet velat fastställa. Om nu också den fordran af en rationel uppfattning af det varande, som i dessa bestämningar uttalar sig, måste anses såsom fullt berättigad, så blir likväl det enda begripliga vid fråga om Herbarts vara, såsom hänvisande på ett satt, då han icke kunnat visa nödvändigheten af ett till sin qvalitet obekant Ding an sich, att det är det rent yttre varat, den såsom yttre fattade verkligheten sjelf in abstracto, liksom hans sammanvara icke låter begripa sig såsom varande något annat än det objektivt fattade rummet, hvilket blott och bart såsom form visserligen kan sägas sakna egen betydelse [7]), såsom icke varande något i och för sig och endast genom abstraktion möjligt att afskilja från det, hvars form det är, det verkliga sjelft såsom för medvetandet yttre. I sammanhang med denna anmärkning med afseende på Herbarts vara, för att å ena sidan erkänna hans förtjenst vid bestämmandet deraf och å den andra erinra om det deri begripliga, kunna vi göra en likartad anmärkning med afseende på bestämmandet af skenet. Om således också onekligen en positiv betydelse måste åt begreppet qvalitativ mångfald tillerkännas, så torde dock af vår granskning af Herbarts verldsförklaring eller af de fordrade relationerna mellan väsen framgå, att skenets mångfaldiga hänvisning på varat icke låter förklara sig, utan att man öfvergifver den Herbartska substans- och kausalitetsläran och såvida återgår till den allmänna uppfattning af substansen och af orsaken såsom ett fullständigt bestämdt, som uttalar sig i den gamle satsen: qualis causa, talis effectus, eller, m. a. o., den Herbartska regeln: så mycket sken, så mycken hänvisning på varat, blir begriplig och berättigad, endast om hon kan fattas såsom ett särskildt uttryck för denne sats. För att genom en historisk hänvisning belysa det nyss med afseende på varats begrepp sagda, afsluta vi dessa af Herbarts uppfattning af den objektive kunskapen föranledda anmärkningar med erinran om förvandtskapen mellan Herbarts ontologi och såväl den Eleatiske realistiske och negative rationalismen, som — om man bortser från skilnaden mellan realism och idealism — med den genom den Eleatiske ratio-

---

[7]) Se ofvan s. 8.

nalismen modifierade form af atomistisk filosofi, som representeras genom de af Plato under benämningarna *τῶν εἰδῶν φίλοι* granskade tänkare, hvilka före Herbart utgått från antagandet af en mångfald enkla, i och för sig relationslösa väsen och bort varna för efterföljd genom exemplet af oförmågan att från denne grund kunna komma till lösning af filosofiens problemer.

Sedan vi nu anse oss hafva besvarat eller möjliggjort besvarandet af de vigtigaste frågor, som kunna direkt framgå ur uppgiften att granska Herbarts filosofiske ståndpunkt, återstår oss, innan vi lemna betraktelsen af denne, att söka med afseende på Herbarts historiska sammanhang bestämma värdet och betydelsen af den af honom åsyftade reformen af filosofien. Att vi härmed äfven förena intresset att kunna gifva ett allmänt bidrag till bestämmandet af den filosofiska forskningens närvarande uppgifter, hafva vi redan i början af närvarande undersökning antydt. Vi tro oss i båda afseendena lättast vinna vårt syfte genom att först med ledning af i det föregående gjorda undersökningar söka bestämma vilkoren för den filosofiske vetenskapens möjlighet och de olike filosofiske hufvudståndpunkternes förhållande till dessa vilkor. För den direkta granskningen af Herbarts filosofi vinna vi genom nu antydda betraktelse ett närmare bestämmande af hans förhållande till de båda af honom på metafysiken ställda fordringarna af varats och skenets rätta bestämmande, äfvensom vi i sjelfva verket kunna genom densamma möjliggöra besvarandet äfven af de andra frågor af mera speciel natur, som i det föregående på mera indirekt sätt slutit sig till hvad som i närvarande undersökning varit vår egentliga uppgift, pröfningen af Herbarts filosofiske ståndpunkt, betraktad i och för sig såsom en viss form af filosofi.

Hvad beträffar den filosofiske vetenskapens hufvudproblemer, hafva vi för ett allmänt bedömande af Herbarts filosofiske ståndpunkt icke ansett för oss behöfligt att direkt ur praktisk synpunkt och praktiskt intresse undersöka denne ståndpunkts förhållande till frågan om möjligheten af praktisk filosofi, då vi trott oss kunna redan från formelt vetenskaplig synpunkt visa ohållbarheten af Herbarts uppställning och anordning af de filosofiska problemerna samt anse det vara möjligt att ur våra från denne synpunkt mot Herbarts åsigt om den filosofiske vetenskapen gjorda anmärkningar och ur de betraktelser, genom hvilka vi låtit Herbart motivera denna åsigt, leda sig till ett allmänt besvarande äfven af frågan, huruvida menniskans praktiska intresse kan med sanning sägas hafva blifvit af Herbarts

filosofi tillgodosedt. På grund häraf och i betraktande af det förhållande mellan theoretisk och praktisk filosofi, hvilket för oss framgår ur granskningen af Herbarts åsigt om den filosofiske vetenskapen, anse vi oss icke heller i nu inledda afslutning af närvarande undersökning behöfva, hvad beträffar de praktiska uppgifterna, fastställa andra bestämningar än de allmänna, hvartill nyssnämnda granskning kan leda. Hvad sålunda beträffar förhållandet mellan theoretisk och praktisk filosofi, måste vi på grund af våra anmärkningar mot Herbarts uppställning af dessa discipliner yrka möjligheten att ur den menskliga filosofiens eget begrepp inse, huru hon kan sönderfalla i dessa båda delar, eller, från en annan sida, fordra ett inre, för den logiska betraktelsen gifvet, samband mellan deras principer. För förklaringen af skilnaden mellan *vara* eller *måste* och *böra,* för att genom dessa begrepp kortast med Herbart uttrycka egendomligheten af hvardera undersökningen, måste vi förutsätta den menskliga viljans frihet, icke endast i betydelsen af sedlig sjelfständighet, utan i första hand i betydelsen af förmåga af val mellan olike bestämningsgrunder. Utom det att det slags sedliga sjelfständighet, de praktiska ideernas eller de sedliga motivernas öfvervigt öfver de osedliga vid deras strid med dessa om herraväldet öfver själen, som Herbart kan uttrycka med ordet frihet, icke kan af honom förklaras, i och med detsamma theorien om rubbningar och sjelfbibehållelser måste öfvergifvas, är hon, strängt taget, blott en art af naturnödvändighet, eller af *måste* eller *vara,* oberoende af ett föregående val i egentlig mening, såsom uttryckande, icke den menskliga viljans makt öfver de särskilde bestämningsgrunderne, utan ett specielt fall af deras makt öfver viljan på grund af den allmänne verldsmechanismen af verkligt skeende. Men vidare måste vi för förklaringen af börat, betraktadt i dess skilnad från hvad som *icke* bör vara, eller, för att tala med Herbart, för förklaringen af det praktiska omdömets evidens, enär vi i Herbarts uppvisande af hvad han kallar den praktiska filosofiens principer, enligt våra föregående methodologiska anmärkningar, blott kunna se ett slags konstaterande af fakta, såväl å ena sidan referera börat till varat, för möjligheten af en konstant skilnad mellan godt och ondt, eller i hvad som bör vara se just det i egentlig mening varande, väsendet sjelft, tänkt såsom lag och ändamål för menniskans fria verksamhet, som å den andra sidan för förklaringen af det för menniskan förpligtande i detta konstanta, eller huru det i och för sig verkliga kan vara meniskans lag och ändamål,

fatta det såsom just utgörande det konstanta och positiva innehållet hos den verksamma menniskan, hennes eget egentliga väsen, med de inskränkningar, som följa af hennes begrepp såsom ändlig. Hvad beträffar Herbarts anmärkningar mot förklaringen af börat ur varat, så hafva vi redan förut funnit, att de träffa endast den pantheistiska moralen eller i allmänhet en filosofisk ståndpunkt, som icke kan fastställa det medelbara förhållande mellan väsendet och det fenomena, som Herbart sjelf förgäfves sökt att finna. Under det vi på grund af nyss gjorda anmärkningar å ena sidan måste anse den praktiska filosofien förutsätta den theoretiska såsom vid bestämmandet af samma föremål, det egentligt varande, utgående från en i förhållande till den theoretiska sekundär synpunkt för dettas betraktande, så komma vi å den andra till möjligheten af den praktiske synpunktens distingverande från den theoretiske genom möjligheten att referera väsendet till menniskans fria vilja såsom något, som menniskan har att genom fri verksamhet för sig eller i sin verld förverkliga. Men sålunda komma vi ur sjelfva begreppet mensklig filosofi till hennes sönderfallande i de båda ifrågavarande disciplinerna, d. v. s., hvad beträffar den praktiska filosofien, till hennes uppställande såsom en hufvuddel af menniskans filosofi, utan att subsumera henne under Æsthetiken. I sjelfva verket kunna vi också såsom sådane hufvuddelar endast angifva den theoretiska och praktiska filosofien, under det vi å ena sidan, såsom följer af våra mot Herbart riktade methodologiska anmärkningar, måste hänvisa logiken, betraktad såsom vetandets "formella organon," till den menskliga filosofiens propedevtik, samt å den andra icke omedelbart kunna betrakta det sköna, just emedan det, såsom Herbart sjelf erkänner, saknar den förpligtelse för menniskan, som den praktiska idéen innehåller, såsom lag och ändamål för den menskliga fria verksamheten, d. v. s. icke hänföra detta begrepp till den praktiska filosofien, utan till den theoretiska. Till ett kort angifvande af olike filosofiske ståndpunkters förhållande till frågan om möjligheten af praktisk filosofi skola vi komma, sedan vi förut tagit i betraktande deras förhållande till fordringarna med afseende på den theoretiskt filosofiska undersökningen. Hvad åter beträffar den allmänne charakteren af den praktiska spekulationen, såväl som de allmänna vilkoren för hennes möjlighet, så anse vi oss hafva tillräckligt för vårt ändamål angifvit dem genom nu gjorda uppställande af den

praktiska filosofien såsom en hufvuddel af den filosofiske vetenskapen och bestämmande af hennes förhållande till den theoretiska filosofien.

Vid den allmäna betraktelse af den theoretiskt filosofiska undersökningen, hvartill vi nu öfvergå, anse vi oss behöfva fästa oss endast vid metafysiken, såsom i egentlig mening för öfriga filosofiska undersökningar grundläggande, då hon just har väsendet sjelft såsom sådant till sitt egentliga föremål. Såväl af metafysikens härmed antydda allmänna begrepp som af vår granskning af Herbarts metafysik föranledas vi att vid angifvandet af vilkoren för möjligheten af den metafysiske vetenskapen utgå både från kognoscitiv och objektiv synpunkt, eller såväl från frågan om de på den mensklige kunskapens och in specie det menskliga tänkandets natur beroende vilkoren för metafysikens möjlighet som från fordringarna med afseende på det varande i och för sig, för att det skall kunna fattas såsom egentligt varande. Derjemte föranleder oss nämnda granskning, sedan vi funnit den empiriske ståndpunkten vara af Herbart vederlagd, att med afseende på vilkoren för metafysikens möjlighet med hvarandra jemföra endast den realistiske och idealistiske ståndpunkten inom filosofien, under det vi naturligen taga utgångspunkterne för denna jemförelse från desse ståndpunkters allmänne charakterer, sådane vi från vår föregående framställning och granskning af Herbarts filosofi kunna känna desse.

Hvad beträffar de kognoscitiva vilkoren för metafysikens möjlighet, så äro de tydligen, blott från en annan sida betraktade, desamma som förutsättningarna för möjligheten att inom denne vetenskap använda den logiska methoden, såvidt, såsom följer af det föregående, ingen annan vetenskaplig method är för menniskan möjlig, eller såvidt menniskans vetenskaplige kunskap sträcker sig jemt lika långt, som det s. k. logiska tänkandet. Hvad då beträffar detta tänkande, så förutsätter det, enligt det föregående, å ena sidan de vetenskapliga bestämningarnas inherens i det ifrågavarande föremålet för kunskapen, såvidt det menskliga medvetandet endast på analysens väg kan först komma till de bestämningar, som skola kunna i vetenskapen med hvarandra sammanbindas eller synthetiseras, eller såvidt hvarken de särskilda bestämningarna i vetenskapen eller deras sammanhang kunna produceras, vare sig af det menskliga medvetandet eller af en första bestämning i vetenskapen. Å andra sidan måste vi, såsom äfven följer af det föregående, grunda kunskapens vetenskapliga nödvändighet på hans evidens, eller, fullständigare, då denna sjelf kan sägas bero

på kunskapens logiska form, såväl derpå, att de s. k. logiske lagarne och formerna icke äro något annat än det menskliga tänkandet sjelft i dess egendomlighet såsom verksamt, som på möjligheten för samma tänkande att i denna sin egendomlighet genomtränga eller bestämma, hvad som skall kunna vara en bestämning i den menskliga vetenskapen. Från kognoscitiv synpunkt måste vi på grund häraf för metafysikens möjlighet förutsätta, i objektivt afseende, att det varande i och för sig är en sammanhållande enhet eller princip för bestämningar, och i psychologiskt, att det i denna dess konkretion skall af det menskliga tänkandet kunna genomträngas till den grad af fullständighet, som ligger i detta tänkandes natur såsom menskligt.

Vilja vi nu med afseende på nyssnämnda vilkor för metafysikens möjlighet med hvarandra jemföra den realistiske och idealistiske ståndpunkten inom filosofien, så kunna vi visserligen genom det föregående anse oss hafva kommit till omöjligheten för den Herbartske realismen af ett logiskt förfarande. Men derjemte föranledas vi af vissa betraktelser hos Herbart sjelf att fråga, huruvida icke för en annan form af realism ett sådant förfarande skulle vara möjligt. Betraktade vi nemligen med Herbarts ögon den föregående realismen inom nyare filosofien, eller den s. k. äldre skolan, mot hvars ontologi Herbarts bestämmande af varat såsom absolut position närmast är riktadt, så synes det, som skulle denna form af realism icke förete några egentliga svårigheter vid fråga om den logiska methodens användning inom metafysiken. Huru än härmed förhåller sig, och huru onekligt det är, att den svage punkten i den äldre metafysiken i ett visst afseende måste sägas vara just hennes distinktion vid fråga om det varande mellan essentia och existentia, så kunna vi likväl, enligt vår åsigt om den vetenskapliga methoden, hvarken instämma i Herbarts klander mot den äldre skolan för hennes förutsättning af logiken såsom det menskliga vetandets enda formella organon, ej heller, just i följd häraf, omedelbart anklaga skolan för dogmatism, derföre att hon fattat varat såsom ett "realt predikat" eller ansett tingen kunna genom "ontologiska predikater" [8]) kännas. Tvärtom måste vi, under det vi i det följande få tillfälle att finna, huru det förhåller sig med skolans dogmatism, närmast tillräkna henne dessa förutsättningar såsom methodologiska förtjenster. Men om den äldre metafysiken

---

[8]) Se Afd. 1, s. 7.

också såväl med afseende på det menskliga tänkandet förutsatt de s. k. logiske lagarne såsom dess enda och genom dess egen natur gifna methodologiska verktyg, som också med afseende på det varande fordrat, att det, sjelft fullständigt bestämdt, skall kunna genom analys af erfarenheten af menniskan kännas, så är dock lätt att inse, att hvarken hvad vi betecknat såsom de psychologiska förutsättningarna, ej heller det af oss s. k. objektiva vilkoret för möjligheten af ett logiskt filosoferande äro för denna metafysik förhanden. Det sednare anse vi oss lättast kunna visa i sammanhang med betraktelsen af den realistiska metafysiken från hvad vi ofvan betecknat såsom den objektive synpunkten för angifvandet af vilkoren för metafysikens möjlighet. Hvad åter beträffar de nyssnämnda psychologiska förutsättningarna för möjligheten af en logiskt methodologisk ståndpunkt inom denne vetenskap, så är klart, att, likaså väl som Herbart omöjliggör en logisk betraktelse, då han vid bestämmandet af varat såsom tingets blotta position förlägger det varande sjelft såsom ett för oss obekant ting i sig i alla afseenden utom gränserna för den menskliga erfarenheten, så omöjliggöres en sådan betraktelse äfven för den äldre skolan, i och med detsamma hon, oaktadt förutsättningen af det varande såsom gifvet genom erfarenheten, likväl förlägger det utom det menskliga medvetandet. Det gemensamma för Herbart och den äldre skolan vid fråga om det varande är uppfattandet af detsamma såsom ett för medvetandet yttre. Men i sjelfva verket är det icke först den närmare bestämningen af detta yttre såsom ett obekant ting i sig, eller såsom varande i alla afseenden utom erfarenheten, som omöjliggör en logisk betraktelse deraf, utan redan just uppfattningen af detsamma såsom ett för medvetandet yttre. Klart är nemligen, att medvetandet, för att analysera eller känna ett sådant, skulle gå utom sig sjelft, då med afseende på medvetandet alldeles samma anmärkningar skulle ega giltighet, som Herbart riktar mot begreppet kraft i granskningen af den s. k. yttre kausaliteten, hvarigenom han visat orimligheten af hvarje betraktelse af ett väsen, enligt hvilken det skulle förytfra sig eller gå utom sig sjelft. M. a. o. innebär det sagda, att den äldre skolan, om hon också med rätta och i öfverensstämmelse med förutsättningarna för en logisk ståndpunkt inom metafysiken fordrat, att det varande skall genom analys af erfarenheten kunna till sin qvalitet kännas, likväl icke så bestämt erfarenheten eller hela erfarenheten, att en analys deraf är för menniskan möjlig, eller att hon genom bestämmandet af erfaren-

heten eller en del deraf såsom varande i objektiv bemärkelse för menniskan ett yttre omöjliggjort just den analys, som charakteriserar den logiska betraktelsen. Blott från en annan sida visar sig omöjligheten för den äldre skolan att på logisk väg lösa de filosofiska problemerna genom den nödvändighet att i ett för medvetandet yttre söka kriteriet på den såsom objektiv fordrade kunskapens vetenskapliga giltighet, med afseende hvarpå skolan blifvit af Hume kriticerad.

Då nu emellertid uppfattningen af det varande såsom för medvetandet yttre gemensamt charakteriserar all realism, så kunna vi redan af det sagda, hvad beträffar den kognoscitive synpunkten, sluta till omöjligheten af metafysik icke allenast på Herbarts ståndpunkt af s. k. exakt realism, utan öfverhufvud på den realistiske ståndpunkten. Blott för ett fullständigare bestämmande och belysande af detta resultat göra vi i sammanhang med det sagda ännu några anmärkningar. Omedelbart följer således deraf, att en positiv kunskap om det varande är för den realistiska filosofien omöjlig. Men å andra sidan följer af den logiska betraktelsens förut angifne charakter, att den vid logisk analys och synthes bundna demonstrationen måste göra anspråk på att leda till en sådan kunskap, i samma mon han skall vara objektiv. Vidare anmärka vi, att, om i sjelfva begreppet erfarenhet ligger, att allt, som i något afseende är genom erfarenheten gifvet, måste kunna af menniskan i något afseende kännas, så måste ett bestämmande af erfarenheten, med hvilket antagandet af kunskap om något genom erfarenheten gifvet i ingen mening låter förena sig, vara orimligt. M. a. o. innebär detta, att bestämmandet af erfarenheten eller af något till erfarenheten hörande såsom varande ett i objektiv bemärkelse för medvetandet yttre är i sig en orimlighet, såvidt detta bestämmande i alla afseenden omöjliggör antagandet af kunskap om erfarenheten, eller om en del deraf. Antingen är således det varande ett i objektiv bemärkelse yttre, men då också ett för oss obekant ting i sig, eller är det i något afseende genom erfarenheten gifvet, men kan då hvarken vara ett yttre, ej heller i *alla* afseenden för menniskans kunskap oåtkomligt. Hvad beträffar antagandet af det varande såsom ett yttre i bemärkelsen af ett för oss obekant ting i sig, så kunde vi visserligen hafva redan från början emot Herbart åberopat Fichtes kritik af Kants Ding an sich [8]), genom hvilken detta antagande blifvit uppvisadt såsom full-

---

[8]) Se vår föregående afhandling om Substansbegreppet hos Kant o. s. v., s. 49.

komligen orimligt, så mycket mer som Herbart icke direkt riktat sig mot denna kritik. Skälet åter för oss att icke gå sålunda tillväga har varit ett skyldigt afseende på Herbarts eget förfarande att, oaktadt han synes anse samma kritik ovederlägglig, såvidt annars idealismen skall vara utifrån ovederlägglig [9]), likväl söka visa nödvändigheten af samma antagande. Först sedan vi genom granskningen af Herbarts metafysik funnit, att han icke kunnat uppvisa denna nödvändighet, anse vi oss med full rätt kunna åberopa nämnda kritik hos Fichte eller sluta till det ifrågavarande antagandets orimlighet, då, såsom Fichte visat, såväl all relation mellan medvetandet och detta obekanta ting i sig skulle vara omöjlig, som också i alla fall detta ting i sjelfva verket reducera sig till ett blott abstractum, som såsom sådant icke ligger utom medvetandet.

Hvad beträffar förutsättningen med afseende på metafysikens objekt i och för sig för möjligheten af ett logiskt förfarande i denne vetenskap, så sammanfaller hon för oss med det vilkor för metafysikens möjlighet, hvartill vi komma genom att utgå från hvad vi kallat den objektive synpunkten för betraktelsen af denna möjlighet, enär vi med afseende på det varande, äfven betraktadt såsom det egentligt varande och verkliga, komma till fordran af fullständig bestämdhet. Vid fråga om den realistiske ståndpunktens bedömande från nämnde synpunkt, anse vi oss åter f. n., efter vår utförliga granskning af Herbarts metafysik, för att direkt stödja såväl uppfattningen af det egentligt varande såsom fullständigt bestämdt eller såsom en sammanhållande enhet, för att det skulle kunna fasthållas såsom sjelfständigt, som äfven påståendet om denna uppfattnings oförenlighet med den realistiske ståndpunkten, endast behöfva hänvisa till de betraktelser, hvarmed vi inledt vår föregående undersökning af substansbegreppet hos Kant och hans efterföljare, enär vi genom dessa betraktelser sökt visa såväl giltigheten af nämnda uppfattning som äfven omöjligheten i allmänhet för en realistisk filosofi att komma ifrån uppfattningen af det varande såsom en ursprunglig mångfald, d. v. s. just den allmänna uppfattning af den väsendtliga verkligheten, hvarifrån Herbarts exakte realism utgått.

Öfvergå vi nu till frågan om möjligheten af en idealistisk metafysik, så kunna från inskränkt kognoscitiv synpunkt inga svårigheter derför möta. Är enligt den

---

[9]) . . . . dieser ganze Realismus (= Herbarts exakte realism) wird, geordnet wie er da ist, . . . die unvermeidliche Beute des Idealismus. Dieser ist von aussen unwiderlegbar. H. W. W. III, s. 35.

adeqvate och konseqvente idealismen det menskliga medvetandet såsom medvetande substantielt och närmast den sammanhållande enheten i erfarenheten, så kunna från erfarenhetens sida inga hinder möta för hennes genomträngande af det menskliga tänkandet till den grad, som annars är förenlig med detta tänkandes begrepp. Visserligen blir enligt en sådan uppfattning menniskan med sin analyserande och synthetiserande verksamhet närmast hänvisad till sitt eget medvetandes innehåll. Men då likväl detta medvetande just såsom medvetande är substantielt, så kan hon således genom en indirekt analys af erfarenheten, eller genom slut från ett på den direkta analysens väg funnet, komma till den i sann och egentlig mening väsendtliga verkligheten. Frågan kan derföre, hvad beträffar möjligheten af metafysik på idealistisk ståndpunkt, endast blifva, dels om de af oss uppställda kognoscitiva vilkoren för metafysikens eller i allmänhet en mensklig vetenskaps möjlighet äro riktiga, dels om medvetandet låter uppfatta sig såsom substantiel verklighet. Hvad beträffar den sednare af dessa frågor, så är hon af ontologisk natur eller för öfver till den objektive synpunkten för bedömandet af den idealistiska metafysikens möjlighet. Hvad åter beträffar den förra frågan, så anse vi oss genom det föregående såväl hafva visat nödvändigheten af ett jakande svar derpå, som äfven gjort det möjligt att inse den rätta halten af de inkast mot vår uppfattning af ifrågavarande vilkor, som möjligen kunna anses gjorda genom vissa betraktelser hos Herbart, såsom förnämligast att idealismen icke skulle kunna rätt bestämma skenet och särskildt icke kunna erkänna erfarenhetens former såsom gifna, derföre att han icke kan gifva objektiv betydelse åt den charakter af att vara ett för medvetandet yttre, som utmärker det gifna såsom blott gifvet, eller icke kan inlägga en ursprunglig positiv betydelse i sjelfve den charakteren hos något, *att* det är ett gifvet.

Då vi efter nu gjorda anmärkningar öfvergå till frågan, om det idealistiskt fattade varat, eller medvetandet sjelft, kan tänkas såsom substantiel verklighet, så kunna vi, då vi i närvarande undersökning icke åsyfta ett positivt vindicerande af den idealistiska verldsåsigtens riktighet, icke annorlunda till besvarande upptaga denna fråga, än genom att med ledning af idealismens allmänna begrepp eller af de bestämningar med afseende på medvetandets begrepp, hvilka vi på grund af i det föregående gjorda undersökningar eller genom betraktelse af den idealistiska filosofie i nyare tiden, mot hvilken Harbart riktat sig, kunna fastställa, pröfva beskaffenheten af den kritik, för hvilken den idealistiske stånd-

punkten af honom göres till föremål. Syftemålet med denna kritik skall egentligen, såsom vi funnit, vara att låta idealismen falla för sina egna inre motsägelser [1]. Men jemte Herbarts direkta försök att uppvisa sådana motsägelser kunna vi tydligen till hans kritik af idealismen äfven räkna de anmärkningar, som vi i det föregående funnit honom rikta mot försöket att undgå de i förändringens begrepp, eller — då, hvad som i detta fall gäller om förändringens begrepp, tydligen med lika skäl kan ega betydelse med afseende på alla erfarenhetsbegrepp — i allmänhet de i dessa begrepp liggande motsägelserna genom att referera dem blott till företeelsens verld, emedan ifrågavarande anmärkningar rikta sig mot den idealistiska verldsförklaringen, i det de gå ut på att visa omöjligheten af den idealistiska uppfattningen af företeelsen såsom varande verkligheten sjelf, sådan hon är till för ett ofullkomligt förnimmande väsen [2]. Om vi nu också, för att först vända oss till sistnämnda anmärkningar, icke kunna visa, *att* idealismen verkligen undgår att af dem träffas, såvidt vi derigenom skulle drifvas till ett positivt och direkt vindicerande af den idealistiska verldsåsigten, utan blott sättet, hvarpå de skulle kunna af idealismen undgås, ifall detta annars är möjligt, så måste vi mot Herbart invända, att han hvarken åt det ponerade till grund liggande väsendet, ej heller åt förhållandet mellan detta och företeelsen gifvit betydelser, som med nödvändighet tillkomma dem på den idealistiska verldsåskådningens ståndpunkt. För det första är på denne ståndpunkt ingen nödvändighet för handen att fatta nämnda väsen såsom varande qvalitativt enkelt, i hvilket fall Herbart visserligen skulle hafva rätt i åsigten om en företeelse deraf såsom varande en ren orimlighet. Tvärtom måste, såsom framgår af det föregående, om annars såväl de kognoscitiva som objektiva förutsättningarna för den menskliga filosofiens möjlighet skola inom den idealistiska åsigten förefinnas, detta väsen, just såsom den egentlige realgrunden, i sin enhet innehålla fullständig qvalitativ mångfald, liksom i denna mångfald enhet. Men vidare följer just häraf, att Herbarts andra anmärkning mot möjligheten att lösa motsatsen mellan väsendet och företeelsen, då han i denne motsats ser ett analogon till motsatsen i begreppet af den s. k. yttre kausaliteten mellan kraft och materia, hvilkas relation till hvarandra Herbart

[1] H. W. W. III, s. 35: Dieser (idealismen) ist von aussen unwiderlegbar. Aber seine innern Widersprüche machen ihn platzen.

[2] Se Afd. 1, s. 48.

finner oförklarlig, icke heller utan vidare kan anses träffa den idealistiska filosofien. För det första är nemligen klart, att, under det den af Herbart granskade motsatsen mellan kraft och materia gör anspråk på att vara en artmotsats, så uppfordras idealismen med den nyssnämnda uppfattningen af realgrunden att uppvisa motsatsen mellan väsendet och företeelsen såsom i och för sig, eller betraktad såsom verldsmotsats, varande blott graduel. Men deraf följer då vidare och för det andra nödvändigheten för idealismen att uppvisa förhållandet dem emellan såsom ensidigt, d. v. s. både att väsendet i och för sig *icke* är grund eller öfverhufvud icke står i något förhållande till företeelsen, och att den relation, hvari det, bestämdt såsom realgrund, till henne sättes, är medelbar, d. v. s., enligt sakens egen natur, såsom torde framgå af föregående bestämningar med afseende på Herbarts exakte realism i förhållande till idealismen, att grunden till *denna* relation är att söka just i det ofullkomligt förnimmande väsen, för hvilket väsendet företer sig.

Efter nu gjorda antydande af utvägen, som idealismen har att försöka, för att undgå de af Herbart med afseende på den idealistiska verldsförklaringen anmärkta svårigheterna, hvilka, såvidt de beträffa bestämmandet af väsendet såsom grund, utan att derigenom göra det sjelft relativt, af Herbarts egen verldsförklaring icke kunnat undgås, öfvergå vi till ett kort skärskådande af Herbarts direkta försök att gå idealismen på lifvet genom att uppvisa de i den idealistiska uppfattningen af det varande liggande motsägelserna. De "inre motsägelser," hvilka Herbart i denna argumentation skall blotta i den idealistiska verldsåsigten, och för hvilka hon ohjelpligen skall falla, äro, om vi med ledning af det föregående sammanfatta dem, för det första den motsägelse, hvarmed det rena jagets eller sjelfmedvetandets begrepp, såsom innebärande dualism mellan subjekt och objekt, skall vara behäftadt, och vidare samma motsägelser, som skola ligga i begreppen ting med flere egenskaper, eller i inherensens begrepp, samt i begreppet förändring, enär Herbart i dessa båda begrepp finner generellare begrepp, under hvilka det af medvetandet låter subsumera sig. För att nu taga ifrågavarande kritik af idealismen i betraktande, erinra vi, huru Herbart i den Fichteska jagläran ser idealismens mest adeqvata form. Hvad derföre beträffar den med afseende på det rena jagets begrepp af Herbart gjorda anmärkningen om motsatsen mellan subjekt och objekt, så skulle hon visserligen träffa detta begrepp, såvidt man med anledning af Fich-

tes uppfattning af identitetssatsen såsom uttryckande jagets sättande af sig sjelft låter den förklaringen af jaget såsom ett aktuelt förnimmande väsen, att det är medvetande om sig sjelft, göra anspråk på att vara det rena jagets egentliga eller real-definition. Onekligen måste i sådant fall denna förklaring löpa ut i den oändliga rad af förklaringar af "jaget" och "förnimmandet af sig" genom hvarandra [1]), genom hvilken Herbart velat visa orimligheten af jagets uppställande såsom filosofiens princip. Men deremot är lika onekligt, att uppfattandet af nämnda förklaring af det rena abstrakta jaget såsom detta begrepps realdefinition strider mot uppfattandet af detsamma såsom enkelt, enär enligt denna uppfattning sjelfva fordran af dess explicerande genom omdömet är i sig orimlig. Att åter det rena jaget eller sjelfmedvetandet är ren enhet eller ett rent enkelt begrepp, framgår såväl ur Fichtes uppvisande deraf såsom filosofiens princip genom omöjligheten att i abstraktion gå tillbaka utöfver detsamma, som äfven just ur den ifrågavarande argumentationen hos Herbart genom omöjligheten att kunna genom annat än en rent identisk sats uttrycka detsamma, hvarföre vi mot Herbarts motsättande af det rena jaget såsom objekt mot sig sjelft såsom subjekt rikta samma anmärkning, som han sjelf riktar mot Hegel med anledning af dennes uttydning af identitetssatsen, nemligen att ingenting kan stå i relation till sig sjelft, eller att den fördubbling af jaget, som samma motsättande innebär, icke är en fördubbling af "föremålet," utan en upprepning (i det verksamma tänkandet) af "tanken."

Vända vi oss nu till den från begreppet inherens utgående argumentationen mot idealismen, så är visserligen onekligt, att medvetandets begrepp låter under detsamma subsumera sig, såvidt den allmänna betydelsen af inherensen, eller af tinget med många egenskaper, skall vara den af att vara princip för bestämningar. Deremot kan ifrågasättas, huruvida medvetandets begrepp träffas af den argumentation, hvarigenom Herbart velat visa omöjligheten af att med afseende på tinget med många egenskaper fasthålla nämnda betydelse. För att nu med ledning af den af Herbart angripne historiskt gifne idealismen i korthet tillse, huru härmed förhåller sig, så erinra vi för det första, huru Herbart likasålitet visat det obefogade i Kants af omöjligheten att ur något för medvetandet yttre förklara erfarenhetens former föranledda fordran att fatta dem såsom

---

[1]) Se Afd. 1, s. 49.

ursprungligt innehåll i medvetandet sjelft, som han ådagalagt orättmätigheten af Fichtes af kritiken af det Kantska antagandet af Ding an sich föranledda fordran att utsträcka medvetandets betydelse att vara princip för bestämningar till giltighet med afseende på allt dess innehåll. Då nu hvarken Kant eller Fichte löst de nämnda problemerna, så återstod visserligen efter dem att söka så bestämma medvetandet, att det kunde såsom sammanhållande enhet fasthållas. Den utväg, som Schelling och Hegel i detta afseende vidtogo, hafva vi funnit i bestämmandet af medvetandet såsom organiskt eller systematiskt, då Hegel fattade begreppet, d. v. s. medvetandet i dess aktualitet, såsom system, och i enlighet dermed i bestämmandet af verksamheten eller rörelsen, som de i likhet med Fichte betraktade såsom medvetandets form, såsom öfvergång från möjlighet till verklighet. Fråga vi nu efter beskaffenheten af denne utväg, så måste han onekligen, hvad ankommer på det allmänna begreppet organism eller system, som vi med Hegel låta från formel synpunkt vara detsamma, vara egnad att föra till målet. Klart är nemligen för det första, att, om också dessa begrepp låta subsumera sig under kategorien ting med flere egenskaper i den allmänna betydelse, vi nyss låtit henne uttrycka, så kan likväl intetdera af dem, såsom varande begreppet om ett helt, hvars särskilda momenter äro, hvad de äro, just genom en dem bestämmande enhet, omedelbart medgifva den betydelse hos mångfalden af att vara det ursprungliga i förhållande till enheten, hvarifrån Herbart utgår vid all sin argumentation mot konkretionens begrepp, eller såväl när han vänder sig mot begreppet ting med flere egenskaper såsom det konkretas allmänna uttryck, som när han låter förmågan, vid fråga om uppfattandet af själen såsom förmåga, vara i och för sig, och icke blott för ett abstraherande tänkande, såsom ett generale skild från sina funktioner, eller i läran om särskilda förmögenheter hos själen ser blott en skildring af ett bellum omnium contra omnes, eller slutligen när han i organismens begrepp finner en oöfvervinnelig dualism mellan lifvet och ämnet. Ty är mångfalden till sjelfva arten af sitt vara gifven genom enheten, så är enheten för mångfalden icke yttre, utan inre. Men för det första kan enheten då icke vara sekundär i förhållande till mångfalden, utan måste vara lika ursprunglig för det hela som denna. Vidare och i följd häraf kan enheten, om hon också genom en abstraktion låter skilja sig från mångfalden, likväl icke i och för sig vara skild derifrån, såsom enligt Herbart förhållandet skall vara med lifvet

vid fråga om organismen, enär hon i sådant fall skulle vara yttre i förhållande till mångfalden eller blott ett visst moment jemte andra, d. v. s. det ursprungliga vara icke enhet, utan mångfald. M. a. o. innebär det sist sagda, att den inre och ursprungliga enheten, som sammanhåller mångfalden, måste, i och för sig betraktad, vara det hela, och således momenternas bestämdhet till sjelfva arten af sitt vara genom enheten vara detsamma som deras bestämdhet af och genom det hela. Men är enheten inre och ursprunglig för momenterna och såsom sådan det hela, som bestämmer dem, så kunna de icke vara för hvarandra yttre eller utesluta hvarandra, eller så kunna de icke utgöra en verklig mångfald, utan måste i sin mångfald sammanfalla till enhet. Hvad derföre, för att specielt med afseende på Herbarts argumentation mot begreppet ting med flere egenskaper uttrycka det sagda, beträffar begreppen organism och system, så gifva dessa begrepp ingen omedelbar anledning att tänka momenterna hvarken såsom disparata eller såsom motsatta, eller m. a. o., likaså litet som Herbart gjort antagandet af organismens eller systemets ursprungliga vara, eller af dessa begrepps betydelse med afseende på det varande, för filosofien öfverflödigt genom att ur det oorganiska och till sin form osystematiska förklara, hvad som, såsom faktiskt förefunnet, betraktas såsom organiskt och systematiskt, likaså litet har han genom sin kritik af begreppet ting med månge egenskaper omedelbart träffat organismens eller systemets begrepp. Liksom det derföre, för att mot Herbart fasthålla dessa begrepps positiva betydelse, blott erfordras att uppvisa ett varande, med afseende på hvilket de kunna ega giltighet, så är också klart, att, om medvetandet kan fattas såsom organiskt eller systematiskt, så träffas det icke af nyssnämnda kritik. För att nu i detta afseende vädja till förutnämnde historiskt gifne idealism, eller egentligast till Hegel, som enligt det föregående i frågan måste anses ega första ordet, så hafva vi visserligen i det föregående måst erkänna Hegels oförmåga att lösa den motsats mellan form och innehåll vid fråga om medvetandet, som han enligt sitt historiska sammanhang just hade att lösa, samt såvida äfven omöjligheten för honom att fasthålla medvetandet såsom system eller att i medvetandets begrepp fasthålla systemets. Men likväl fäster sig genom det Hegelska uppvisandet af begreppet, eller det aktuella medvetandet, såsom ett helt, hvars momenter äro med det hela likartade, vid medvetandets begrepp ett anspråk på systematiskhet, hvars orättmätighet likasålitet kan anses bevisad

genom Hegels oförmåga att visa samma anspråks rättmätighet, sedan han *utan* allt bevis identifierat medvetande och rörelse, som, enligt det nyss sagda, genom den Herbartska analysen och förklaringen af erfarenheten. På grund deraf kunna vi äfven anse det ifrågavarande problemet om medvetandet qvarstå efter Hegel och såvida äfven påstå oss hafva, hvad beträffar den ifrågavarande argumentationen hos Herbart, vunnit vårt syfte, eller i begreppet uppvisat en enhet, hvars anspråk att vara princip för bestämningar Herbart icke kunnat jäfva, eller i begreppets bestämningar en mångfald af identiska och sålunda annorlunda beskaffad, än den Herbart omedelbart funnit vid fråga om sensationerna, eller åtminstone med afseende på hvilken Herbart sjelf icke bevisat den omedelbara giltigheten af kategorierna disparathet och motsats.

Hvad slutligen beträffar det sista af Herbarts förutnämnda inkast mot den idealistiska filosofien, att hon är identisk med det absoluta blifvats ståndpunkt [1]), så inskränka vi oss för det första till den anmärkningen, att, huru stor anledning Herbart än af den Fichteska eller den Fichte-Schelling-Hegelska idealismen kunde erhålla till samma inkast, likväl Herbart sjelf likaså litet bevisat dess riktighet, som den nämnda idealismen bevisat riktigheten af den identitet mellan medvetande och rörelse, hvarifrån han i enlighet med Locke's åsigt om kunskapen såsom ett uppkommet, utan pröfning af denna åsigts riktighet, utgått, eller hvartill han konseqvent drifvits. Vidare erinra vi om den begreppets oföränderlighet, hvarpå vi förut fäst uppmärksamheten, för att antyda, att utvägen att undgå Herbarts ifrågavarande inkast är för idealismen densamme som den att undgå den från begreppet inherens utgående argumentationen. Vi afsluta betraktelsen af Herbarts granskning af idealismen med den af samma betraktelse motiverade anmärkningen, att denna granskning i allmänhet måste erkännas vara historiskt berättigad, eller träffa den historiskt gifna form af idealism, emot hvilken Herbart uppträdt, under det vi likväl derjemte anse oss hafva visat, att Herbart såväl icke fullkomligt förstått denne idealism, som ock gjort sig skyldig till samma fel, som de tänkare, hvilka han angripit, nemligen att utan på vetenskaplig analys grundad undersökning öfverflytta på medvetan-

---

[1]) Jfr H. W. W. I, s. 214: . . . der Idealismus das absolute Werden in sich schliesst, und rückwärts dieses . . . nur den Idealismus übrig lässt. — Jfr anf. st. s. 216: Das absolute Werden und der Idealismus stehen und fallen demnach Eins mit dem andern; und die Widerlegung eines jeden von beiden trifft beide zugleich.

dets begrepp såsom sådant charakterer, som omedelbart kunna antagas tillkomma blott det psychologiska medvetandet.

Efter nu gjorda betraktelse af realismen och idealismen ur theoretisk synpunkt, anse vi oss, hvad beträffar frågan om desse filosofiske ståndpunkters förhållande till frågan om möjligheten af praktisk filosofi, kunna inskränka oss till dén anmärkningen såsom konklusion af denna betraktelse, att, under det den realistiska filosofien genom omöjligheten af ett blott medelbart refererande af verlden till väsendet och af en teleologisk uppfattning af verldssammanhanget icke kan vindicera den menskliga viljans frihet eller en konstant skilnad mellan godt och ondt, så kunna vi icke ur idealismens allmänna begrepp, sådant det ur nämnda betraktelse framträder, omedelbart sluta till frånvaron inom denna åsigt af dessa vilkor för möjligheten af en praktisk spekulation.

Vända vi oss nu efter betraktelsen af den filosofiska betydelsen, så mycket vi i närvarande undersökning kunna bestämma denna, af de tvenne hufvudformer af filosofi, hvilkas jemförande med hvarandra Herbarts egen ståndpunkt af exakt realism närmast föranleder, mera specielt till frågan om betydelsen af den Herbartska filosofien med afseende på hennes historiska sammanhang, så måste vi, hvad beträffar den af Herbart åsyftade filosofiska reformen, såsom välgrundadt betrakta det allmänna omdömet, att denna, såvidt hon var riktad mot den från Kant utgångna idealistiska filosofien, i stället för att vara en reform, innebär en regress till en inom filosofien öfvervunnen ståndpunkt. Visserligen måste vi med Herbart betrakta Kant såsom den positive utgångspunkten för en ny period af nyare filosofiens historia. Visserligen kunna vi äfven i likhet med Herbart anse den äldre metafysiken i visst afseende träffad af Kants kritik af det ontologiska beviset för Guds existens. Men deremot måste vi, såsom följer af det föregående, finna det epochgörande i den Kantska undersökningen i Kants fordran att fatta medvetandet såsom princip för bestämningar, eller anse det egentligen kritiska i denna undersökning ligga i den analys af det gifna och deraf föranledda kunskapstheoretiska undersökningar, hvarigenom Kant kommit till nämnda fordran och emot den föregående empirismen och realismen uppvisat henne såsom berättigad. Under det vi på grund af det föregående måste finna hufvudbristen vid fråga om den äldre metafysikens distinktion med afseende på det varande mellan essentia och existentia, icke i den fordran på fullständig bestämdhet, som deri uttalar sig, utan i den

yttre och realistiska uppfattningen af existensen, måste vi anse denna brist kunna afhjelpas, icke genom varats uppfattande såsom absolut position i Herbarts mening, eller genom det varandes bestämmande såsom ett för oss obekant Ding an sich, utan närmast genom att uppvisa sjelfve *motsatsen* mellan de båda momenterna i det äldre substansbegreppet såsom psychologisk i st. f. ontologisk, eller såsom identisk med motsatsen mellan det allmänna och enskilda i det menskliga medvetandet. Hvad åter beträffar antagandet af ett obekant Ding an sich, kunna vi så långt ifrån deri se kriticismens grundfäste, att vi fastmer, i enlighet med hvad Fichte visat vid fråga om Kant, måste betrakta det såsom en från Kant till Herbart öfvergången qvarlefva af den för-Kantske dogmatismen. Men utom all annan skilnad mellan Kant och Herbart, då de båda göra detta antagande, förenar sig derjemte med detsamma hos Herbart en bestämd regress till nämnde dogmatism i det bestämmande af de kunskaps-theoretiska undersökningarna såsom varande metafysiska i st. f. psychologiska, hvari Kant uppvisat den äldre skolans dogmatiska hufvudsynd, under det Herbarts methodologiska förtjenst framför denna skola hufvudsakligen blott kan sägas vara, att han genom sin synthetiska method mera medvetet uttalar den omöjlighet af ett logiskt filosoferande på realistisk ståndpunkt, hvarom den äldre skolans formalism omedvetet och oafsigtligt bär vittnesbörd.

Hvad beträffar den Herbartska filosofiens förhållande till den från Kant utgångne idealismen, så måste vi erkänna den förtjenst, som Herbart emot denne idealism inlagt såväl, i ontologiskt afseende, genom yrkandet af en rationel uppfattning af det varande, som, i formelt och methodologiskt, genom protesten mot förblandning af kunskaps- och real-grund, om vi också icke kunna öfverensstämma med Herbart i åsigten om anledningen till detta fel, hvarom mera straxt nedan. Deremot har Herbart utan tillräcklig grund identifierat idealism och empirism, samt derföre dels, under det det varande sjelft såsom sådant skulle rationelt fattas, uppfattat medvetandet öfverhufvud på samma empiriska sätt, som den ifrågavarande idealismen, dels icke haft tillräckligt öppet öga för idealismens fortsteg utöfver Fichtes ståndpunkt i den Schelling-Hegelska undersökningen, eller för det i förhållande till hvad Herbart på vetenskaplig väg presterat ojemförligt högre innehåll i begreppen organism och teleologisk kausalitet, som vi på grund af nyss föregående betraktelser måste anse vara af denna undersökning, i samma mon som hon varit idealistisk, åt filosofien

vindiceradt. Men liksom Herbart i det väsendtliga gjort sig skyldig till samma fel, som den realism, som han ville emot idealismen kritiskt befästa, så har han i utgångspunkten för sitt filosoferande i det allmänna begått samma fel mot sann vetenskaplighet, som den ifrågavarande af honom angripne idealismen, och derföre i utförandet af sin filosofi äfven väsendtligen råkat ut för dennes svårigheter, om också detta fel kan hafva en olika anledning inom nämnde idealism och inom den Herbartske realismen. Sjelfva felet, som vi här mena, finna vi i afvikelsen från den logiska methoden i filosoferandet. Fråga vi efter den närmaste historiske utgångspunkten för denna för de båda från Kant utgångna riktningarna gemensamma förseelse mot sann vetenskaplighet, så finna vi honom i den förutsättning med afseende på filosofiens uppgift, som uttalar sig i Kants fråga om möjligheten af aprioriska *synthetiska* omdömen, att uppvisa ett nödvändigt sammanhang mellan sådana, som genom sina egna begrepp äro för hvarandra främmande. För Herbart var denna förutsättning oskiljaktig från hans realistiska uppfattning af sjelfva det varande. För den andra från Kant utgångna filosofien berodde hon närmast på uppfattningen af medvetandet såsom verksamt, hvilket, i betraktande deraf att verksamhet äfven såsom utveckling förutsätter brist på harmoni eller sammanhang hos det verksamma eller sig utvecklande väsendet, tydligast torde visa sig hos Hegel, enär den betraktelse af begreppet, som föranledde honom att fatta det såsom till sin natur systematiskt, icke kunde gifva en omedelbar anledning till ifrågavarande förutsättning. Inom båda riktningarna kan denna förutsättning visserligen från en annan sida äfven sägas hafva berott på en ofullständig och oriktig analys af det gifna, men under det hon för Herbart var oundviklig på grund af det nyss sagda, eller på grund af den uppfattning af det varande, hvartill han genom sin vid realistiska förutsättningar bundna betraktelse af det gifna fördes, så kan hon åter på grund af de resultater, till hvilka vi i det föregående kommit, icke anses med nödvändighet betingad, utan fastmera möjlig att undvika, vid en från idealistisk synpunkt utgående analys af erfarenheten. Om vidare Herbart ytterst i det sätt, hvarpå han fördes till det ifrågavarande felet, hade anledningen till sitt yrkande gentemot den andra riktningen af en flerhet principer för vetenskapen, så är anledningen till den mot denna riktning med rätta anmärkta förblandningen af kunskaps- och realgrund icke att söka i fordran af en enda (s. k. logisk) princip för filosofien i medvetandets begrepp, utan just äfven i sättet,

hvarpå nämnda riktning kom till öfvergifvandet af den logiska methoden, då, i följd af rörelsens objektivitet, det första i vetenskapen måste vara utgångspunkten för rörelsen. Och om ändtligen Herbart kan i förhållande till den andra riktningen i samma mon lättare ursäktas för det ifrågavarande felet, som det för honom i förhållande till hans ståndpunkt i det hela var mera oundvikligt, så är dock just denne allmänne ståndpunkt mindre vetenskapligt befogad, såsom betingad genom en mera bristfällig analys af det gifna än den andra idealistiska filosofien. Hufvudsvårigheten under utförandet af den filosofiska förklaringen, konkretionens begrepp, öfvergången från det såsom väsendtlig verklighet antagna till det ändliga, eller huru man vill kalla denne den synthetiska metafysikens gordiske knut, har emellertid, såsom vi funnit, för båda riktningarna varit densamma.* Äfven de methodologiska verktyg, som blifvit använda för att afhugga denne knut, under det man menat sig upplösa honom, äro hvarandra väsendtligen lika. Visserligen är den Herbartska filosofien, då hon icke kunde göra användning af organismens eller systemets begrepp, med afseende på bristen på filosofiska resurser närmast jemförlig med den Fichteska och i resultatet icke på annat sätt kommen utöfver Hegels ståndpunkt inom varats sfer än möjligen genom den insigt, att en relativ bestämning icke är absolut, som uttalar sig i Herbarts fordran, att de reala väsendena icke skola anses sjelfva såsom sådana vara negativa derföre, att det ena icke är det andra. Visserligen påminner också Herbarts tillfälliga uppfattningssätt närmast om delbarheten i jagets tredje synthetiska handling hos Fichte. Men likväl är förvandtskapen mellan begreppet af det verkliga skeendet såsom ett bestående mot en negation och Schellings band eller Hegels synthesis såsom negationens negation omisskännelig, hvarjemte kan erinras om den roll i methodologiskt afseende, som motsägelsens begrepp hos Hegel och Herbart gemensamt spelar. Med afseende på de methodologiska konseqvenserna af det gemensamma felet i utgångspunkten kan Herbart derjemte närmast jemföras med Hegel såsom varande slutpunkten för den andra riktningen. Visserligen skall mellan Herbart och denna riktning i methodologiskt afseende den väsendtliga skilnad ega rum, att den methodologiska rörelsen är enligt den förre blott en rörelse inom det reflekterande medvetandet, under det hon för den ifrågavarande idealismen har objektiv betydelse. Men nödvändig som likväl just den ifrågavarande bestämda methoden för Herbart är, och oförklarlig som hon är ur psychologiska

grunder, blir hon blott en ny form af konstruktion eller produktion, d. v. s. egentligen, tilltvingar hon sig med eller mot filosofens begifvande den plats, som den Hegelska filosofien medgaf den s. k. dialektiska rörelsen, då hon i denna erkände det absoluta. Med all den förtjenst om vetenskapen, som Herbart såväl som Hegel genom fordran af ett strängt methodiskt förfarande inlagt, stå de likväl derföre, båda representerande höjdpunkten inom hvar sin från Kant utgångna riktning af ett synthetiskt filosoferande, genom en sådan tvungen eller frivillig apotheosering af den vetenskapliga methoden, såsom varnande exempel för uppställandet af en annan formel norm för den menskliga vetenskapen jemte eller i stället för de s. k. logiske lagarne.

Med ledning såväl af dessa bestämningar med afseende på den Herbartska filosofien i hennes historiska sammanhang som af de betraktelser, af hvilka de närmast framgå såsom konklusioner, kunna vi, såsom redan blifvit anmärkt, fullständigare utföra förut gjorda anmärkningar med afseende på Herbarts förhållande till de af honom på den metafysiska forskningen ställda fordringarna att rätt bestämma varat och skenet, eller, närmast, komma till en fullständigare charakteristik af den Herbartska analysen af erfarenheten, hvarigenom äfven hans uppfattning af det varande medelbarligen blir bestämd, såsom varande såväl uttryckt i som beroende af denna analys. För det första kan sålunda det förut med afseende på Herbarts fixerande af skenet anmärkta felet, att han gifvit positiv betydelse åt det gifna såsom sådant, äfven, då Herbart härigenom vill rikta sig icke allenast mot skepticismen, utan också mot idealismen, sägas bestå deri, att han gifvit objektiv betydelse åt den charakter af att vara ett för medvetandet yttre, som ligger deri, att något är gifvet, eller att han af de båda synpunkter, hvarifrån det gifna kan betraktas och vidare analyseras, den objektive och den kognoscitive [5]), gifvit den primära betydelsen åt den förre. Vidare kunna vi af nyss gjorda betraktelser äfven sluta till en felaktighet vid Herbarts analys af det gifna, då han icke åt erfarenhetens former såsom sådana, eller betraktade såsom former af sammanhang, gifvit positiv betydelse, eller icke fattat sammanhanget i verlden såsom ett sådant moment i henne, hvarpå ett positivt slut med afseende på det varande kan grundas, d. v. s., för att äfven från en annan sida uttrycka denna anmärkning, då han icke insett, att begrep-

---

[5]) Se Afd. 1, s. 128.

pen förmåga och organism, såsom innebärande systematiskhet, icke omedelbart kunna anses vara på ett adeqvat sätt uttryckta genom kategorien ting med flere egenskaper i den speciella betydelse, hvari Herbart kriticerar detta begrepp, utan närmast uppfordra till en undersökning, för att såväl med afseende på dem möjliggöra fasthållandet af systemets begrepp, som äfven i och med detsamma under detta begrepp kunna, åtminstone såsom en lägsta grad, subsumera, hvad Herbart menat med tinget med flere egenskaper. Slutligen kunna vi sammanfatta båda våra härmed emot Herbarts uppfattning af det gifna gjorda anmärkningar i en enda, som vi derföre rikta mot honom såsom en kardinalanmärkning, nemligen att vid analysen af erfarenheten icke hafva haft ögat tillräckligt öppet för den inre, anliga sidan deraf. På grund af det föregående måste vi nemligen anse såväl tillerkännandet af positiv betydelse åt det yttre såsom gifvet som förnekandet af en sådan betydelse i begreppet konkretion eller, bestämdare, i begreppet organiskt eller systematiskt sammanhang bero på en bristande analys af den inre erfarenheten, enär vi enligt föregående betraktelser måste antaga, såväl att, om något egentligen positivt är för menniskan gifvet, hon finner detta endast i sin andliga natur, som ock att det organiska eller systematiska sammanhanget icke allenast eger egentlig betydelse endast med afseende på det andliga, utan äfven, fattadt såsom andligt sammanhang, kan såsom ett positivt fasthållas. Vi anse oss visserligen efter vår föregående hänvisning till Herbarts logik och efter de betraktelser, som nu närmast föranleda denna anmärkning, icke behöfva närmare bestämma henne. Endast för att icke synas hafva lemnat någon väsendtligare i det föregående uppkastad fråga obesvarad, uttrycka vi nämnda hufvudanmärkning specielt med afseende på Herbarts psychologiske ståndpunkt såsom en anmärkning såväl mot hans upphäfvande af läran om förmögenheter hos själen, som mot hans användning af mathematisk kalkyl såsom den adeqvata formen för den specielt psychologiska betraktelsen, enär nämnda upphäfvande, såsom vi funnit, likasålitet framgår ur Herbarts kritik af begreppet förmåga såsom ett species af det under kategorien ting med flere egenskaper af Herbart kriticerade begreppet, som själen, fattad såsom till sin sanna qvalitet varande andlig, kan vara tillgänglig för qvantitativ bestämdhet.

Under det våra sist gjorda anmärkningar å ena sidan kunna egna sig till ett fullständigare belysande af redan förut gjorda bestämningar med afseende

på charakteren af den Herbartska verldsåskådningen, så bana de å den andra äfven väg för ett fullständigare motiverande af det allmänna svar på frågan, hvad mål den filosofiska forskningen för närvarande har att för sig uppställa, hvilket vi förberedt eller inclusive gifvit i samma betraktelser, genom hvilka vi kommit till nämnda anmärkningar. Vi behöfva för sådant ändamål ännu blott med ledning af samma anmärkningar söka besvara det spörsmål angående förhållandet mellan Herbarts allmänna metafysik och filosofiska religionslära, som betraktelsen af hans filosofiska system i det föregående framkallat. Väl kunna vi då, sedan vi sett, huru Herbarts analys af det gifna icke åt den inre erfarenheten gifvit den rätt, som henne tillkommer, icke finna något förunderligt i den Herbartska filosofiens oförmåga att tillegna sig det religiösa medvetandets djupare andliga innehåll. Men deremot föranledas vi af samma förhållande att sluta till tillvaron af ett rent theoretiskt behof, som, otillfredsställdt i den vetenskaplige delen af Herbarts metafysik, tvingas att söka sin tillfredsställelse i den mystik, hvarmed denna filosofi ändar, d. v. s., om vi derjemte taga i betraktande den universelle charakteren af det religiösa intresset, såsom omfattande alla rent menskliga intressen, så föranledas vi att sluta såväl till det religiösa intressets rätt att taga i sin tjenst äfven den mensklige vetenskapen, som till dennes befogenhet och förpligtelse att söka göra sig till detsammas vårdare. Att fatta denna uppgift så, som den Herbartska filosofien gjort, då hon, under erkännande af det berättigade i detta intresse såsom sådant, söker endast på negativ väg främja detsamma, genom att från hvarandra helt och hållet söndra vetenskapens och religionens gebit, såsom vore de för hvarandra fullkomligt neutrala, och att så fatta samma uppgift, som skulle vetenskapen vara det högre, hvarunder menniskans andliga intresse, betraktadt från hvilken annan synpunkt som helst, hade att subordinera, måste derföre också anses, det ena såväl som det andra, innebära ett missförstående af nämnda uppgift. Måste enligt det föregående menniskans väsen på ett andligt och organiskt sätt uppfattas, så kunna de båda ifrågavarande gebiten, i och för sig betraktade, likasålitet vara för hvarandra neutrala som stå i fiendtligt förhållande till hvarandra. Men klart är då också, såväl att den religiöse synpunkten genom sin universalitet måste vara den högste, hvarifrån menniskans andliga intressen låta betrakta sig, som att en filosofi, som icke kan så fatta denne synpunkt, eller också som icke kan positivt verka för religionen, just i förfelandet af denna

sin högsta mission likaså mycket måste anses bära ett frö till upplösning som i andra brister i vetenskapligt afseende, till hvilka hon derjemte kan göra sig skyldig, äfven om hon i vissa förhandenvarande yttre omständigheter kan finna vilkoret för ett temporärt erkännande.

I bestämmandet af menniskans filosofiska verksamhet såsom religiös finna vi nu ett nytt vetenskapligt motiv att hänvisa den filosofiska forskningen till samme väg, som vi i sammanhang med granskningen af Herbarts exakte realism velat för henne öppna genom betraktelsen af den vetenskapliga betydelsen af de båda hufvudformer af filosofi, hvarunder den nyare filosofiska forskningen från Kant utvecklat sig, och genom vårt deraf föranledda bestämmande af den Herbartska filosofien såsom i förhållande till den andra från Kant utgångna riktningen innebärande en regress. Eller, m. a. o., om vi redan i betraktande af filosofiens utveckling i dess närvarande historiskt gifna beskaffenhet, äfvensom genom betraktelsen af den filosofiske vetenskapen ur formelt vetenskaplig samt inskränkt metafysisk och praktisk synpunkt måste bestämma denne väg såsom idealistisk, så föranledas vi så mycket mer dertill genom att låta filosofien se sitt högsta mål i ett positivt befrämjande af det religiösa intresset, då vi likasålitet som Herbart kunna förneka den rent personlige och theistiske charakteren af detta intresse. Om vi genom att utgå från motsatsen mellan realism och idealism måste på grund af föregående betraktelser, låta den närvarande filosofiska forskningen direkt anknyta vid den från Kants kunskapstheoretiska undersökningar utgångne historiskt gifne idealismen, så vilja vi likväl icke genom det sist sagda hafva tillerkänt denne idealism förmågan att i sin historiskt gifna form tillfredsställa menniskans vetenskapliga behof, när de betraktas ur nu angifne högste synpunkt, eller såsom äfven varande religiösa. Men klart är, att, om den filosofiska forskningen, betraktad ur denne högste synpunkt, måste se sitt högsta mål i uppvisandet af personlighetens absoluta betydelse, eller af den sanna verkligheten såsom en personlig verklighet, samt endast genom verksamheten för eller uppnåendet af detta mål kan vara i fullständig besittning af de inre vilkoren för att vinna erkännande, så kan denna forskning endast vara idealistisk. Ett närmare bedömande af nyssnämnda idealistiska riktning inom nyare filosofien ur religiös synpunkt anse vi ligga utom vår närvarande uppgift. Så mycket torde dock med afseende på denna böra erinras, att — då personen är såsom sådan sjelf-

medvetande eller jag, men icke såsom rent eller abstrakt, utan såsom ursprungligen konkret, d. v. s., i enlighet med det föregående, såsom ursprungligen organiskt och systematisk bestämdt — hvad vi förut betecknat såsom förtsteg inom denna riktning, också innebär ett närmande till nyss angifna mål för den filosofiska forskningen. Men i och med detsamma blifva då också bristerna i denne idealism å sin sida hinder för uppnåendet af detta mål. Hvad Herbart kan sägas hafva gjort, för att föra filosofien fram åt detsamma, har han icke uträttat genom sin realism, hvilken vi funnit konseqvent föra tillbaka till ren atomism, d. v. s., ur theologisk synpunkt, till atheism, utan genom sin rationalism, då man bortser från det deri obevisade, dess negative och formelle charakter, enär vi måste anse den Herbartska filosofien just genom det befogade i hennes rationalism vara egnad att korrigera den andra idealistiska riktningen. Hvad nemligen beträffar dennas brister, hafva vi icke erhållit någon direkt anledning att anse dem bero på annat än en till sin riktighet obevisad empirism vid bestämmandet af medvetandets begrepp, eller i öfverförandet på detta begrepp såsom sådant af bestämningar, som omedelbart kunna antagas ega giltighet endast med afseende på det empiriskt gifna medvetandet, nemligen motsatsen vid fråga om detta mellan allmänt och enskildt samt dess dermed sammanhängande form af verksamhet eller utveckling. Liksom vi af andra vetenskapliga grunder enligt det föregående måste anse den Herbartska undersökningen genom sin rationalism hafva tillskyndat den filosofiska forskningen en positiv vinst, så måste vi sålunda tillerkänna henne en sådan betydelse, äfven när det högsta målet för denna forskning sättes i uppvisandet af personlighetens absoluta verklighet. För att med afseende på det förhållande af att ömsesidigt korrigera och komplettera hvarandra, som i enlighet med det föregående kan sägas ega rum mellan Herbart och den andra från Kant utgångna riktningen, angifva charakteren af den filosofiska forskning, som skulle kunna hoppas nå detta mål, beteckna vi henne såsom rationelt idealistisk. Men i och med detsamma hafva vi då äfven betecknat charakteren af den filosofiska forskning, som enligt vår mening måste framgå ur den kritiska betraktelsen af den historiskt gifna filosofien i hennes nuvarande högsta utvecklingsstadier. Och då vi genom angifvandet af ett högsta mål för denna forskning äfven kommit till det högsta och allmännaste uttrycket för filosofiens närvarande problem, så anse vi oss härmed äfven hafva nått slutet af närvarande undersökning. Den närmare

anvisning på sättet för lösningen af detta problem, äfvensom det närmare bestämmande af sjelfva problemet, som kunna vara förenliga med denna undersökning i förhållande till hennes hufvudsyfte, anse vi oss hafva inclusive gifvit i det föregående genom samma betraktelser, genom hvilka vi ur formelt vetenskaplig samt inskränkt metafysisk och praktisk synpunkt sökt grunda problemets uppställande. Under det vi sålunda i formelt vetenskapligt afseende endast åt logiken kunna tillerkänna normativ betydelse, så kunna vi enligt det föregående från propedevtiskt filosofisk synpunkt bestämma uppgiften för den filosofiska forskningen såsom ett utförande af de psychologiskt kunskapstheoretiska undersökningarna till den punkt, der de öfvergå i ontologiska eller metafysiska genom att leda till fordran af det kunskapsegande medvetandets uppfattande såsom ett varande. Under det den metafysiska undersökningen i enlighet dermed i allmänhet har att åt medvetandet d. v. s., enligt det nyss sagda, åt personligheten söka vindicera sann verklighet, måste den praktiska undersökningens allmänna uppgift blifva att i denna verklighet söka den konstante lag och det konstanta ändamål för menniskans fria verksamhet, som för en empirisk och realistisk betraktelse icke stå till att finna. Ett närmare utförande af dessa bestämningar ligger utom planen för vår undersökning.

Meningen störande tryckfel:

Sid. 4	rad. 16	står:	åtskiljandet	läs:	åtskilsgåendet
„ 10	„ 23	„	den	„	dem
„ 14	„ 32	„	nimmt	„	nimmt man
„ 21	„ 29	„	Men	„	Men i
„ „	„ 34	„	han	„	hon
„ 23	„ 21	„	med hvilket hvardera förut var sammanfattad	„	med hvilka de förut voro sammanfattade
„ 49	„ 12 o. 13	står:	att den logiska uppfattningen af en relation	„	att, enligt den logiska uppfattningen, en relation
„ 88	„ 24	står:	i båda afseendena	„	i båda fallen i visst afseende

De particula Ut simplici et copulata.

Pars I.

Scripsit

FRED. BRAUNE.

Lingua, qua hominum sensa, cogitata, voluntates exprimuntur, ut mutatis paullatim hominum studiis, consiliis, institutis convenire possit, et ipsa semper commutetur necesse est suisque adolescat incrementis. Quae quidem linguae commutatio, cujus causam constat non totam in mutato gentium cultu positam esse, sed etiam in multis aliis rebus contineri, tum demum retardari solet et certis terminis circumscribi, quum litterarum illustrari studiis lingua coepta est et ornari monumentis. Nam illa litterarum monumenta, dum ad eorum similitudinem posteri quoque, in libris scribendis versantes, proxime accedere student et eorum scribendi genus sibi ad imitandum proponunt, etiam ad quotidianam hominum loquendi consuetudinem certis legibus adstringendam aliquantum valent, quae nisi ad eandem regulam, ad quam scriptorum dicendi genus, et ipsa quodammodo dirigitur, in agrestis et inquinati sermonis barbariem delabitur. Quare, etsi ne ita quidem efficitur, ut illa omnium rerum humanarum vicissitudine lingua eximatur, tamen fit, ut nisi sensim et paullatim jam non commutetur neque in multa eaque magis in dies inter se diversa linguae genera vel dialectos abeat. Atque Latina quidem lingua qualis fuerit quibusque mutationibus obnoxia, ab eo demum tempore penitus perspici planeque cognosci potest, quo litterarum et artium studia Romam sunt importata, id quod sero factum esse nemo ignorat. Quamquam jam priusquam optimarum artium studiis incensi sunt Romani, nonnulla, quae etiamnunc extant, Latinis litteris sunt mandata. Itaque et partes quaedam veterum legum Romanarum atque sacro-

rum carminum et inscriptiones aliquot antiquissimae sunt ad nostram aetatem servatae, ex quibus, quamvis sint non integrae et temporum iniquitate corruptae, aliquam priscae linguae latinae imaginem animo concipere possimus. Sic et nobis judicare licet, quanta inter illarum asperitatem et proximorum temporum limatum et politum dicendi genus intercesserit diversitas, quae quidem tam magna fuit, ut Romani homines, litterarum latinarum vel peritissimi, permulta ipsi non satis accurate interpretari possent. [1]) Accedit, quod his temporibus ii docti viri, qui linguas inter se artiore cognationis vinculo junctas comparare instituerunt, etiam Latinae grammaticae elementis multum lucis attulerunt. At ita flectendorum verborum modi atque formae a quibus initiis profecti quibusque mutationibus novati sint, perspici potest; jungendorum vel verborum vel enuntiationum modi quibus obnoxii fuerint mutationibus, non item. Nam antiquissima illa latinae linguae monumenta non solum pauca atque exigua sunt, sed etiam mirum in modum incondita et horrida, ut tamen rerum exilitati accommodata sit verborum compositio. Praeterea, ut rara, ita tantis temporum intervallis sunt inter se disjuncta, ut de illa, quam paullo ante dixi, grammaticae latinae parte ex iis aut nihil aut certe non multum cognosci possit. Quocirca si quis accuratius investigare voluerit, quae quoque tempore viguerint sententiarum jungendarum rationes, facile concedet, ex illis, de quibus dixi, monumentis nihil aliud effici posse, nisi ut fuerit etiam Latinae linguae quaedam quasi infantia, quae quam longe a sequentium temporum elegantia abfuerit, maxime in ipsa conjunctione sententiarum laxa vel potius nulla cernatur. Neque comparatio illa linguarum, quamvis ad complures alias grammaticae partes explanandas sit fructuosa, ad illustrandam eam de qua quaerimus, enuntiationum apud priscos Romanos jungendarum rationem multum valet. Nam quod hic fortasse occurrit, Graecam linguam, quum ita excoli coepta esset Latina, ut ad artium et litterarum studia satis fieret apta et perpolita, in hac conformanda atque certis legibus adstringenda magnam vim habuisse atque fuisse quoddam quasi exemplar, quod intuens in eoque defixus optimus quisque scriptor Latinus suum dicendi genus limaret, id ad priscorum temporum loquendi usum non pertinuit. Tametsi, quoniam inter Graecam lin-

[1]) Varro L. L. VII. 2. Aelii hominis in primo in literis Latinis exercitati interpretationem carminum Saliorum videbis et exili litera expeditam et praeterita obscura multa.

guam atque Latinam, quippe quae a communi quodam principio et, ut ita dicam, fonte proxime absint, artissima intercedit cognatio et propinquitas, fieri non potest, quin jam antiquissimis temporibus iis, quibus usi sunt Latini, enuntiationum colligandarum modis cum iis, quibus Graeci, aliqua fuerit similitudo atque convenientia.

Sed haec ut praediceremus, ipsius rei, de qua quaerendum erat, natura adducti sumus. Nam quum id nobis eligendum esset, in quo accuratius investigando tantum, quantum per temporis angustias liceret, studii et laboris collocaremus, particula illa Latinorum, quae est *ut*, quum ejus inter omnes latissime pateret usus, maxime et digna et idonea visa est, quae quam multas quamque diversas significationes recepisset, studiose inquireretur. Atqui quum in jungendis vel verbis vel enuntiationibus maxime fere particularum cernantur proprietates, tum haud scio an ad hanc ipsam particulam, de qua nobis instituenda est disputatio, id praecipue pertineat. Quod si investigare statuerimus, quibus paullatim incrementis illius particulae usus quasi adoleverit excultusque sit, qui fieri potuerit, ut alia ex alia manaret significatio, quae prima atque principalis vis fuerit, quibus rebus factum sit, ut idem significans particula alia aetate cum aliis verborum formis componeretur — quae omnia quis est qui neget ad eam rem in qua versamur accuratius tractandam magni interesse ut penitus perspiciantur — sed si illa quae dixi investigare statuerimus, iis, de quibus paullo ante disputavimus, caussis efficitur, ut ea inde ab prima linguae latinae aetate non possimus persequi. Quam ob rem contenti erimus ad eorum temporum loquendi usum, quibus jam lingua literarum et artium exornata erat monumentis, in hac disputatione nostra attendisse. Hoc igitur nobis proponimus, ut inde ab iis temporibus, quibus primi scriptores Latini exstiterint, ab Plauti Enniique aetate, quibus usus particulae quae est *ut* obnoxia fuerit mutationibus, ita persequamur, ut etiam, quibus ea aetate qua maxima eloquentiae et doctrinae laude floreret Roma, circumscriptus fuerit terminis, definiamus. Enimvero, quum per temporis angustias nobis non licuerit, etiam in posteriorum scriptorum loquendi usum inquirere, ultra Taciti, Quintiliani, Juvenalis tempora in hac disquisitione non progrediemur.

Jam ne quis ignoret, qua potissimum ratione adducti hanc particulam tractare constituerimus, ea adeo non est doctorum hominum studiis examinata et illustrata, ut quantulumcumque ipsi conferre potuerimus, operae pretium

facturi esse videamur. Handius quidem, qui eo libro qui inscriptus est Tursellinus de particulis latinis copiose et accurate disserere instituit, postquam vix plus quam dimidiam suscepti operis partem absolvit, immatura morte est exstinctus. Alii [2]), qui de particulae *ut* vi et usu disseruerunt, aut alias res tractantes in hanc inciderunt neque totam eam sibi accuratius exponendam putaverunt, aut singuli de singulis particulae significationibus egerunt. Quod quum ita sit, quisquis, ut ad gravissimam illam particularum doctrinam novis incrementis adaugendam aliquid adjuvet, in illius particulae vi excutienda omnem operam et studium collocaverit, etsi non tantum profecerit quantum voluerit, tamen non inutilis nec irritus labor ejus videtur fore. Quum autem de particula *ut* nobis agendum esset et particulas non paucas illa cum alio vocabulo in unam vocem conflata esse exortas et cum ea significationis atque usus necessitudine contineri videremus, huic de simplici particula disputationi perbrevem de copulata inquisitionem adjungere haud alienum putavimus.

Etiam si quis vim et usum cujuslibet vocis leviter adspicit, hoc quidem ei lucide apparet, ut, quibus rationibus illa vox usurpari possit, et unde natae sint ejus significationes, satis planum fieri possit, primum omnium, quae ejus fuerit origo, quae prima et principalis forma, inquirendum esse. Quamobrem etiam nos, antequam ad rem propositam transeamus, brevem de particulae *ut* origine et quasi figura disputationem instituere conabimur.

Atque superiores, qui in latina lingua investiganda sunt versati, quum

---

[2]) Ut alios omittam, Wunderus in Jahnii Annalibus (1827) quum de Orationis pro Sextio editione Mülleriana judicium faceret, etiam de particulae *ut* usu nonnihil disseruit, Lindauius (Die Partikeln *ut quod* und die Construction des Accusativs mit d. Infinitiv. Halle 1831) cum illa particulam, quae est *quod*, comparavit et quid inter eas et accusativum cum infinitivo junctum interesset, explanare conatus est, Grysarius in Zeitschrift f. d. Oesterr. Gymn. 1856 p. 336 sq. de epexegetico particulae usu ita egit, ut etiam de *ut* post tales loquendi formulas posito, quales sunt verum est, verisimile est cet. brevem adnecteret disputationem, Kraatzius in progr. gymnas. Stuttgart. 1862 de particulae ut in interrogationibus indignantium usu verba fecit, Hoffmannus in libello "Die latein. Zeitpartikeln (Wien 1860) etiam de *ut* in temporis notatione usurpato nonnihil attulit, Meiringius in "Erörterungen zur latein. Grammatik" (Bonn 1859) spinosam, ut solet, particulae *ut* cum *quod* comparationem instituit. Unus, quantum scio, Gernhardus exstitit, qui omnia particulae significationum genera et jungendi modos aliquanto copiosius explicare studeret (in Opusculis. Lips. 1836),

eam a Graeca quasi a parente quadam ita originem traxisse statuerent, ut tamen ex barbarorum linguis non pauca ei essent admixta, hanc quaestionem sibi visi sunt persolvisse, si quam arcta inter *ut* et particulam Graecorum ex relativo pronomine ὅς natam, quae est ὡς, esset cognatio, ostendissent.[3]) At quamvis magna inter ὡς et *ut* intercedat similitudo, in earum particularum significatione atque usu ea cernitur, in ipsa origine non item. Nam quum multa alia, tum etiam unde natum esset ὡς, unde *ut*, doctorum virorum, qui in linguis comparandis operam collocant, industria est patefactum. Atque, ut inter omnes Indo-Europaeas, quas vocant, linguas magna in hoc cernitur similitudo, quod verae et germanae conjunctiones fere initio adverbia fuerunt, ex aliqua radice, ut ajunt, pronominali orta, ita hac in re eae linguae inter se discedunt, quod conjunctiones, quibus eadem vis sit, non solum in linguis aliis ex aliis pronominibus flexa sunt, sed etiam alia aliam terminationem saepe receperunt. Quod quidem etiam de *ut* et ὡς dicere licet. Nam hoc jam nemo est qui infitietur ex relativo pronomine quod est ὅς originem traxisse; immo vero nunc quidem certum est et exploratum, ὡς vetustam relativi pronominis fuisse ablativi formam. Nam auferendi casus in linguis Indo-Europaeis vel Arianis antiquissimis temporibus in lingualem litteram *(t* vel *d)* exiit, qui tamen exitus, nisi in antiqua Indorum lingua (in iis nominibus, quorum radix littera *a* terminata est), in Latina antiquissima, in Osca denique non est servatus. In Graecorum autem sermone littera illa lingualis aut tota excidit (id quod etiam in Umbrorum lingua factum esse constat) aut in iis vocabulis, quae quum vel ab adjectivis vel ab pronominibus flexa essent, ipsa adverbiorum vim induerant, in sibilantem litteram *(s)* mutata est. Quod quidem apud Graecos saepe factum esse, ut in verborum exitu *t* in *s* converteretur, quis est quin sciat (*προτι* in *προς* transiit, *τετυφοτ* in *τετυφος*). Atqui pronomen Graecorum relativum ὅς, a quo ὡς originem traxit, cum relativo pronomine Sanscritico quod est y a s arctissima cognatione junctum est et ipsius ὡς eadem fere est conformatio significatioque atque particulae sanscriticae yât[4]), sed *ut*

---

[3]) Etiam Hartungius (Ueber die Casus p. 271 sq.) et Haaseus (adn. 482 ad Reisigii Scholas) particulae *ut* originem a pronomine aliquo *us* deducunt, quod ipsum statuunt esse "offenbar die äolische Form von ὅς."

[4]) Cfr. Boppii Vergleich. Grammat, §. 993. Kuhn. in Hoeferi Zeitschrift f. die Wissensch. d. Sprache II. p. 174 sq.

ac ne id quidem solum sed etiam pronomen illud *uter* atque adverbia *ubi* et *unde,* quibus eadem atque illi est origo, ex longe alia quadam radice pronominali sunt flexa. Namque et ex ejus pronominis sanscritici forma, quod idem atque latine *uter* declarat (kataras) et ex formis copulatione particularum *ne, si, num* natis *ne-cuter, ne-cubi, ne-cunde si-cubi, si-cunde, nun-cubi* colligere licet, non solum *uter, ubi, unde,* sed etiam *ut,* si quidem et hoc ex eodem quasi fonte manavit, antiquitus ab palatina littera incepisse. Quod si ita fuit, quisquis in horum verborum originem inquisiturus est, de radice illa *quo* cogitet oportet, ex qua apud Latinos et relativum et interrogativum pronomen exstitit et cui in lingua sanscrita stirps illa interrogativi pronominis *ka* (vel *ki* vel *ku)* respondet. Quare statuendum est primas et principales horum verborum formas fuisse *quoter(us), quobi, quonde, quoti,* et ex iis eodem fere modo, quo *quoius, quoi* in *cujus, cui* abierunt, *o* vocali intercidente et *u* semivocali germanae vocalis litterae sonum recipiente, *cuter, cubi, cunde, cuti* exstitisse [5]). Tum etiam palatina litera, a qua illae formae inceperunt, excidit, id quod in verbis non paucis factum videmus [6]). Quod si cui dubium nec satis exploratum visum erit, oscas formas *puturus* (ap. Latinos *uter)* et *puf* (ap. Latinos *ubi,* apud Umbros *pufe)* et umbricam particulam *pusi* vel *pusei* (ap. Latinos *uti)* inspiciat atque reputet, quae pronomina et adverbia ex his nata apud Latinos a gutturali littera inciperent, in ea fere apud Oscos et Umbros labialem *(p)* jam antiquissimis temporibus irrepsisse [7]).

Jam, si ex qua radice pronominali *uti* flexum esset, satis est explicatum, sequitur ut inquiramus, qua addita accessione vel suffixo, ut ajunt, conflatum sit, et id suffixum quam vim habeat. Quod quidem ut ad hanc rem de qua

---

[5]) Simili ratione constat *sequutus, quom* in *secutus, cum* esse mutata.

[6]) Boppius haec exempla affert: kâmáyâmi, amo; gnosco, nosco; gnascor, nascor (Vergl. Gramm. §. 389); Corssenius in Kritische Beiträge p. 1. haec comparat: *κάπρος,* aper; *κόλαφος,* alapa cett. Vide etiam Schleicheri Compend. d. vergl. Gramm. p. 215.

[7]) Umbri et Osci *pis, pod,* Latini *quis, quod,* Osci *pon,* Latini *quum* habent. Eodem fere modo in Graecorum lingua *κοῖος, κόσος, κότερος, κῶς,* quae apud Jones in usu fuerunt, in atticorum dialecto in *ποῖος, πόσος, πότερος, πῶς* sunt mutata. Schoemannus in Disp. de particulae *que* origine p. 4. Factum videmus, inquit, ut, qui gutturalis et labialis elementi conjunctionem fugiebant, alterum utrum horum supprimerent et modo gutturale solum, modo autem labiale servarent, ita tamen, ut pro debiliore v fortius illud p substituerent.

quaerimus illustrandam nonnihil interest ut explanetur, ita ad explanandum est difficile. Atque hoc primum omnium satis constat, non esse ei suffixo unam semper et eandem figuram. Tres enim particulae formae sunt: *utei, uti, ut.* Ex quibus quae prima sit et principalis, in disceptationem veniat oportet. Jam si quis ex codicum manu scriptorum testimoniis eam quaestionem persolvi posse putabit, hoc perpendat, omnes eos fere recentiores esse quam ut ex iis de ratione scribendi antiquissimis temporibus usitata quidquam pro certo affirmari possit. Plus huic rei quam quaerimus lucis affertur collatis antiquis inscriptionibus, quae permultae ad nostram servatae sunt aetatem. Nam quamquam vel ex his nulla, quae quidem ad hanc quaestionem solvendam aliquid valeat, ante sexcentesimum fere urbis annum litteris est mandata, tamen etiam ea ipsa aetas ad id quod quaerimus investigandum satis est idonea. Atque ex his inscriptionibus, si eas diligentius inspicimus earumque testimonia inter se comparamus, hoc facile intelligere licet, formam illam particulae *utei* usque ad Augusti tempora longe fuisse usitatissimam, breviorem figuram *uti* usurpatam fuisse illam quidem sed multo rarius, brevissimam formam, quam decurtatam esse facile suspiceris, *ut* et ipsam nonnusquam exstare, neque tamen fere nisi in titulis versibus conscriptis, in quos propter metrum videtur esse importata. [8]) Inde ab Augusti temporibus latius in dies formae *ut* usus serpsit, ut ipsa jam exsisteret longe usitatissima vel potius multo usitatior; nam figura illa *utei* paullatim ita obsoleverat, ut pro ea semper aut *ut* aut *uti* poneretur, sed tamen haec multo quam illa forma rarior esset. [9]) Jam vero si veri simile videtur, *utei* antiquissimam esse figuram, restat, ut indagemus, quaenam inter *utei* et *uti* intercedat ratio. Num igitur credendum est *ei* in *utei* veram et germanam fuisse diphthongum et utramque vocalem, ut litterae nota, ita etiam vocis sono exprimi solitam esse? An possunt argumenta satis

---

[8]) In primo volumine Corporis Inscriptionum Latinarum a Theod. Mommsenio editi, quo volumine omnes tituli antiquissimi usque ad Caesaris tempora scripti continentur, *utei* centies quater, *uti* decies, *ut* duodecies invenitur.

[9]) Si Zellii Delectum Inscriptionum Romanarum (Heidelb. 1850) recensemus, nullam aliam formam nisi *ut* in his titulis invenimus: in Monumento Ancyrano (ter) in Oratione Claudii de civitate Gallis danda (octies), in Rescripto Vespasiani ad r. p. Vanacinorum (bis), in Epistola Domitiani de subsecivis (bis), in Edicto Diocletiani de pretiis rerum venalium (quaterdecies). Contra in his *uti* legitur, non *ut:* in Dedicatione Arae Narbonensis (a. p. C. 11) et in Lege de imperio Vespasiani (undecies).

firma afferri, cur, quae inter has formas videatur interesse differentia, eam totam in scribendi ratione positam fuisse nec vocis sonum attigisse statuamus? Quamquam non licet pro certo affirmare, remotiore tempore quam ut ex litterarum monumentis cognoscatur, non potuisse per vocalium illam in *utei* conjunctionem *ei* duarum vocalium coalescentes exprimi sonos, tamen quum jam in inscriptionibus nonnullis satis antiquis (ut in reliqu. incertae legis a. u. c. 621—636 rogatae [1]) et in Sentent. Minuc. a. u. c. 637 [2]) aut forma illa *uti* sola aut alternis fere *uti utei*que ponatur, nec ullis certis terminis aut hujus aut illius usus circumscribatur, facile adducimur, ut iis certe, de quibus compertum aliquid et exploratum haberi possit, temporibus per utramque scribendi rationem unum atque eundem vocis sonum notatum esse credamus. Est autem notissimum in permultis aliis vel verbis vel verborum formis ante Augusti tempora permutationem eandem syllabarum, quae sunt *ei* et *i*, factam esse. Atque Lucilius quidem [3]), quum ei duo inter se diversi litterae i soni, unus pinguis, alter tenuis, esse viderentur, ut ille per *ei*, hic per *i*, exprimeretur, suasisse traditur. At neque ipse indicat per pinguiorem sonum duas inter se conjungi vocales, et si quae fuit sonorum diversitas, eam haud scio an omnes fere ceteri sibi non visi sint audire. Nam tantum abfuit, ut recte scribendi, quod ille tradiderat, praeceptum hominibus probaretur et ab omnibus reciperetur, ut etiam postea quae jamdiu vigebat inconstantia retineretur nec ad ullam certam regulam dirigeretur hominum scribendi consuetudo. Atqui pro illo *i* (ei) saepissime etiam *e* littera eaque sola ponitur. Itaque pro *tibi* vel *tibei* etiam *tibe*, pro *patri* et *patrei* (in dativo) *patre* scribebant. Quam ob rem fuerunt qui statuerent [4]), nec id injuria, per *ei* medium quendam sonum, inter i et e interjectum antiquos significasse, et hunc ipsum, quum incertus esset et ambiguus, eundem et per *e* et per *i* denotari potuisse. Et ea quidem forma *ute*, quae *utei (uti)* respondere debuit, in latina lingua nusquam exstat, sed ut in Osca lingua, illi maxime cognata, decurtata verbi

---

[1]) Mommsen. Corp. Inscript. n. 197.

[2]) Ibid. n. 199.

[3]) Teste Velio Longo De Orthogr. ed. Putsch. p. 2220—21.

[4]) Vide Corssenii Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung in der lateinischen Sprache I. 238.

figura, quae est *pus*, a latinorum *ut* proxime abest, ita in Umbrica non solum *pusei* et *pusi* sed etiam *puse* invenitur [5]).

Quum i vocalis, quae quidem in antiquissima scribendi ratione pro *ei* substitui soleret, primo semper longa fuerit [6]), deinde autem in verborum exitu saepe correpta sit, tum simplex *uti* producta extrema syllaba dicitur, sed, si quod additum est suffixum (utique [7]), utinam, neutiquam) eadem syllaba nunquam non corripitur. Non prorsus in eadem causa particula ubi fuit, si quidem ipsa modo correpta, modo producta *i* vocali dicitur, sed copulata aut semper longam habet mediam syllabam (ubique), aut semper brevem (ubivis) aut denique ancipitem (ubicumque). Prima syllaba non modo in *ubi* et *uter* sed etiam in *uti* (ut) ipsa per se semper brevis est, id quod etiam idcirco memorabile est, quia semper fere alias *u* vocalis, si ab ea verbum incipit, produci solet (uber, unus, utor, uva), ut ex ea ipsa re suspicari liceat, ab initio vocabula, quae sunt *uter, ubi, uti* non ab *u* incepisse. Decurtatae formae *ut* vocalis, si insequens verbum a consona incipit, saepissime producitur, non semper [8]).

Jam ut ea, quae pluribus verbis persecuti sumus, paucis comprehendamus, satis videtur esse exploratum, *uti* (utei) principalem fuisse particulae formam

---

[5]) Cfr. Huschke. Die Iguvischen Tafeln p. 667. Qua ratione lingualis littera *t* in Latina lingua et in Umbrica sibilans sonus inter se respondeant, Ebelius accurate explicat in Kuhnii Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung VI. pag. 418.

[6]) Cfr. ea, quae Ritschelius in Museo Rhenano (1853 p. 487 sqq.) cum doctis viris communicavit.

[7]) Correptam esse mediam particulae, quae est utique, syllabam, nisi Priscianus auctor esset, (ed. Putsch. p. 667 cfr. p. 1252), pro certo affirmare non possemus; nam apud poetas nusquam, quantum scio, usurpatur.

[8]) Apud comicos (Plautum et Terentium) decurtatam formam, quae est *ut,* haud raro contra usitatam versuum legem ita efferri, ut, quum insequatur verbum a consona incipiens, tamen non fiat positione longa, Corssenius monet, Ueber die Aussprache II. 96. Jam hoc potissimum loco commemorandum est, si Charisio (p. 202), Diomedi (p. 388), Servio ad Aen. I. 667 credendum sit, *ut,* quum idem declaret atque *quomodo,* sive ei particulae non pendens subjecta sit enuntiatio, sive pendens, acuto efferri accentu. Ex hac eorum, quos dixi, grammaticorum lege suspicari licet, particulam *ut* alias gravem recepisse accentum. At aliter Priscianus eam quaestionem absolvit. "Ut, inquit, uti et utinam praepositae gravantur per omnes syllabas, subjunctivae autem generalem accentum servant." Jam si etiam Cledonii testimonium attendimus, cujus haec sunt verba (p. 1926): ut id est quemadmodum circumflexum habet accentum, ut conjunctio acutum, tantam videmus esse veterum testium de hac re discrepantiam, ut quae verissima sit sententia, persequi non audeam.

et ex hac, i vocali detracta, *ut* decurtatam formam esse natam [9]). Neque vero in aliorum vocabulorum formis detractae in exitu i vocalis exempla desunt. Mitto verborum formas, quarum notissimum est permultas, quum antiquitus in i litteram desiissent, apud Latinos eam vocalem deposuisse [1]), etiam particula illa Oscorum *auti* (Umbr. *ote)* in Latina lingua nisi monosyllabum *(aut)* nunquam invenitur [2]). Quid? pronomina linguae sanscritae, quae sunt *kati, tati,* nonne satis constat apud Latinos in *quot, tot* mutata esse.

Nunc quoniam de diversis suffixi formis satis est disputatum, proximum est, ut, unde originem traxerit et quam vim habeat, explicemus. Atque hoc quidem et verisimillimum est et nunc ab omnibus concessum, artissima necessitudine id, de quo quaerimus, suffixum cum eadem illa radice pronominali conjunctum esse, quae etiam in *iste, ita, item* inveniatur [3]). In hac autem radice demonstrandi quaedam vis inest. Sed qua ratione ab ea declinatum sit et quid ipsa terminatio (i) sibi velit, difficile est extricare. Etenim viri harum rerum peritissimi et quorum plurimum valere debeat auctoritas, de hoc parum vel inter se consentiunt vel sibi ipsi constant. Boppius quidem, quum primo [4]) ad adverbium modale linguae sanscritae, quod est *iti* (sic), attendisset et *uti* addito eodem suffixo, quod in illo exstaret, ortum esse statuisset, idem paullo post [5]), hoc potissimum adductus, quod *i* vocalem in verborum exitu, si brevis esset, apud Latinos fere aut excidere aut in *e* abire diceret, *ti* illud, quod in *uti* inveniretur, ex *t'â* suffixo originem traxisse docuit. Hoc autem suffixo in lingua sanscrita adverbia modalia, quae ex pronominibus flexa essent, fingi solere. Itaque latinorum particulam *uti* a similitudine adverbii sanscritici ka-ta, in Vedicis libris usurpati, proxime abesse. Aliam explicationem Corssenius attulit [6]), quum illud *-ti* antiquitus locativi, quem dicunt,

---

[9]) Dignum etiam hoc est quod reputes, quod in vetustissimis formulis sollennibus, qualis est *uti rogas,* longior semper forma usurpatur. Nimirum in his formulis diutius quam in quotidiana hominum loquendi consuetudine veteres verborum formae sunt servatae.

[1]) Ut sanscritica illa *asti, (a)santi* apud Latinos in *est, sunt* mutata invenimus. Cfr. Schleicheri Comp. d. vergl. Gramm. p. 77. sq.

[2]) Cfr. Bopp. l. l. 378. Mommsen. Osk. Studien p. 55.

[3]) Ut alios omittam, Handium conferas velim. Tursell. III. 467.

[4]) Bopp. l. l. 1:ma edit. §. 425.

[5]) Id. 1:ma edit. §. 855. 2:da edit. §. 425.

[6]) Ueber die Aussprache II. 262.

notam prae se tulisse suspicaretur. At ut facile concesserim fieri potuisse, ut nonnulla Latinorum adverbia ab locativis orirentur [7]), ita dubito, an ea nunquam principalem illam *i* litteram retinuerint ac non *e* receperint.

Itaque, qua ratione suffixum formatum sit, in obscuro est, quae ipsa radix sit adverbii, non item. Et quoniam ex antiqua quadam radice interrogativa *ka* apud Latinos et relativum pronomen et interrogativum, quin etiam indefinitum [8]) flexum est, non solum ubi, unde, quo, alia adverbia ab eadem radice derivata, sed etiam *uti* et interrogativam vim recepit et relativam. Indefinitum vero sensum, nisi quum copulata est, nunquam sibi vindicat. Itaque, quum adjecto *que* [9]) pronominum adverbiorumque indefinitorum vis ita amplificari soleat et dilatari *(quisque, uterque, ubique)*, ut jam non ad unam aliquam incertam rem pertineat, sed ad omnes, quae ejusdem sint generis, non una comprehensas sed suo quamque modo cogitandas transferatur, tum eodem modo etiam *utique* formatum est, quod non est dubium [1]) quin primo idem

---

[7]) Bopp. l. l. §. 200 al. Constat in radicibus linguae sanscritae in a desinentibus locativi notam *i* cum radicali *a* in *e* conflatam esse. Haec autem *a* littera apud Latinos *o* (u) facta est. Velut navas in novo-s (novus) abiit, unde ortus est locativus adverbii partes sustinens: nove. Cfr. Bopp. §. 116. Schleicher. §. 46. 3.

[8]) Nimirum potuisse hanc radicem, in *ki* mutatam, etiam in lingua sanscrita indefinitam adsumere significationem, Boppius docet l. l. §. 401, ubi, quae cognatio inter *ki* et *τις* indefinitum pronomen Graecorum intercedat, planum facere conatur.

[9]) Haud scio an recte hoc *que* pro vetere pronominis indefiniti ablativo accipiant. Corssenius quidem (Ueber Aussprache I. 336) particulam illam encliticam *que* ex quid eodem modo ortum esse putat, quo antiquae ablativi formae *marid navaled,* abjecta linguali littera, quae casus fuisset nota, in mari navali sint mutata. Atque hanc esse particulae originem, ex eo colligit, quod etiam Augusti temporibus *que* illud, quum saepissime corripi soleret, tamen apud poetas nonnunquam (in arsi) produci potuerit. Aliud de hac re judicium Schoemannus facit (De particulae que origine) cujus haec sunt verba: ne illud quidem incredibile videri debet, statim ab initio particulae formam fuisse hanc indifferentem ac propter hanc ipsam indifferentiam variae significationis fuisse capacem, quae si quando ad unius aut alterius significationem accederet, modo etiam particulam in formam casui similem abiisse, modo autem antiquam suam et indifferentem formam retinuisse. Attamen ipse nihil pro certo affirmare audet.

[1]) Lachmannus, qui ad Lucr. IV. 640, multa de hoc adverbio verba fecit atque Ciceronis demum temporibus *utique* usitatius fieri coepisse ostendit, de principali ejus vel origine vel significatione perperam mihi quidem videtur judicasse, quum copulativo *que* adposito ortum id esse censeret et interpretaretur: und wasmassen (et ut). Quamquam in hoc sibi constat, quod etiam *ubique* ab initio *und wo* significasse contendit. At non solum ex tanta

declaraverit atque *quaque ratione,* tum autem simplicem affirmandi vim receperit [2]). Jam ex similitudine talium verborum, qualia sunt *quisquam, usquam, unquam,* forsitan suspicetur quispiam etiam *utiquam* Latine dici et idem fere significare quod *ullo modo* (på något sätt alls). At istud vocabulum, nisi cum neganti particula, quae est *ne,* in unius verbi quasi corpus conflatum, nusquam reperitur. Haec autem copulata particula (neutiquam) sive ejus originem respicias, sive significationem (nullo modo) ad particularum, quae sunt *nunquam* et *nusquam,* similitudinem proxime accedit. Sed quoniam nisi apud antiquorum temporum scriptores, inter quos recentissimus est Livius, nusquam fere usurpatur [3]), ut praemature ab usu quotidiani sermonis intermissum esse videatur, non est, cur quisquam miretur, quod Donatus ad Ter. Hec. III. 3. 43, quum ita interpretaretur: non nimis, non valde, quid significaret illa particula, parum intellexit. Neque vero idem in alio Terentii loco explicando (Andr. II. 1. 30.) veram particulae vim non perspexit, neutiquam pro nequaquam poni affirmans [4]). Proximum est, ut doceam, quaenam *ut* particulae repetitae vel dupliciter positae (ut-ut) sit ratio. Atque prius illud *ut* relativam vim sibi vindicat (qua ratione); posterius, enclitici vice fungens, modum

---

illa formae necessitudine, qua *utique* et *ubique* cum *quisque, undique, uterque, usque* conjuncta sunt, sed etiam ex eo, quod *ubique* eodem fere modo quo *quisque* in relativis enuntiationibus haud raro usurpatur, quid de origine verborum quae sunt *ubique* et *utique* judicandum sit, apparet. Nam et Plautus in Bacch. V. 1. 1. *quicunque ubique sunt* habet, et Sallustius *ubique* nullo loco nisi aut in sententiis relativis aut in interrogationibus usurpat, et quidem ita, ut aliqua distributionis, ut ita dicam, vis insit. Quamquam quid opus est pluribus, quum Schoemannum videam (De partic. que in compos. p. 12 sq.) pravam Lachmanni sententiam doctissime et copiossime refutasse.

[2]) Recentissimis demum temporibus (in cod. Theod. 15. 2. 3.) *neutique,* negans particula illi contraria, invenitur, adeo non ex ulla similitudine formata, (neque enim unquam *nusque* dictum est), ut facile adduci possemus, pro illo neutique lectionem, quae jam Gothofredo placuit, *neutiquam* recipiendam esse, nisi perspectum et exploratum haberemus, hanc particulam jam multo ante obsolevisse. Quod Handius (Turs. IV. 184) in nonnullis Livii locis *neutique* legi jubet, haud scio an recte ceteri omnes vulgatam lectionem *neutiquam* retineant. Nam per compendiorum ambiguitatem facile effici potuit, ut pro hoc vocabulo illud in nonnullos codices irreperet.

[3]) Me non fugit, etiam Gellium, ut est antiquorum verborum studiosus, uno loco II. 23. *neutiquam* usurpasse.

[4]) Hoc moneo propter Handium, qui Donatum auctorem laudans, ita vertit: nicht eben. Quae quidem versio, quam sit ab particularum, quae sunt *nunquam* et *nusquam,* similitudine aliena, dubito an nemo non videat.

alicujus rei incertum et indefinitum designat (aliqua ratione), unde fit, ut haec verborum copulatio relativam vim retineat illa quidem, sed dilatatam nec ullis certis finibus circumscriptam eam esse indicet (på hvilket sätt som helst som [5]).

Ut ex radice illa *ka (quo)* et relativum pronomen Latinorum (qui) et interrogativum (quis, qui) flexum est, ita etiam particula, quae est *ut,* ex eadem radice orta, ut jam supra dixi, et relativam et interrogativam induit vim vel, ut verius dicam, duae sunt particulae, ejusdem formae sed quarum suam utraque vim recepit, quemadmodum duo sunt *quo, quomodo* cet. unum relativum, alterum interrogativum. Neque ignoro fuisse, qui relativam particulae *ut* significationem antiquiorem esse statuerent et ex ea interrogandi vim natam putarent [6]. At si certum est et exploratum, ex eadem radice, unde et relativum et interrogativum pronomen flexum sit, etiam *ut* natum esse, nec potest aut argumentis comprobari aut pro certo affirmari, relativum pronomen fuisse antiquius atque interrogativum ex eo originem traxisse, nihil mihi quidem videtur esse, cur etiam *ut* ab initio et interrogativam et relativam significationem habere potuisse negemus. Atque, si, quanta inter relativa et interrogativa quum in multis aliis linguis tum etiam in Latina intercedat cognatio, accuratius persequi, ut per se utile atque jucundum, ita hoc tempore longum est nec ad hanc rem, in qua nunc versamur, tractandam necessarium,

---

[5]) Cfr. *Quamquam* quod non in obscuro est simili modo esse formatum.

[6]) Velut Gernhardus (in Opusc. p. 252) cujus haec sunt verba: "A duarum rerum vel temporum comparatione *ut* (wie) transfertur ad unius rei modum, quem tamquam praesentem admireris vel lugeas, ostendendum, quum ipsam rei vel hominis speciem, habitum, gestum motumve intuendum monstras. *Ut pudet victos! Cnaeus noster ut totus jacet.*" Ubi hoc monitum velim, Gernhardum ita ad Ciceronis et eorum scriptorum, qui aut ejus temporibus aut postea demum fuerunt, loquendi usum attendisse, ut quum particulam illam ab iis in exclamationibus usurpari moneret, oblitus esse videretur, apud antiquissimum quemque (ut apud Plautum et Terentium) eam etiam in simplicibus quaerendi formulis satis fuisse frequentem. Eodem fere modo atque Gernhardus etiam Wunderus l. l. quae principalis fuisset particulae vis explanare conatus est. "Die Partikel *ut* hat ursprünglich zur Vergleichung gedient und keine andere Bedeutung als die Griechische Partikel ὡς und die unsrige *wie* gehabt." At vero neque dubium est, quin, quum primo relativi adverbii ad modum rei significandum usurpati *ut* functum esset vicibus, ex hoc demum usu effectum sit, ut comparativae conjunctionis vim indueret, neque istud, ut speciose, ita etiam vere dicitur, *ut* ab initio nihil aliud atque Graecorum ὡς declarasse; hoc enim nunquam non aut relativum est aut aliam recepit significationem ab relativa natam; illud, ut supra dixi, jam inde ab antiquissimis temporibus interrogativo sensu haud raro usurpatur.

contenti sumus illam quam diximus significationum diversitatem tueri et ab ea disputationem nostram ducere [7].

Quum autem inter relativam et interrogativam particulam magna intercedat significationum differentia, tamen in hoc certe magna earum cernitur similitudo, quod utraque ab initio ad modum alicujus rei indicandum adhibetur. Quod quoniam ita est, eaedem fere iis primae fuerunt significationes, quae particulae illi *quomodo* insunt, si quidem haec, sive relativa est, sive interrogativa, certe modalem, ut ajunt, vim semper retinet. Ab hac autem principali et propria modi significatione illa tam multa tamque diversa, quae *ut* assumsit, significationis atque usus genera paullatim quasi effloruerunt. Quod qua ratione fieri potuerit, ut aliud ex alio sensim nasceretur significationis velut discrimen quoddam, jam ita persequi conabimur, ut primo de *ut* interrogativo brevem instituamus disputationem, tum *ut* relativum et significationis discrimina ex relativa vi nata tractemus.

I. Ut interrogativum.

Quum in quaestionibus, quas dicunt, non pendentibus et indicativus poni possit et conjunctivus, tum etiam de interrogationibus, quae ab *ut* incipiunt, idem dicere licet. Atque si ab iis, in quibus ponitur indicativus, initium hujus inquisitionis faciendum est, facile apparet, *ut* nunquam fere nisi apud antiquissimum quemque scriptorem in veris interrogationibus et quibus de rei modo quaeratur, pro eo, quod est quomodo, usurpari. Itaque apud Plautum et Terentium talia exempla, qualia sunt haec, non raro inveniuntur. Plaut. Pers. IV. 4. 5, *ut munitum muro tibi visum oppidumst?* Ejusd. Trin. I. 2. 10, *ut vales?* (cfr. Pers. I. 1. 17. II. 2. 22. Truc. II. 7. 27. Most. III. 2. 28. Rud. V. 2. 17. Ter. Heaut. II. 4. 26.) Rud. II. 2. 6, *ut peritis?* Merc. II. 3. 57, *ut moratast?* Sed jam apud scriptores paullo recentiores hic loquendi usus paene totus evanuit neque nisi in quotidiano hominum sermone est servatus. Unde factum est, ut Horatius in iis libris, in quibus usitato et vulgari sermonis genere uteretur, ne ab hoc quidem loquendi usu abhorreret,

---

[7]) De nexus et cognationis vinculo, quo interrogativa et relativa non solum inter se sed etiam cum indefinitis et demonstrativis continerentur, Schoemannus et undeviginti abhinc annos in Hoeferi Zeitschrift f. d. Wissensch. d. Sprache I. 241, et nuper in Progr. De particulae que origine, acute disputavit.

velut Sat. II. 8. 1. *Ut Nasidieni juvit te coena?* Epist. I. 3. 12, *ut valet? ut meminit nostri?* Apud eos scriptores, qui politius atque limatius dicendi genus consectantur, in veris interrogationibus, quum de rei modo quaeritur, *quomodo* aut *quemadmodum* usurpari solet, non *ut*. Sed quum jam antiquissimi scriptores in exclamationibus, quae interrogationes esse viderentur neque essent, *ut* saepissime usurpare coepissent, in his loquendi formulis ejus usus multo diutius est retentus. Plaut. Mil. IV. 6. 51, *ut me veretur!* Ejusd. Bacch. IV. 1. 7, *ut pulsat!* Ter. Hec. III. 3. 46, *o fortuna, ut nunquam perpetuo es data!* Cic. Mil. 24. 64, *quae postea sunt in eum congesta, ut sustinuit! di immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit!* Hor. Sat. II. 8. 62, *ut semper gaudes illudere rebus humanis!* Quint. VI. prooem. 11, *ut me in supremis consolatus est!* [8]) In talibus autem exemplis quis est quin videat principalem illam modi significationem valde obscuratam esse? Jam vero hoc *ut* non raro etiam ad augendam adjectivi vel adverbii vim ita usurpatur, ut ab particulae, quae est *quam*, significatione proxime absit. Ut Plaut. Mil. IV. 5. 4, *ut multa verba fecit!* Ejusd. Epid. II. 2. 40, *vestita, aurata, ornata, ut lepide, ut concinne!* Ejusd. Amph. V. 1. 51, *ut magnust! ut multum valet!* Ter. Heaut. V. 5. 19, *ut elegans est!* Catull. 66. 30, *ut tristi lumina saepe manu!* Cic. Att. II. 21. 3, *ut ille tum humilis! ut demissus erat! ut ipse sibi displicebat!* Virg. Aen. VIII. 154, *ut te, fortissime Teucrum, accipio agnoscoque libens!* [9]) Quid? quod ejusmodi *ut* nonnunquam cum comparativis jungitur, ubi *quam* usurpari non potuit et *quanto* ponendum erat. Plaut. Truc. IV. 3. 32, *ut facilius alia, quam illa,*

---

[8]) Notissimus locus ille Virgilianus est Buc. 8. 42, *ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error,* ubi primum illud *ut* tempus notat, a duobus postremis exclamationes incipiunt. Nam quum verisimile sit, Virgilium h. l. verba Theocriti II. 82 sibi proposuisse et ea imitari voluisse, tum non dubium est, quin ea ita possint Latine reddi. Neque tamen ignoro rectius fecisse eos, qui apud Theocritum ὡς duobus postremis locis demonstrativam vim recepisse atque accentus nota distinguendum esse statuerint. Sed utcumque se res habet, nihil est cur Hartungio adsentiamur, qui Virgilium h. l. non adhibito suo judicio, verba Theocritea ita vertisse putavit, quasi *ut* demonstrativam significationem unquam adsumere posset. Cfr. Hartung. Die Casus p. 272.

[9]) Eodem modo *ut* etiam in quaestionibus pendentibus pro *quam* cum adjectivis conjungitur. Plaut. Most. I. 3. 80, in te certum est principe, ut sim parcus experiri. Id. Rud. II. 1. 4, ut locupletes simus, scitis.

unde est, puerum alienum parit! Hor. Od. I. 11. 3, *ut melius quidquid erit pati!*

Jam constat in interrogationibus non pendentibus, sive eae ab interrogativa voce incipiant, sive nulla praeposita sit interrogationis nota, ubi ea res, quam quis fortasse putet vel putaverit fieri posse, dubium esse indicetur, an non possit vel non potuerit fieri, vel etiam (id quod plerumque usu venit) negetur fieri posse, conjunctivum, quem vocant, dubitativum poni solere [1]). In quibus loquendi formulis Praes. Conjunctivi ibi usurpatur, ubi nunc, num res quaedam futura sit, dubitari posse indicatur; imperf. conjunctivi, ubi aliquando (tempore jam praeterito) num res futura esset, dubitari potuisse declaratur; perf. conjunctivi, ubi quis nunc fortasse eam rem pro facta putare indicatur, quae num facta sit, dubitetur, vel etiam negetur facta esse; plusquamperfectum denique, ubi res, quae aliquando (tempore nunc peracto) jam facta putari potuerit, facta esse negatur [2]). Apertum autem est tales loquendi formulas non esse veras interrogationes, sed ut acrior et concitatior fieret argumentatio, quaestionis speciem et formam induisse. Quamobrem nihil obstat, quominus eas rhetoricas dicamus interrogationes.

In his igitur quaestionibus rhetoricis, quum alia adverbia interrogativa, tum etiam *ut* haud raro usurpatum invenitur et quidem ita, ut quadam ex parte principalem vim retineat et idem fere atque quomodo significet. Si ab *ut* interrogatio rhetorica per conjunctivum elata incipit, quaeri solet, qua ratione

---

[1]) Madvigius (in Gramm. §. 350. a) eas interrogationes, per conjunctivum elatas, in quibus pronomen interrogativum subjecti partes sustinet, a ceteris disjungit et potentiali, quod dicunt, conjunctivi generi subjicit. At nihil omnino inter haec conjunctivi exempla interesse videtur discriminis: *Quis neget?* — i. e. forsitan quispiam aliquem negaturum esse putaverit; at quis id facere possit? — et *Quid faciam?* — i. e. forsitan me aliquid facturum esse putetis; at quid facere possim?

[2]) Sunt qui doceant (ut F. Schultzius in Latein. Sprachlehre §. 343) conjunctivum plusquamperfecti in his interrogationibus nullum omnino locum habere. At hujus conjunctivi exempla, quamquam admodum sunt rara, tamen non omnino desunt. Atque de his quidem, qualia sint dubitari non debet. Cic. p. Sulla 16. 45. mihi salus cujusquam tanti fuisset, ut meam negligerem (i. e. falso suspicatus es, mihi salutem cujusquam tanti fuisse). Id. Att. XV. 11. 1, egone ut beneficium accepissem contumeliam (i. e. erravit, si quis credidit, me ut beneficium accepisse contumeliam). Nam quod nonnulli in posteriore loco accepisse, quam scripturam aliquot codices habent, modo audiatur *dicar* vel *videar,* praeclare se habere statuunt, vereor ne ista verbi finiti omissio durior sit quam ut ferri possit.

res quaedam aut futura aut facta putari possit, idque ita, ut ea non futura aut non facta esse indicetur. Quum autem non vera sit quaestio et tota ad augendam probationis vim valeat, facile efficitur, ut et interrogativa et modalis vis quodammodo obscuretur [3]). Jam nonnulla afferenda sunt exempla, ita disposita, ut etiam ea, quam supra exposuimus, temporum descriptio sub aspectum veniat et planior fiat. Plaut. Trin. III. 3. 22, *ut ego nunc adolescenti thensaurum indicem indomito?* Ter. Andr. III. 5. 12, *tibi ego ut credam?* Cic. Cat. I. 9. 22, *te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere?* Plaut. Men. IV. 3. 9, *mihi ut tu dederis pallam et spinther?* Plaut. Pers. I. 3. 52, *me ut quisquam norit nisi ille, qui praebet cibum?* Hor. Epod. 17. 56, *inultus ut tu riseris Cotyttia vulgata?* v. 59, *impune ut urbem nomine impleris meo?* Enn. Trag. v. 305, Vahl. *nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?* Ter. Phorm. V. 6. 34, *utin haec ignoraret suum patrem?* Plusqpf. conj. post *ut* in talibus loquendi formulis nusquam positum inveni, id quod casu et fortuito factum esse puto.

Saepe accidit, quod in exemplo jam supra ex Ter. Phorm. V. 6. 34. allato factum esse videmus, ut in ejusmodi interrogationibus etiam *ne* particula enclitica ponatur. Quod si fiat, Handius [4]) auctor est, ipsam interrogationem ex duabus quaestionibus esse conflatam, quibus vel de rei modo vel de ipsa re quaeratur et quarum una ab *ut*, altera ab *ne* particula alii cuidam verbo adposita incipiat. Atque ut hoc Handio dandum est, per eam explicationem, qua ratione potuerit is loquendi usus exsistere, satis planum fieri, ita nos hoc loco contenti sumus ad eam loquendi consuetudinem animum admovisse, qua, ut ea, quae in interrogatione insit, dubitatio apertior fiat et manifestior [5]), *ne*

---

[3]) Et in hac re et in eo, quod ejusmodi interrogationes ab *ut* incipientes ibi potissimum usurpari solent, ubi antea aut affirmatum est vel certe indicatum posse affirmari, eam rem, de qua dubitetur factam vel futuram esse aut etiam postulatum, ut fiat — in his maxime, inquam, hujus loquendi usus proprietas cernitur. Tamen etiam *quo pacto* et *quî* et *quomodo* simili ratione nonnunquam usurpantur, sed multo rarius, et ita ut vis illa modalis retineri videatur. Cfr. Plaut. Pseud. I. 27. Cor dura. Non possum. Face possis. Quonam pacto animum vincere possim?

[4]) In Tursellino IV. p. 83.

[5]) Simili ratione etiam nos interdum post interrogativa particulam quae est ***månne*** ponimus.

haud raro et adverbiis et pronominibus interrogativis jungitur (*quine* Hor. Sat. II. 3. 295, *uterne* Ibid. II. 2. 107, *quantane* Ibid. 317; *utrumne, numne* cet.) Itaque, si adpositum est *ne,* quaestio ab *ut* incipiens ad speciem verae interrogationis et ad quam respondendum sit, paullo propius accedit, sed dubium tamen esse indicatur, an debeat ea res, de qua quaeratur, negari. Jam si quis quaerit, cui potissimum vocabulo *ne* adnectatur, raro cum ipso *ut* jungitur, ut in exemplo nuper allato Ter. Phorm. V. 6. 34, et Hor. Sat. II. 5. 18, *utne tegam spurco Damae latus.* Saepius pronomini et quidem potissimum personali pronomine adjungitur aut nomini aut participio aut denique ei vocabulo, quod, quum in ipsa sententia maximam vim habeat, etiam primum in enuntiatione locum sibi vindicat. Plaut. Curc. V. 2. 18, *meane ancilla libera ut sit?* Ter. Eun. IV. 7. 1, *hancine ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam?* Atti. v. 427. Ribb. *Egone auxilio nudus temere ut hosti me offeram?* Cic. Tusc. II. 18. 42, *egone ut te interpellem?* Cic. Sest. 7. 17. Liv. IV. 2. 12. V. 24. 10. Sed ipsi verbo finito *ne* particula neque in his interrogationibus, neque in ulla omnino, quae quidem ab interrogativo incipiat, quaestione unquam adjungi potest [6]).

Quoniam particulam, quae est *ut,* in hoc loquendi usu interrogativam vim

---

[6]) Fuerunt, qui hunc particulae *ut* usum cum notissima loquendi consuetudine compararent, qua in exclamationibus mirantium vel indignantium, nullo addito verbo finito accusativus cum infinitivo junctus poni soleret. At nihil aliud illi est cum hac commune, nisi quod neutrius caussa et origo ex detractione vel ellipsi, ut ajunt, verbi finiti repetenda est. Nam ut per simplicem accusativum (me miserum! testes egregios! sim.) ita etiam per accusativum cum infinitivo junctum vera aliqua res menti obversans et animum vel admiratione vel indignatione afficiens inducitur. Etenim inter has verborum conjunctiones: fallacem hominum spem (Cic. d. Or. III. 2. 7.) et Te nunc sic vexari (Cic. Fam. XIV. 2. 2.) propinquitatem aliquam et cognationem intercedere, ex iis maxime locis intelligitur, in quibus junctae sunt illae constructiones, velut Cic. Fam. XIV. 1. 1. Me miserum! te in tantas aerumnas propter me incidisse! Neque vero per accusativum cum verbo infinito junctum interrogatio semper exprimitur, nam tum demum, quum, adnexa *ne* particula, cum illa vel indignatione vel admiratione etiam dubitatio de rei veritate conjungitur, interrogatio exsistit, ut ajunt, rhetorica. Quae autem ab *ut* incipit enuntiatio, sive adpositum est *ne,* sive non adpositum, ea interrogatio semper est vel certe formam semper prae se fert interrogationis. Jam si significationem ipsam respicias, hac in re eae, de quibus quaerimus, loquendi formulae inter se discedunt, quod per illam, etiam si adposito ne dubitatio quaedam exprimitur, res vera esse et hoc ipso, quod vera sit, indignationem vel admirationem movere indicatur, per hanc de rei modo ita quaeritur, ut vera ea esse negetur.

sibi vindicare statuimus, ne id quidem omittendum esse videtur, hanc explicationem omnibus fere ceteris non placuisse. Nam qui in harum interrogationum vim et significationem inquisiverunt, tantum non omnes *ut* pro conjunctione acceperunt et aut *fieri (fierine) potest* [7]) aut verbum aliquod voluntatis [8]) audiri statuerunt. At jam ex hac ipsa re, quod alii aliud omissum esse putarunt et ad explicandam unam eandemque loquendi rationem verba, quae diversissimae sint significationis, audiri voluerunt, quantis difficultatibus omnes de verbi detractione conjecturae sint obstructae, colligi licet. Quod autem in his omissum censemus voluntatis verbum? Ter. Phorm. V. 6. 34. *Somnium* (id quod dixisti); *utin haec ignoraret suum patrem?* Plaut. Most. V. 1. 25, *mecum ut ille gesserit, dum tu abes, negoti?* Ejusd. Men. IV. 3. 9, *mihi ut tu dederis pallam atque spinther?* quibus omnibus in locis apertum est, num vere dictum quid sit, dubitari. Jam vero, etsi in talibus exemplis, qualia sunt haec: *te ut ulla res frangat* (Cic.) et *tibi ego ut credam* (Ter.) addi possunt *fierine potest,* tamen haud scio an iis additis verbis tota sententia commutetur. Neque enim illud: *te ut ulla res frangat,* simplex est quaestio et qua, num quae res te frangere possit, interrogeris, sed asseveratio, interrogationis speciem prae se ferens, qua negetur ulla res te frangere posse. Praeterea, si quis *ut* interrogativam vim et saepe recipere et his quoque locis recipere potuisse perpenderit et tales interrogationes comparaverit, quales sunt: *Cur plura commemorem? Ubi ego audiverim? Quid enumerem artium multitudinem?* nihil esse sibi facile persuadebit, cur eas, quae ab *ut* incipiant, diversi generis esse suspicetur. Quae quum ita sint, integras per se esse has loquendi formulas tenemus, ut nihil detractum, nihil audiendum esse statuamus. Sed quoniam ab interrogativo vocabulo quaestiones, quas dicunt, rhetoricae non semper incipiunt, aliquantum lucis huic loquendi usui allaturus esse videtur, qui ad eos scriptorum locos attenderit, in quibus duae junctae sunt interrogationes, quarum una ab *ut* incipiat, altera nullam prae se ferat interrogandi notam. Velut apud Ter. Andr. III. 5. 12, ei, quam jam inspeximus, interrogationi: *tibi ego ut credam?* alia adnectitur interrogatio: *tu rem impeditam et perditam restituas?* inter quas interrogationes, si grammaticam, ut ita dicam, earum ra-

---

[7]) Ut Zumptius in Gramm. §. 609. Madvigius §. 353. Anm. Kruegerus §. 571.

[8]) Ut F. Schultzius l. l. §. 391.

tionem et ipsum verborum nexum investiges, hoc tantum interest, quod in illa de rei modo ita quaeritur, ut res negetur ullo modo fieri posse, in hac res ipsa fieri posse ita negatur, ut de modo non quaeratur. [9])

Quamquam igitur in his loquendi formulis *ut* pro interrogativo adverbio accipimus, tamen iidem monendum esse putamus, etiam ab *ut* finali haud raro interrogationes incipere, quibus, quo consilio res aliqua suscepta sit, quaeratur, ut Ter. Ad. IV. 5. 20, *venit ut secum avehat — hem virginem ut secum avehat?* (i. e. num idcirco venit ut cet.) Cic. Phil. II. 34. 86, *supplex te ad pedes abjiciebas. Quid petens? ut servires?* Saepe etiam in his interrogationibus *ne* adponitur. Ter. Hec. I. 1. 9, *te moneo ne quoiusquam misereat. Utin* (i. e. mene mones ut) *eximium neminem habeam?* Plaut. Merc. III. 3. 15, *tu osculere mulierem? utin adveniens vomitum excutias mulieri?* Cic. Tusc. I. 15. 32, *quid tot tantosque viros cogitasse* (i. e. spectasse) *arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita terminaretur?* Hoc interrogationum genus tum fortasse accuratius retractabimus, quum ad *ut* finale disputatio nostra pervenerit.

Etiam aliae exstant interrogationes, *ut* interrogativo subjectae, quae quamquam non obliquae nec ab ullius verbi potestate aptae sunt, per conjunctivum tamen efferantur. In iis autem conjunctivi caussa ex condicione aliqua aut disertis verbis expressa aut certe, quae audiatur, repetenda est. Ter. Eun. IV. 3. 6, *nunc si detur mihi, ut ego unguibus illi in oculos involem!* Plaut. Cist. I. 1. 95, *mihi istum hominem vellem dari. Ut ego illum versarem!* (auditur: si mihi daretur).

Jam, qui sit particulae *ut* in obliquis interrogationibus usus, breviter enarrabimus. Atque si ex pervulgatissima Latini sermonis regula in his enuntiationibus conjunctivus poni debet, hoc memoratu dignissimum mihi videtur, quod

---

[9]) Ex iis ipsis, quae diximus, suspicari licet, interrogationem, si adponenda sit negatio, ab *ut non* incipere, id quod apud Hor. Epist. I. 18. 16, fieri videmus: *ut non sit mihi prima fides et vere quod placet ut non acriter elatrem?* Hoc monendum esse putavimus et ut accuratior esset nostra disputatio et quod Feldbauschius (Latein. Schulgramm. 6:te Aufl. Vorr. p. VIII.) non defuisse tradit, qui in ejusmodi interrogationibus negationem per *ne* conjunctionem efferri opinarentur. Nam quod exempli caussa Cic. Att. XII. 40. 2, *ne doleam* attulerunt, eum locum Feldbauschius recte docet talem esse, ut *ne* illud cum postulandi verbo proxime antecedenti sit conjungendum.

apud antiquissimos scriptores atque apud poetas usque ad Virgilii tempora indicativus saepe positus reperitur. Quae quidem licentia, quamquam latissime serpsit et per omne interrogationum obliquarum genus increbuit, tamen in quaestionibus particulae *ut* subjectis aliquanto viguit diutius. Si quaeritur, qua ex caussa sit repetenda, haud scio, an recte fecerint, qui ex alacritate quadam et vi orationis, qua factum esset, ut enuntiationes, quarum altera alteri subjungenda esset, perinde, quasi sui utraque esset juris, inter se componerentur, quum multa alia, tum etiam hanc licentiam natam esse statuerent. Quare, si interrogationem non ex altera enuntiatione pendere sed suae quasi potestatis esse tenemus, qualis sit hic loquendi usus, satis liquet. Apud antiquissimum quemque scriptorem indicativus etiam tum usurpatur, idque saepissime, quum vera et germana est interrogatio et ad quam sit respondendum, velut Plaut. Amph. I. 1. 221, *loquere, quid venisti?* Ejusd. Bacch. IV. 7. 18, *responde, quis me vendit?* Ter. Andr. II. 6. 18, *dic, quid est?* Cujus generis exempla, quum apud posteriores scriptores, praesertim apud eos, qui soluta utuntur oratione, multo sint rariora, tum apud Ciceronem nisi post *dic* vel *quaero* nusquam fere exstant. Cic. Lig. 8. 24. Tusc. I. 5. 10. Sed etiam apud eum haud raro fit, ut interrogatio rhetorica vel exclamatio enuntiationi primariae, cui subnecti aut debuerit aut certe potuerit, ita adnectatur, ut ab ea non pendeat. Cic. Att. VIII. 3. 12, *vide, quam conversa res est!* Lael. 25. 96. Atque eae quidem interrogationes, quae ab ut incipiunt, si verae sunt quaestiones et ad quas sit respondendum, tantummodo apud antiquissimos scriptores ac ne apud eos quidem saepe, primariae enuntiationi sic adnectuntur, ut indicativum sibi vindicare possint. Enn. Trag. v. 23. Vahl. *eloquere, res Argivum proelio ut se sustinet?* At in exclamationibus apud comicos et ceteros poetas usque ad Virgilii aetatem post *ut* indicativus ponitur. Sunt autem loquendi formulae, quibus *ut* cum indicativo adjungi solet, hae fere: *vide, videsne (viden), nonne vides, adspice, adspicite,* quibus ex antiquissimorum loquendi consuetudine etiam hae addi possunt: *audin, audi, audite, video.* Plaut. Aulul. I. 1. 7, *vide, ut incedit!* Ter. Ad. IV. 2. 20, *vide, ut discidit labrum!* Atti. 303. Ribb. *viden, ut te impietas stimulat nec moderat metus!* Virg. Geo. I. 56, *nonne vides, croceos ut Tmolus odores, India mittit ebur, molles sua tura Sabaei!* Id. Aen. VI. 855, *adspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis ingreditur!* Cat. 62. 12, *adspicite, innuptae secum ut meditata*

requirunt! Plaut. Men. V. 5. 21, *audin tu, ut deliramenta loquitur!* Enn. Ann. v. 215. Vahl. *Divi, hoc audite parumper, ut pro Romano populo prognaviter armis certando prudens animam de corpore mitto!* Atti. v. 255. Ribb. *Nam flori crines video, ut propessi jacent!* Sed ut prosae orationis scriptores, ita etiam poetae recentiores illam fugientes licentiam post ejusmodi formulas conjunctivum usurpare solent, ut jam apud Horatium indicativus nusquam videatur exstare. [1]) Cic. Rosc. Am. 24. 66, *videtisne, ut eos agitent furiae?* Tac. Hist. I. 37. Hor. Od. I. 9. 1, *vides, ut alta stet nive candidum Soracte.* Id. Od. III. 10. 7, *audis quo strepitu janua remugiat.* Tib. II. 1. 25. Sil. It. XII. 7. 13.

Sed fit etiam haud raro, id quod grammaticos non fugit, ut enuntiatio secundaria, per indicativum elata, interrogativa esse videatur, sed, ut modus verbi apte explicari possit, pro relativa sit accipienda. Itaque, quam ob causam in his locis indicativus positus sit, recte explanant: Cic. Cat. M. 4. 12, *nihil est admirabilius quam quomodo ille mortem filii tulit.* Ejusd. Leg. I. 9. 27, *oculi, quemadmodum animo affecti sumus, loquuntur.* Eadem in causa saepe sunt enuntiationes particulae *ut* subjectae, ut illud *ut* pro relativo adverbio habendum sit, non pro interrogativo. Atque ita se rem habere, in his exemplis lucide apparet: Plaut. Bacch. V. 1. 11, *omnia, ut quicque actumst, memoravit.* Ejusd. Amph. II. 1. 52, *omnia, ut quicque actumst, edissertavit.* Men. IV. 3. 5, *uxor rescivit rem omnem, ut factumst, ordine.* Sall. Cat. 47. *omnia, uti gesta erant aperit.* Quint. XII. 8. 6, *si omnia scriberent, uti gesta sunt.* Nimirum in illis locis omnibus suum cuique verbo adpositum est objectum, ut per enuntiationem secundariam nihil aliud quam actionis ratio modusque describatur. At aliquanto forsitan latius hic loquendi usus pateat; nam saepe etiam, ubi, quum nullum primariae enuntiationi adpositum sit objectum, sententia secundaria, particulae *ut* subjecta et per indicativum elata, objecti partes sustinere videtur, *ut* pro relativo accipiendum est, ut rationi modoqne actionis definiendo secundaria sententia inserviat et verbi primariae enuntiationis, quod simpliciter (absolute, ut ajunt) positum esse videatur, objec-

---

[1]) Uno loco Od. I. 14. 3, nonnulli codices habent: nonne vides, ut nudum remigio latus antennaeque *gemunt,* sed ea lectio, quam tuentur optimi codices, *gemant* etiam in editiones plurimas est recepta.

tum aliquod audiatur. Cujus generis, nisi fallor, haec sunt exempla: Plaut. Asin. II. 2. 100, *abi ad forum ad herum et narra, haec ut nos acturi sumus.* Id. Trin. III. 3. 21, *edoce eum, uti res se habet.* Id. Rud. IV. 6. 7, *eloquere, ut haec res obtigit de filia.*

Ut vero jam ad eas interrogationes obliquas veniamus, quae particulae *ut* subjectae et per conjunctivum elatae sunt, de hoc tam pervulgato genere nihil paene aliud est quod moneamus, nisi ut in interrogationibus non pendentibus, ita in his quoque significationem illam, quae particulae *ut* propria est, modi et rationis nisi apud antiquissimos scriptores perraro totam retineri. Recentiore enim tempore atque adeo jam ante Ciceronis aetatem per hanc verborum conjunctionem res aliqua aut declarata aut sensibus percepta ita definiri solet, ut declaratio illa vel perceptio, quae vel per dicendi vel per sentiendi verbum efferatur, potius ad ipsam rem quam ad modum rationemque rei transferatur. Quod si ita est, sententia interrogativa ad accusativi cum infinitivo juncti significationem et similitudinem proxime accedit illa quidem, sed multo arctioribus ejus usus circumscribitur terminis. Nam per eam eae solae res exprimi possunt, quae aut declarari aut sentiri aut ètiam cognosci, non eae, quae existimari aut optari aut denique animi affectus movere indicantur. Itaque cum declarandi et sentiendi verbis *ut* componi potest, cum existimandi, voluntatis, affectus non item. Sed apud Plautum, Terentium, ceteros, qui iisdem fere temporibus fuerunt, quemadmodum supra indicavi, *ut* modalem vim haud raro servat, ut Plaut. Aulul. I. 1. 39, *rogitant me, ut valeam.* Ejusd. Curc. III. 65, *jam scis, ut convenerit.* Ter. Eun. IV. 7. 30, *scin tu, ut tibi res se habeat.* Turpil. v. 14. Ribb. *ab initio ut res sit gesta enoda mihi.* Caec. Stat. v. 206. Ribb. *quos neque ut apprendas neque uti dimittas, scias.* Neque apud recentiores ea omnino desunt exempla, in quibus *ut* idem atquè *quomodo* declaret. Sall. Cat. 5, *ut paullatim ex pulcherrima pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.* Cic. in Pis. 2. 3, *omitto ut sit factus uterque nostrum.* Quint. X. 1. 23, *easdem causas ut quisque egerit, utile erit scire.* [2]) At

---

[2]) Hoc loco mihi non videor a proposito longius esse aberraturus, si de ea loquendi consuetudine nonnihil addiderim, qua *ut* particula (ex similitudine notissimae formulae *ita est)* verbo substantivo adjuncta, praedicati, quod vocant, partes sustinet. In quaestionibus non pendentibus nullum ejus usus inveni exemplum, sed in obliquis comici haud raro cum verbo, quod est *esse, ut* conjungunt, ut hic loquendi usus a quotidiana sermonis consuetudine

vero his locis, quos nunc sum allaturus, in quibus, si positus esset accusativus cum infinitivo junctus, nulla facta esset sententiae commutatio, mirum in modum principalis illa modi significatio obscurata est, ut jam non possit particula, quae est *quomodo*, pro *ut* substitui. Ter. Andr. I. 1. 8, *ut semper tibi apud me justa fuerit servitus*, scis. Id. Hec. I. 2. 70, *narrat, ut virgo ab se integra etiam tum siet.* Cic. Cluent. 25. 67, *non ignoratis, ut etiam bestiae fame monitae plerumque ad eum locum, ubi pastae sint aliquando, revertantur.* Cic. Fin. V. 18. 48, *videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus deterreantur.* Virg. Aen. VII. 206, *memini Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris Dardanus Idaeas Phrygiae penetrarit ad urbes.* Tib. I. 8. 17, *quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes alba Palaestino sancta columba Syro.* Ovid. Met. XIII. 826, *potes ipsa videre, ut vix circumeant distentum cruribus uber.* Tac. Hist. I. 37, *auditisne, ut poena mea et supplicium vestrum simul postulentur.*

Interrogationem particulae *ut* subjectam ad animi affectum transferri posse supra negavimus. Qua tamen in re vereor, ne parum caute egerim, si quidem Wundero [3]) adsentiendum est, *ut* etiam, quum timendi verbis jungatur, interrogativam vim sibi vindicare. At haec Wunderi sententia, quum ab ipso obiter adumbrata potius quam explicata et diligenter examinatis omnibus argumentorum momentis comprobata esset, tum a doctis viris omnibus, qui de ea judicium fecerunt, repudiata est atque rejecta. At si ad diligentiorem rei inquisitionem descendimus, nonnulla videntur afferri posse, quae ad sententiam illam probandam et commendandam valeant. Hoc autem viri docti, qui particulae *ut* cum timendi verbis conjunctionem explicare conati sunt, omnes fere sibi persuaserunt et tenendum esse censuerunt, Latinos his verbis notionem voluntatis subjecisse et hac notione adductos esse, ut ei particulae, qua etiam alias consilium et voluntas efferri soleret, enuntiationem secundariam ex horum

---

non alienus fuisse videatur. Plaut. Amph. prol. 104, vos novisse credo jam, ut sit meus pater. Pseud. IV. 4. 1. Ter. Heaut. II. 343. III. 1. 27. De relativo adverbio mox videro.

[3]) In Jahnii Annal. 1827, p. 157. — Wunderum fugit jam Sanctium in Minerva (L. IV. Cap. XV.) eandem fere sententiam amplexum esse. Sed is, quum ad particularum, quae sunt quomodo et quemadmodum, cum timendi verbis conjunctionem attenderet, idem etiam nonnulla attulit exempla, in quibus, quin ea adverbia relativam vim haberent, non dubitandum esset. Unde suspicari licet, Sanctium ne *ut* quidem interrogativum a relativo satis sejunxisse.

verborum potestate aptam adnecterent. Itaque quod quis fieri optaret sed idem non futurum esse putaret, id post timendi verba in sententia neganti per *ut* particulam non negantem efferri [4]). At ista voluntatis et optationis notio, qua in timendi verbis latente, ut haec verba cum *ut* componerentur, factum esse statuunt, in tota enuntiationis forma et nexu posita est. Namque verendi, metuendi, timendi verba, si iis tam insignis inesset voluntatis notio, ut propter hanc ipsam cum finali enuntiatione essent componenda, ad verborum voluntatis similitudinem proxime accederent, et qui fieri potuisset, ut haud raro cum interrogativa sententia conjungerentur, in obscuro esset. Jam vero ne id quidem ad explicandum facile esset, quam illis verbis subjicientes significationem, ii scriptores, qui cum accusativo et infinito verbo ea composuerunt, per hanc conjunctionem nullo adposito neganti vocabulo eandem exprimere potuissent sententiam, quae etiam per finalem enuntiationem a particula *ne* incipientem efferretur. Neque enim huic difficultati satis aptum afferunt remedium, si qui timendi verbum, prout ipsa pendentis sententiae forma ferat, aliam alio loco significationem sibi vindicare statuunt, ut cum accusativo et infinito verbo junctum idem sit atque *sollicitum putare,* cum interrogativa sententia compositum (timeo quid eventurum sit) idem declaret atque *sollicitum esse,* cum *ut* aut *ne* junctum (timeo *ut* — *ne* — id eveniat) pro eo quod est *sollicitum optare,* sit accipiendum. [5]) Quare si explicatio vulgata et compluribus probata nonnullis laborat difficultatibus, jam quaerendum est, num quid obstet, quominus post timendi verba, si quidem his anxietatis et curae notio quaedam infuerit, *ut* antiquitus interrogativam et modalem vim habuisse credamus, ut illud Plautinum Bacch. IV. 5. 2. *metuo, ut hodie possim emolirier,* si de prima et principali significatione quaeras, idem sit atque: anxius sum, qua ratione emoliri possim. Atque hoc primum omnium satis constat, tantum abesse, ut verba timendi cum interrogativa sententia jungi non possint, ut

---

[4]) Quod Handius (in Tursell. IV. p. 46.) Latinos per contractionem quandam orationis *timeo ut sustineas, timeo ne eveniat* pro eo quod dicendum esset: *puto non fieri, ut sustineas, cupio non fieri ne eveniat,* dixisse et istam explicationem formulis illis comparatis, quae sunt *verisimile est, verum est ut,* firmari putat, id non opus est, quale sit, investigare. Neque enim cuiqnam nisi ipsi Handio ea sententia unquam probari potuit.

[5]) Ut dubitem an non insit particulae *ut* finalis significatio, etiam hoc adducor, quod in finalibus sententiis *ut* et *ne* saepissime jungi, post timendi autem verba *ut ne* nullo loco poni video.

contra satis multa hujus conjunctionis exempla inveniantur. Quorum pauca attulisse satis erit. Plaut. Truc. IV. 3. 35, *jam metuo patres quot fuerint.* Ter. Phorm. I. 3. 26, *timeo miser, quam hic nunc mihi nunciet rem.* Cic. Att. VII. 7. 3, *vereor, quid sit.* Virg. Aen. I. 670, *vereor, quo se Junonia vertant hospitia.* Quid? quod etiam *ut* in antiquiore loquendi consuetudine ita usurpatum reperitur, ut, quin primam illam interrogativam et modalem vim retineat, dubitari non possit. Ter. Heaut. I. 2. 15, *timet omnia: patris iram et animum amicae, ut erga se sit suae.* Hoc loco, quippe quo *ut* cum verbo substantivo junctum praedicati munere fungatur, pro eo neque *quomodo* neque *quemadmodum* substitui potest [6]). Sed multis aliis locis vel *quomodo* vel *quemadmodum* timendi verbis subjungitur, quum id agit is, qui loquitur, ut modum rei, non rem ipsam anxietatem injicere declaret. Velut Cic. Mil. 28. 77, *esset timendum, quonam modo id ferret civitas.* Id. Fam. XI. 10. 4, *haec quemadmodum a te explicari possint aut a te quum explicabuntur, ne impediantur, timeo.* Auct. ad Herenn. IV. 37. 46, *vereor, quomodo accepturi sitis.* Jam si quaeritur, num in his exemplis pro iis adverbiis *ut* substitui possit, antiquissimis temporibus, quominus id fieret, nihil obstitisse credo. Sed quum *ut* interrogativum in omnibus fere loquendi formulis magis magisque principalem illam modi significationem deposuerit et pro eo ad modum designandum vel *quemadmodum* vel *quomodo* positum sit, tum etiam in hac conjunctione sententiarum verisimile est jam ante prima litterarum Latinarum tempora ad eam regulam hominum loquendi consuetudinem dirigi coeptam esse, ut post timendi verba per enuntiationem particulae *ut* subjectam res ipsa, quam quis timeret vel de qua quis anxius esset, per *quomodo* autem vel *quemadmodum* modus ejus rei significaretur. Atqui perspicuum est, eam rem, quae qua ratione perfici possit, anxius sis, talem esse, ut et ne perfici non possit timeas et ut perfici possit, optes. [7]) Ita hoc *ut* quamquam ipsum

---

[6]) Neque enim credo ea adverbia in sententia interrogativa ita cum verbo substantivo unquam componi, ut, praedicati vices sustineant. Müllerus in Philologo IX. p. 623, ad hoc genus locum illum Ciceronis retulit: Att. IV. 2. 1, declaravit omnes res nostrae, quemadmodum essent, ut in secundis, fluxae, ut in adversis, bonae; sed in hac enuntiatione adjectiva, quae sunt *fluxae* et *bonae,* cum verbo substantivo sunt conjungenda. Apud Plautum in Bacch. III. 3. 70, relativam significationem *quemadmodum* sibi vindicat.

[7]) Omnibus fere iis locis, in quibus per *ut* timendi verbis subjectum res non optata indicari videatur, ut idem atque *ne* declaret, nunc quidem lectio aut ex codicum auctoritate

antiquitus interrogativam et modalem vim habuit, ad finalis particulae similitudinem prope accedit. [8])

At huic, quam proposuimus, explicationi sunt quae repugnare videanter. Nam forsitan quispiam negaverit (atque id ipsum jam Gernhardum negasse video) ad explanandum eum usum, quo *ne* cum timendi verbis conjungatur, eam quidquam omnino valere, nec posse, qua ratione *ut* ponatur, satis apte explicari, nisi cum usu particulae ipsi contrariae, quae est *ne*, comparetur. Audio, sed principalis particulae *ne* significatio atque usus adeo non cum vi usuque particulae *ut* ullo cognationis vinculo continentur, [9]) ut probabile esse videatur, etiam ubi eae particulae, quum significationes recipiant inter se contrarias, eodem tamen modo usurpentur, initio iis subjectas fuisse diversi generis notiones. [1]) Atque *ne* antiquitus adverbium negans fuit, nec ab particulae, quae est *non*, significatione multum abfuit, sed paullatim ejus usus ita mutatus est iisque finibus circumscriptus, ut nisi in vetandi et optandi formulis

---

aut ex aliis certis judicandi notis ita emendata est, ut ab vulgato grammaticorum praecepto non abhorreret. Quod nuper demum apud Livium XXVIII. 22. 12, factum esse video, ubi Madvigius simili loco Liviano collato III. 3. 2, pro *ut* auderent *ne* auderent legi jussit. Apud Horatium in notissimo loco Sat. I. 3. 120, nam ut ferula caedas meritum majora subire verbera, non vereor; haud scio an explicatio Haasei (ad Reisigii Schol. in adnotatione 489) probanda sit. Nam ibi enuntiatio particulae ut subjecta, quum per eam res non probabilis, non verisimilis exprimeretur, eandem induit formam atque si *non verisimile est* (i. e. id non facile fieri potest) subsequeretur, ab cujus loquendi formulae significatione *non vereor* non ita multum abhorret.

[8]) Quae de particulae *ut* significatione diximus, ea comparatis iis scriptorum Graecorum locis, quibus cum ὅπως et ὡς timendi verba junguntur, firmari mihi videntur. Nam ὅπως, quod pro interrogativo accipiendum est, idem fere atque latinorum *ut* declarat. Quocirca Euripideum illud: ὅπως λάθω δέδοικα ita vertere licet: ut (quomodo) lateam, timeo, Contra ὡς post timendi verba non modo non a particulae ut significatione prope abest, sed ne finalem quidem vim sibi vindicans eodem modo ponitur, quo Latini nonnunquam accusativum cum infinitivo junctum iis verbis subnectunt. Xen. Cyrop. V. 2. 12, μὴ φοβοῦ ὡς ἀπορήσεις ne timeas te desideraturum esse.

[9]) De origine particulae *ne* Boppius disputat l. l. §. 371.

[1]) Quod ut confirmem exemplo aliunde adsumpto, ea in re complures grammatici (Krügerus §. 462. Madvigius 352. 440. Anm. 4. Zumptius 529. 573. Feldbauschius 536. Anm.) consentiunt, quod particulae *ut* in concedendo usum (Cic. Or. II. 4. 18, ut quaeras omnia, non reperies) ab *ne* (Liv. XXXI. 7, ne aequaveritis Hannibali Philippum; Pyrrho certe aequabitis) diversum esse statuunt. In ejusmodi enim loquendi formulis *ne* adverbii partes sustinet, et ipsae enuntiationes, in quibus ponitur, suae sunt potestatis nec ab ulla

jam nullum paene locum haberet. Ejus autem particulae, quae est *non*, propria et peculiaris vis in negando cernebatur. [2]) Sed ex eo demum usu, quo *ne* adverbii partes sustinuit, effectum est, ut in conjunctionem mutari posset. Itaque sententia ab *ne* conjunctione incipiens, si propria ejus et peculiaris vis spectatur, sui juris nec ex ulla alia suspensa dici potest, ut per eam ipsam aliquid ne fiat aut optari aut vetari indicetur. Sed sensim fieri potuit, ut ea cum alia enuntiatione, si modo per hanc vel optatio vel contentio aliqua designaretur, arctius coalescens jam secundariae sententiae partibus fungi inciperet. Velut *te hortor, ne animo deficias,* antiquitus ita interpretari licuit: jag uppmanar dig; du må icke låta modet falla. Quum autem ita ad alteram alteri subjungendam sententiam *ne* adhiberi coeptum esset, conjunctionis jam munus tuebatur. Eodem modo etiam is particulae usus, quo timendi verbis subjicitur, satis apte explicari potest, ut enuntiationem ab *ne* incipientem initio sui fuisse juris et per eam aliquid ne fieret, optari indicatum esse statuamus; tum autem cum timendi verbo arctius conjungi et ab ejus potestate aptam fieri coepisse. Itaque haec loquendi formula: *timeo ne moriatur* primo idem declaravit atque: jag är rädd; må han icke dö; postea autem sententia illa *ne moriatur* cum timendi verbo ita coaluit, ut jam objecti munus tueretur. [3]) Jam, si quis, quum etiam *ut,* nulla adposita primaria enuntiatione, in optandi et jubendi formulis apud antiquissimos scriptores usurpari viderit, [4]) eodem modo eam loquendi consuetudinem, qua *ut* cum timendi verbis conjungatur, ortam esse suspicatur, vereor, ne non sit prudentis, obscurae sane et difficilis rei explicationem ab ea linguae proprietate repetere, quae ipsa, unde nata sit, ambigi possit.

Inter omnes constat post timendi verba *ne non* haud raro poni, ubi etiam *ut* usurpari posse videatur. Apud optimos autem scriptores *ne non* ita fere

---

alia pendent. Contra particulae *ut* sententia subjungitur ex alia pendens, in qua si neganti voce utendum est, *ut* cum *non* componi solet. Velut Cic. Phil. XII. 3. 8, ut non referat pedem, insistet certe.

[2]) Cfr. Quintil. I. 5. 50.

[3]) Conferri possunt F. Bragii Meditationes Philologae p. 17.

[4]) Velut his locis fieri videmus: Plaut. Pers. II. 4. 19. Ut liceat servom tibi maledicere. Cato Orig. p. 9 Jord. Jupiter, uti nos victores facias. De quo loquendi usu alio tempore videro.

usurpari solet, ut negans particula *non* uni alicui verbo adjungatur et cum eo paene in unam negantem notionem confundatur. Cic. Att. VII. 12. 2, *si manet, vereor, ne exercitum firmum habere non possit.* Id. Ibid. II. 19. 3, *vereor, ne non liceat.* Id. Ibid. V. 18. 1, *unum vereor, ne senatus propter urbanarum rerum metum Pompejum nolit dimittere.* [5]) Sed illud a proposito nostro fortasse alienum, ea autem loquendi regula non est silentio praetereunda, quam afferunt nonnulli grammatici, [6]) quum, si ipsi timendi verbo adposita sit negandi nota, semper *ne non* pro *ut* substitui tradunt. Quae linguae proprietas unde nata esset, ii, ut qui in ipsis timendi verbis aliquam optandi notionem inesse statuissent, ita sibi visi sunt satis apte explicare, ut, si timor adesse negaretur, etiam ipsam optationem mutari nec jam eandem esse docerent. At ista explicatio neque per se satis plana est neque ea, in qua acquiescere possimus. Neque vero ad eam confugere opus est, si quidem id praeceptum, cujus causam et rationem explicare volunt, ipsum est pravum. Nam etsi hoc verum est, paene omnibus locis, in quibus timendi verbo aliqua negandi nota adponatur, pro eo, quod est *ut, ne non* substitui, tamen plurimi eorum locorum ejus sunt generis, de quo supra dixi, ut negans particula uni alicui verbo sit adjungenda nec ad totam sententiam negandam valeat. Cic. Fam. II. 5. 2, *non quo verear, ne tua virtus opinioni hominum non respondeat.* Id. Ibid. II. 6. 2, *neque sum veritus, ne sustinere tua in me merita vel innumerabilia non possem.* Id. Fin. I. 10. 34, *quid est, cur verear, ne ad eam sententiam non possim accommodare Torquatos nostros?* Praeterea et his locis et aliis, qui non sunt plane ejusdem generis, fortuito neque ex ulla certa sermonis regula factum esse, ut pro *ut* scriptores *ne non* usurparent, ex eo suspicari licet, quod uno certe loco post *non vereor* particula, quae est *ut*, posita invenitur. Cic. Phil. V. 18. 48, *ne verendum quidem est, ut tenere se possit, ut moderari, ne honoribus nostris elatus intemperantius suis opibus utatur.*

At etiam id satis memorabile est et tale, ut explicationem meam infringere videatur, quod nullo omnino loco, qui quidem exstet, Latini post timendi verba *ut*

---

[5]) Quae recentissimae aetatis fuisset loquendi consuetudo, accuratius inquirere non licuit; sed ex eo, quod Donatus ad Terentium pluribus locis, ut Andr. I. 5. 42. III. 2. 12, *ut* post timendi verba positum pro *ne non* accipiendum esse docet, conjicere posse mihi videor, *ut* ab horum temporum sermonis usu intermitti et pro eo *ne non* semper substitui coeptum esse.

[6]) Ut Reisigius l. l. 319. Kruegerus 577. Anm. 1. Schultzius. 349. Anm. 2.

non posuerunt, id quod ne facerent, si sententia ab *ut* incipiens pro interrogativa accipienda fuerit, nihil videtur obstitisse. Sed reputandum est, me de ipsa origine, ex qua nata esset illa linguae proprietas, ita dixisse, ut, quum *ut* antiquitus interrogativam vim sibi vindicans timendi verbis subjici coeptum esse statuerem, idem facile concederem, principali modi significatione sensim obscurata, etiam voluntatis et desiderii notionem per totum enuntiationis nexum exprimi potuisse. Atqui ita *ut* ad finalis particulae vim prope accessisse. Quod si ita factum est, quid est, cur miremur, ex eadem loquendi regula, ad quam in finalibus enuntiationibus sermonis consuetudo dirigeretur, etiam post timendi verba Latinos ad eam rem, quae quis ne fieret, optaret, indicandam *ut non* usurpare noluisse.

Diu multumque dubitavi, num ea loquendi consuetudo, qua *ut* in obliquis interrogationibus usurpatum est, tam late patuisset, ut etiam particulae in fine consilioque designando usus dici posset ex eo quasi fonte manasse. Neque enim is eram, qui negarem, nonnunquam, quum ei verbo, quod etiam cum interrogativa sententia componi posset, enuntiatio ab *ut* incipiens adjungeretur, huic particulae interrogativam vim subjici posse. Itaque quam Caes. b. Gall. I. 20, monendi verbo subjunxit enuntiationem: *ut suspiciones vitet*, eam fortasse ex antiquissima sermonis Latini consuetudine ita explicari potuisse concedendum est: qua ratione vitet (vitare possit), modo etiam hoc teneamus, in ejusmodi quoque loquendi formulis jam multo ante Caesaris tempora, obscurata prima illa modi significatione, per *ut* monendi verbo subjunctum non rei modum sed rem ipsam indicari coeptam esse. Eadem in caussa etiam hi loci esse potuerunt: Sall. Jug. 14. 1. praecepit, ut regni procurationem existimarem meam, Caes. b. Gall. VII. 21, statuunt, ut duo millia hominum mittantur; Cic. Rep. II. 12. 23, tentabat, ut ipse gereret rempublicam al. [7]); in quibus exemplis, si quis ab antiquissimorum temporum loquendi usu disputationem suam ducens, particulam *ut*, interrogandi vi deposita, in finalem conjunctionem mutatam esse docuerit, ego adeo non repugnabo, ut etiam eas enuntiationes, quae per *ut* particulam verbis, quae sunt: videre, cavere, curare,

[7]) Cfr. Ter. Andr. III. 4. 65, moneo, quid facto opus sit. Caes. b. Gall. V. 56, quae fieri velit, praecipit. Cic. Att. VII. 26, ut statuerem, quid esset faciendum. Cic. Tusc. I. 47, tentavi, quid possem,

prospicere, meditari, suadere, sim. subjunctae objecti partes sustineant, antiquitus pro interrogativis sententiis accipi potuisse facile concedam. At, ut vel eae enuntiationes, quae objecti munus ita tuentur, ut etiam, quid spectet actio, indicent, non omnes istam admittunt explicationem, ita permultae illae sententiae finales, per quas, quo consilio suscepta sit actio, sic indicatur, ut tamen pro objecto actionis non possint accipi, ab ea interpretatione abhorrent. In his autem sententiis quin *ut* relativam sibi vindicaverit significationem et consilii atque voluntatis notio per ipsum conjunctivum exprimatur, non dubitabit, quisquis perpenderit, quam saepe iis sententiis, quae ab pronomine relativo incipiant et per conjunctivum efferantur, consilium exprimatur. Ita adducimur, ut finalem particulae *ut* significationem a relativa vi plerumque manasse statuamus, sed tamen iidem non negemus, sicut in Graeca lingua et per *ὅπως*, quod interrogativum sit [8]) et per *ὡς*, quod relativum, sententiae finales enuntiationi primariae subnecti soleant, sic etiam apud Latinos nonnunquam ab eo, de quo disputavimus, particulae *ut* in quaestionibus obliquis usu etiam hanc, de qua nunc quaerimus, proprietatem satis apte repeti posse. Similiter haud raro duo fluvii, qui vel ex eodem vel ex vicinis fontibus manarunt, postquam diu in suam uterque partem profluens multas terras, multas hominum gentes et urbes lustravit, tandem confunduntur suasque undas ita, ut jam non discerni possint, inter se miscent. Sed utcunque est, sive particulae *ut* in finalibus sententiis usus totus ex relativa hujus particulae significatione repetenda est, sive etiam interrogativa ejus vis ad eam linguae proprietatem importandam aliquantum valuit, alio demum tempore ea quaestio nobis accuratius erit retractanda.

II. Ut relativum.

1. *ut* in modi comparatione.

Jam eo disputatio nostra perducta est, ut de *ut* relativo adverbio modali sit disserendum. Ex hac autem vi adverbiali *ut* in conjunctionem comparativam abiit. Quod qua ratione fieri potuerit, adeo non difficile est ad intelligendum, ut contra, quod inter adverbium et conjunctionem intercedat discrimen, vix

---

[8]) Cfr. Madvigii Graesk Ordföiningslære 123. Anm. 1. Krügeri Griech. Sprachl. I, p. 563. Ὅπως ist eig. relatives Fragewort, wie, quomodo.

liqueat. Eas particulas adverbia dicimus, quibus id spectatur, ut aut descriptionis, quae per adjectivum exprimatur, aut actionis vel condicionis, quae per verbum, modus aut gradus, quem vocant, aut locus aut denique tempus accuratius definiatur. Conjunctiones eae sunt, quibus aut singularum vocum aut enuntiationum conjunctio inter se et nexus denotatur. Atqui *ut* relativum est adverbium; relativa autem vel adverbia vel pronomina ad notionem aliquam enuntiationis primariae ita referuntur, ut per enuntiationem secundariam, quae ab relativo incipiat, accuratius ea notio describi indicetur. Unde efficitur, ut etiam per relativa sententiae primariae cum secundaria conjunctio et nexus designetur. Quod si ita est, adverbium relativum, quod est *ut*, conjunctionis vim facile recipere potest, ut tamen principalem illam modi significationem initio non deponat. Itaque enuntiationem secundariam particula *ut* primariae sic subjungit, ut rei, quae per hanc efferatur, modum et rationem per illam accuratius circumscribi declaret. Eas autem conjunctiones, quae ad modum alicujus rei definiendum adhibentur, comparativas dicere licet, si quidem per eas, ut rei, quae per primariam sententiam efferatur, modus designetur, primariae cum secundaria instituitur comparatio. Jam si quaeritur, quid inter adverbium et conjunctionem intersit, illud semper cum uno primariae sententiae vocabulo (correlatum dicunt) arctissime est conjunctum, haec nulli vocabulo respondet. Sed in hac disquisitione, ne, quae inter se cohaererent, ea dissolverem, adverbium a conjunctione non distinguendum aut sejungendum censui.

Particulae *ut*, quoniam ab initio relativa est, demonstrativum aliquod adverbium, in primaria sententia positum, ut jam indicavi, saepe respondet. Sunt autem ea, quae particulae *ut* saepissime opponi solent, haec fere: *ita, sic, item, itidem.* [9]) Neque est cur miremur, quod pro iis nonnunquam substituuntur: isto (eo) modo, eodem pacto, pariter, similiter, quae omnia idem fere atque

---

[9]) Particulam, quae est *sic,* ita cum *ut* in unum verbum conflari posse, ut huic verbo aliud *sic* respondeat, tum paullo copiosius demonstrabimus, quum ad copulatum illud sicut retractandum inquisitio nostra perducta erit. Hoc loco monere satis est etiam *ita* cum *ut* nonnunquam eodem modo coaluisse, ut in primaria sententia *ita* denuo poni posset. Cujus rei Handius in Tursell. III. p. 470 exempla collegit. Quid? quod Auct. ad Herenn. IV. 48. 61, post *ita ut* in similitudinis exemplo afferendo *item* posuit. — Jam si cui videbimur eum loquendi usum, quo cum his omnibus demonstrativis junctum sit *ut,* minus copiose tractasse, perpendat velim de illo usu et lexicographos multa jam attulisse et Handium s. v. *ita, item, itidem* satis accurate disseruisse.

illa declarant. Cic. Nat. Deor. I. 21. 59. Plaut. Capt. IV. 1. 11. Cic. Acad. II. 15. 47. Titin. v. 79. Ribb. Pacuv. v. 248. Ribb. Cic. Tusc. IV. 18. 41. Hoc autem magis notabile est, quod in iis loquendi formulis, quae sunt *non aliter, non secus,* ea quae in particulis aliter et secus inest diversitatis notio, addita neganti voce, ita tolli atque adeo in similitudinis significationem mutari potest, ut post eas pro *atque* vel *quam* etiam *ut* possit substitui. Hor. Od. III. 25. 12, *non secus stupet Evias, ut mihi devio ripas et vacuum nemus mirari libet.* Ovid. Metam. IX. 640. *ut — non aliter.* Virg. Aen. I. 397. IX. 551, cfr. X. 454, *ut — haud alia* [1]). Jam vero, ad quod attendas, etiam id dignum est, quod non solum cum *idem* (ibi quoque, ubi nulla modi adposita est significatio) sed etiam cum *par* et *similis* pro eo, quod est *atque, ut* haud raro componitur. Ter. Hec. IV. 1. 29, *ut olim te ostendisti, eadem esse nil cessavisti usque adhuc.* Cic. Tusc. II. 3. 9, *disputationem exponimus eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.* Liv. XXIII. 43. 11, *si paria essent, ut quondam fuissent.* Cic. Cat. M. 6. 17. Ex ejusmodi autem loquendi formulis suspicari licet, relativam quoque particulam principalem modi significationem paullatim exuisse, ut jam in universa rerum comparatione usurpari posset. Contra eae particulae, quae sunt *quomodo* et *quemadmodum,* primam illam vim haud facile abjiciunt. Neque tamen ita vel mutata est vel dilatata particulae *ut* significatio, ut in duarum rerum comparatione cum *tam* componeretur [2]),

---

[1]) Non posse aut *aliter* aut *secus,* nisi praeposita neganti voce, cum *ut* conjungi, idcirco monitum velim, quod fuerunt, qui apud Cic. Rep. I. 4. 7. hujus conjunctionis exemplum putarent exstare. At in his: si aliter, ut dixi, accidisset, formulam illam *ut dixi* nihil aliud esse atque: quemadmodum dixi, jam Handius recte docuit (I. 269), qui tamen ipse, qualis esset hic locus Plautinus (Capt. III. 5. 86): vale atque salve, etsi aliter ut dicam meres, perperam explicavit, quum *aliter ut* pro *aliter atque ut* dici contenderet. Nam ibi perspicuum est conjunctionem, quae est *ut,* ad sequens merendi verbum referri, *aliter* cum *dicam* conjungi oportere (ehuru du förtjenar att jag yttrar mig annorlunda, etsi dignus es, quem non jubeam salvere). Idem Handius fieri nonnunquam, ut, quum particulis *aliter* et *pariter* jam *atque* subjectum esset, etiam *ut* adponeretur, et docuit et exemplis allatis comprobavit. Quae linguae proprietas unde nata sit, vix opus est declarare. Nam in hoc exemplo: quod iste aliter atque ut edixerat decrevisset (Cic. Verr. Act. II. 1. 46. 119), facile patet, *ita* ante *ut* audiri, quod si additum erit, haec exsistet sententia: quod aliter atque (i. e. non) ita, ut edixerat, decrevisset.

[2]) Quod negat Krügerus (Gramm. II. p. 795. n. 2) *ut,* nisi in consecutiva sententia, cum *adeo* componi, id falsum est. Nam apud comicos *ut* haud raro etiam in rerum com-

id quod tum solum, quum ad effectum alicujus rei designandum ut adhiberetur, factum esse constat.

Praeterea etiam cum *proinde* et *perinde* in comparatione instituenda *ut* conjungi solet. Quid autem *proinde* significaret, Ellendtius ad Cic. d. Or. III. 20. 74, ita explicavit, ut, quum monuisset, quam *pro* in his formulis vim reciperet: *pro portione, pro virili parte* (quibus addi potuerunt *pro quam* et *prout)* in quibus aliqua rei cum judicandi modulo convenientia designaretur, *proinde* idem atque *inde pro re nata* declarare statueret [3]). Nec abhorret ab hac explicatione notissimus particulae usus, quo enuntiationem sequentem cum iis, quae proxime antecedunt, ita connectit, ut ipsa conclusivae, quam dicunt, conjunctionis partes videatur sustinere (proinde vos hinc amolimini Ter.), nisi quod ita nunquam varius nec mutabilis sed semper certus et definitus judicandi modulus designatur: pro hac re vel huic rei convenienter. In hoc autem usu *proinde,* quum ad eam rem, cujus in proximis facta est mentio, referendum sit, quam ad vim formulae illius: *quod quum ita sit,* prope accedat, nemo est, quin videat. Sed si cum conjunctione comparativa (ut, atque, quasi, tamquam) connectitur *proinde,* per secundariam sententiam ipse judicandi modulus designatur, per particulam *proinde* rei cum modulo congruentia. Atque si cum *ut* componitur, varius et quodammodo mutabilis saepissime significatur modulus (je nachdem), neque tamen semper. His enim locis certus est modulus atque definitus. Plaut. Amph. I. 3. 19, *nunquam edepol quemquam mortalem credo ego uxorem sic ecflictim amare proinde ut hic te ecflictim deperit.* Id. Ibid. II. 2. 125, *scio istaec facta proinde ut proloquor.* Id. Capt. V. 1. 12, *nunquam referre gratiam possum satis proinde ut tu promeritu's de me et filio;* quibus locis *proinde* — *ut* idem fere est atque *ita* — *ut.* Saepius autem, ut dixi, mutabilis designatur modulus, quod si fit, particula

---

paratione cum *adeo* jungitur. Ter. Andr. I. 5. 10, adeone hominem esse invenustum aut infelicem quemquam ut ego sum. Plaut. Epid. IV. 1. 43. Weis. Sed cum adjectivo, quod est tantus, *ut* in simplici comparatione nisi uno loco, quantum scio, non connectitur. Nep. Ages. 4, tanta modestia, ut si privatus esset. Nam in Cic. Ep. ad Brut. I. 9, quum edidisset Orellius: alienum tanto viro, ut es tu, Klotzius ex cod. Oxon. et marg. Cratandr. *quantus* pro *ut* recepit.

[3]) Handius in Tursell. IV. 453, quum rejectis et Ellendtii et aliorum explicationibus, primam significationem *geradehin* fuisse docuisset, eam tantummodo in exemplis recentioris aetatis apparere, ipse concessit.

proinde, principalem vim retinens, eam inter rem et modulum indicat esse convenientiam, ut, prout mutetur modulus, rem quoque ipsam necesse sit mutari. Velut Plaut. Amph. III. 3. 5, *proinde ut heri sint, ipse item sit.* Capt. II. 2. 64, *is, uti tu me hic habueris, proinde illum illi curaverit.* Ter. Hec. II. 1. 21, *uti domi vos mi eritis, proinde ego ero fama foris.* Conferri possunt etiam Plaut. Pseud. II. 3. 13. Amph. II. 1. 18, ubi notio illa varietatis et mutabilitatis adjecto pronomine *quisque* etiam planior fit et apertior. *Perinde* autem, quoniam ex duobus conflatum est verbis: *per,* cujus in amplificando et augendo vis cernitur (valde, magnopere, prorsus), et *inde,* quod quum initio de loco, unde quid moveretur, dictum esset, tum etiam ad modum designandum [4]) adhibitum esse videtur, idem antiquitus forsitan declaraverit atque: *prorsus eo modo, prorsus ita* [5]). Itaque per hanc quoque particulam duarum rerum convenientia et ea maxima atque summa significabatur. Quoniam autem ex iis rebus, quarum instituitur comparatio, altera pro alterius modulo et quasi norma, qua adhibita de hac fiat judicium, accipi potest, facile *perinde,* si non alias, at certe tum, quum sententia additur comparativa, paene eandem atque *proinde* vim assumit. Sed quia propter ambiguitatem compendiorum scribendi ita hae particulae fuerunt inter se permutatae, ut permultis locis alii codices *perinde,* alii *proinde* habeant, quid inter eas intersit, haud facile est eruere. Hoc tamen ex ipsa particulae *perinde* origine colligere licet, perfectissimam et summam rei cum modulo convenientiam per eam indicari. Cum *ut* conjunctum *perinde* eodem modo atque *proinde* vel certum et definitum modulum designat, ut Cic. Fam. IX. 15. 1, *non perinde ut est reapse ex literis perspicere potuisti;* vel incertum et mutabilem, velut Ter. Heaut. I. 2. 21, *haec perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet.* Cic. Off. III. 33. 121, *habes a patre munus, mea quidem sententia magnum, sed perinde erit, ut acceperis.*

Jam si quaeritur, quo verbi modo Latini in comparatione ab *ut* incipiente uti sint soliti, hoc inter omnes constat, ex trita et pervulgata Latini sermonis regula indicativum in ejusmodi enuntiationibus semper fere poni. Quod quidem ex eo ipso efficitur, quod per *ut* in duarum rerum comparatione, si ab

---

[4]) Cfr. Handii Tursell. III. 366.

[5]) Vide Haasei ad Reisigii schol. adnot. 416.

eo loquendi usu discesseris, quo *ut* cum *si* jungitur, vera aliqua res, cui alia conferatur, induci solet. Sed ad hanc regulam ex notissima Latinorum loquendi consuetudine sententia comparativa tum non dirigatur necesse est, quum obliquae, ut ajunt, orationi inserta, jam pro dicta solum vel cogitata, non pro vera accipitur. Quod si fit, sicut ceterae enuntiationes secundariae, etiam comparativa sententia particulae *ut* subjecta conjunctivum recipit. Cic. Off. III. 22. 86, *est pollicitus, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum.* Cic. d. Or. I. 39. 179, *in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit.* Nat. D. III. 37. 92. Sall. Cat. 45, *cetera, uti facto opus sit, ita agant, permittit.* Liv. VII. 18. 3, *virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare.* Sed inde a Livii temporibus haud raro accidit, ut in obliqua orationi sententia ab *ut* incipiens per accusativum cum infinitivo junctum efferretur [6]). Cujus proprietatis in eo posita erat caussa, quod per sententiam comparativam saepe duae res jam componi potius et conjungi quam comparari coeptae erant. Itaque, si eae res, quae componuntur, ejusdem sunt generis, ut non inter se abhorreant, *ut — ita* pro eo quod scribi potuerit, *et — et* vel *non modo — sed etiam* poni apparet; sin autem diversi sunt generis et inter se contrariae, haec formula idem paene atque *quidem — sed* significat. Atque id in his exemplis fieri, quis est, quin concedat. Liv. XXIII. 12, *tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse.* Id. XXXIII. 45. 7, (scribebant) *ut feras quasdam nulla mitescere arte, sic immitem et implacabilem ejus viri animum esse.* Tac. Hist. I. 17, *militum favorem, ut largitione et ambitu male acquiri, ita per bonas artes haud spernendum.* Tac. Ann. I. 12, *dixit forte Tiberius, se, ut non toti reipublicae parem, ita quaecumque pars sibi mandaretur, ejus tutelam suscepturum.* Praeterea, ut in relativis sententiis, ita etiam in comparativis particulae *ut* subjunctis, quas et ipsas proprie relativas esse jam indicavimus, verbum, si primariae enuntiationi cum secundaria commune est, semel ponitur, ut aut in hac aut in illa audiatur. Sall. Jug. 40, *ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem insolentia ceperat.* Cic. Phil. II. 22. 55,

---

[6]) Haec linguae proprietas, quam constat non solum in comparativis, sed etiam in relativis, caussalibus, concessivis enuntiationibus cerni, quibus circumscripta fuerit terminis, accurate explicant Krügerus l. l. §. 651. Reisigius §. 447. Anderssonius De oratione obliqua Latinorum p. 36 sqq.

ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicae belli caussa fuit. Quod si comparativae sententiae omissum est verbum, semper in oratione obliqua, quum primaria sententia accusativi cum infinitivo juncti formam induit, etiam secundariae subjectum ita in accusativum mutatur, ut verbum infinitum primariae audiri appareat. Cujus tamen proprietatis in sententia ab simplici *ut* incipiente nullum inveni exemplum, sed inspectis his locis, in quibus copulata particula *sicut* invenitur, quin verum sit id quod proposuimus praeceptum, nemo dubitaverit. Caes. b. Gall. I. 45, *provinciam suam esse hanc Galliam sicut illam nostram.* Cic. d. Or. I. 18. 82, *quum increbuisset me in caussis sicut te solere versari.*

Ut nunc ad singula ejus loquendi usus genera accuratius pertractanda veniamus, quo *ut* demonstrativo respondens adverbio in comparatione ponitur, paullatim eo deflexam esse sermonis consuetudinem, jam supra obiter indicavimus, ut haec particula cujus proprietas ab initio tota in ea modi comparatione constitisset, qua duae res inter se convenire et similes esse indicarentur, etiam ad multa alia significanda adhiberetur. Itaque per *ut — ita (sic)* eae interdum res comparantur vel potius componuntur, quae adeo non inter se similes sint, ut in hoc omnis earum contineatur comparatio, ut, quum non sint similes nec inter se quidquam habeant aliud commune, tamen utraque locum habere indicetur [7]). Sic efficitur, ut particulae quae sunt *ut — ita (sic)* ad harum formularum: *et — et, non modo — sed etiam* significationem prope accedit. Sall. Jug. 2, *corporis et fortunae bonorum ut initium sic finis est.* Vell. II. 33, *in appetendis honoribus immodicus, in gerendis verecundissimus, ut qui eos, ut libentissime iniret, ita finiret aequo animo.* Quae loquendi consuetudo sensim tam late serpit, ut simili modo inter res tam inter se diversas tamque contrarias, quarum si una vera sit, altera vera esse non posse videatur, ea tamen ratio intercedere dicatur, ut, quamquam altera locum habeat et vera sit, tamen etiam altera vera exsistat. Eandem igitur significationem *ut — ita* atque *quamquam — tamen* vel *quidem — sed* assumit. Hic autem loquendi usus ut apud Ciceronem satis raro exstat [8]) nec apud Sallustium et Caesarem

---

[7]) Haud scio an recte Schoemannus De partic. *que* I. p. 9.: omnis copulatio primitus sine dubio constabat comparatione quadam duorum, quorum *ut* unum, item alterum esse, *quomodo* unum, eodem modo alterum se habere dicebatur.

[8]) Fam. X. 20, ut errare potuisti, sic decipi te non potuisse, quis non videt? Lael. 4, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali.

ullum omnino videtur locum habere, ita jam apud Livium aliquanto latius serpsit et argenteae aetatis scriptoribus valde placuit. Liv. IV. 6. 2, *ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit.* Id. XXI. 29. 4, *hoc principium belli, ut summae rerum prosperum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit.* Ovid. Metam. I. 370, *undas, ut nondum liquidas, sic jam vada nota secantes.* Id. Ibid. I. 404. XIV. 509. Vell. II. 59. *Fuit Octavius, ut non patricia, ita admodum speciosa equestri genitus familia,* Tac. Ann. II. 33, *ut profutura, ita minimum oblectationis adferunt.* Id. Ann. IV. 37, *ut semel recepisse veniam habuerit, ita omnes per provincias effigie numinum sacrari ambitiosum.* Quint. III. 6. 12, *quod tamen, ut primum cogitandum, sic non utique primum dicendum erit* [9]).

Dignum etiam hoc est, quod non praetereatur, ad rei veritatem adfirmandam *ut* cum demonstrativo adverbio saepe ita conjungi, ut ea res, quam quis veram esse asseveret per sententiam particulae *ut* subjectam exprimatur et ei respondeat enuntiatio primaria, qua vel ab *ita* (praesertim apud solutae orationis scriptores) vel ab *sic* (maxime apud poetas) incipiente per conjunctivum vel futurum optatio aliqua efferatur. Hanc autem optationem is qui loquitur cum re quam veram esse testatur, sic connectit, ut ita, si vera ea res sit, se velle voti compotem fieri indicet. Plaut. Capt. III. 4. 90, *ita me rex deorum faxit patriae compotem, ut istic Philocrates non est.* Ibid. IV. 2. 99. Truc. II. 2. 23. Curc. IV. 4. 20. Stich. IV. 1. 2. Ter. Heaut. III. 1. 54. *sic me di amabunt, ut me tuarum miseritumst fortunarum.* Ibid. IV. 3. 8; 5. 1. Ad. IV. 5. 48; 7. 31. Hec. IV. 2. 4. Cic. Cat. IV. 6. 11, *ita mihi salva republica vobiscum perfrui liceat, ut ego non atrocitate animi moveor sed humanitate.* Verr. II. 5. 14. 35. Fam. 21. 1. Ovid. Met. VIII. 869, *sic has*

---

[9]) Alia exempla Bonnellus in Lex. Quintilianeo collegit, sed idem nonnulla quae prorsus ejusdem essent generis, parum recte ita explicavit, ut ad concessivae particulae *ut* usum (antag att) ea referret. Velut hic locus Quint. VI. 3. 11, hoc, ut non ausim dicere carere omnino arte, ita plane affirmo praecipue positum esse in natura et occasione, ab iis, quos supra attuli, non diversus est, nisi quod particulae *ut* conjunctivus potentialis subjunctus est, quem constat apud Quintilianum saepissime usurpari. Nam conferas velim X. 1. 86, ut cesserimus — ita XI. 1. 44, ut deceat — ita XI. 3. 89, ut permiserim — ita. Recte Törnebladhius monuit (De usu partic. ap. Quintilianum p. 33) nonnunquam in posteriore membro *tamen* additum inveniri. Quint. IX. 2. 88. X. 1. 72.

deus aequoris artes adjuvet, ut nemo jamdudum litore in isto constitit. Saepius autem fit et quidem apud poetas saepissime, ut sententia, quam veram esse asseveretur [1]), abjecto *ut*, suae fiat potestatis nec jam ab altera pendeat, haec autem vel *ita* vel *sic* subjecta, qua optatio exprimatur, sine ulla copula illi adponatur vel etiam intexatur. Plaut. Amph. II. 1. 50, *neque, ita di me ament, credebam primo mihimet.* Ter. Eun. III. 2. 21, *ita me di ament, honestust.* Catull. 66. 18, *non, ita me divi, vera gemant, juerint.* Cic. Fam. II. 13. 3. Virg. Buc. 9. 30, *sic cytiso pastae distendant ubera vaccae, incipe, si quid habes.* Id. Aen. IX. 208. Hor. Od. I. 3. 1. Tib. I. 4. 1. II. 6. 30. Ovid. Met. VIII. 859. Facile autem patet, demonstrativa adverbia in his loquendi formulis eandem paene condicionis recipere significationem, quam, sequente vel *si* vel *ut* consecutivo, haud raro adsumunt.

Jam ne id quidem omittendum est, qualis sit frequentissima illa particulae *ut* cum *quisque* conjunctio. Qua si quid significet quaeras, a similitudine formulae illius, de qua supra mentionem fecimus, *proinde* (perinde) *ut* et particulae, quae est *prout*, de qua mox acturi sumus, proxime abest. Ita facile factum est, ut cum *ut quisque* vel *proinde* vel *perinde* componeretur. Plaut. Pseud. II. 3. 13, *proinde ut quisque fortuna utitur, ita praecellet.* Stich. IV. 1. 15, *ut quoique homini res paratast, perinde amicis utitur.* Mox etiam alia afferemus exempla, in quibus particulae, quae est prout, quisque subjiciatur. Constat autem per hoc pronomen, quod est *quisque,* infinitam vel hominum vel rerum, quae ejusdem sint generis, multitudinem designari, non ita comprehensam, ut ad omnes eas vel personas vel res idem eodem modo pertinere dicatur, sed sic dispertitam, ut eadem res ad aliam alio modo transferatur. Haec pronominis vis, quum omnibus locis cernatur, in quibus relativo id subjungitur, tum etiam si cum *ut* componitur, non in obscuro est. Itaque per eam loquendi formulam, qua *ut* et *quisque* ita junguntur, ut vel *sic* vel *ita* illi *ut* respondeat, hoc indicari solet, semper (sed alias alio modo), si res per secundariam sententiam expressa inciderit et vera exstiterit, etiam eam rem, quae per primariam efferatur, existere, et quidem sic, ut inter eas ratio (proportionem dicunt) certa et definita intercedat. Haec autem ratio, qua duae illae res inter

---

[1]) Nonnunquam, id quod ex exemplis supra allatis perspicitur, pro asseveratione substituitur adhortatio.

se continentur quaeque in certa alterius cum altera re convenientia cernitur, apud Ciceronem iis fere circumscribitur terminis, ut ad duo adjectiva componenda et conferenda valeat. Nam is in his loquendi formulis duos usurpare solet superlativos, quorum unus in primaria, alter in secundaria sententia ponitur. Quae verborum conjunctio idem paene significat quod notissima loquendi formula, qua cum *quo* et *eo* duo junguntur comparativi. Neque tamen est hic sermonis usus, quo duo superlativi cum *ut quisque* componuntur, si a Cicerone discesseris, admodum frequens. Turpil. v. 142. Ribb. *ut quisque minimo contentus fuit, ita vitam fortunatam vixit maxume.* Cic. d. Or. I. 26. 120, *ut quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem pertimescit.* Id. Ibid. I. 27. 113. Id. Qu. fr. I. 1. 4. 12, *ut quisque est vir optimus, ita difficillime esse alios improbos suspicatur.* Caes. b. Civ. I. 2, *ut quisque acerbissime dixit, ita quam maxime collaudatur.* Quint. I. 10. 40, *ut quaeque forma perfectissima, ita capacissima est.* Nonnunquam demonstrativum omittitur (Auct. Herenn. II. 29. 46), praesertim si primaria sententia secundariae praeponitur (Cic. Off. I. 5. 19.) Neque raro accidit, ut in primaria enuntiatione ea augendi cumulandique vis, quae per superlativum exprimi possit, aut prorsus nullo verbo declaretur aut per comparativum vel etiam positivum significetur, quod si fit, indicari solet, prout quis ad summum, ut ita dicam, qualitatis alicujus gradum propius adscenderit, ita eum priorem in aliqua serie locum tenere. Cic. Lael. 5. 19, *ut inter omnes esset societas quaedam, major autem, ut quisque proxime accederet.* Q. Cic. pet. cons. 5. 17, *ut quisque est intimus, ut is amet, valde elaborandum est.* Quint. X. 1. 39, *legendos esse Demosthenem et Ciceronem, tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus.* Id. II. 5. 20; 12. 11. Cum his, de quibus dixi, loquendi formulis ea sermonis proprietas cognatione quadam continetur, qua in una eademque enuntiatione vel cum duobus (optima quaeque rarissima) vel cum uno superlativo *quisque* jungitur. Jam vero, si non apud Ciceronem, at certe apud alios scriptores saepe fit etiam, ut nullo omnino addito superlativo *ut* et *quisque* componantur. Sed etiam ita, si modo aliqua praestantiae et excellentiae notio per aliud sententiae verbum exprimitur, indicari potest, duas res convenienter augeri atque cumulari. Cic. Cat. M. 18. 64, *ut quisque aetate antecedit, ita sententiae principatum tenet.* Id. Verr. II. 4. 64. 143, *ut quisque aetate antecedebat, ita sententiam dixit.* Quint. IX. 4. 25, *illud*

nimiae superstitionis, ut quaeque sint tempore, ea facere etiam ordine priora. Id. XI. 1. 29, *ut quisque aetate praecedit, magis est reprehendendus.* Saepius autem hujus conjunctionis vis latius patet, ut jam non ad adjectivorum significationem cumulandam valeat, sed inter duas res, quarum altera pro alterius modulo accipi possit, eam omnino indicet esse convenientiam, ut, prout quaque occasione altera res mutata exstiterit, proinde etiam altera simili obnoxia sit mutationi. Naev. v. 10. Ribb. *ut quisque est meritus, praesens pretium pro factis ferat.* Atti. 263. Ribb. *ut cui quicque obviam fuerat, sic ferrum alius, saxeum alius raudus sumpserat.* Liv. V. 8. 13, *pauci reipublicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia accupaverunt, adsunt.* Id. XXII. 7. 12, *varios vultus digredientium ab nuntiis cerneres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur.* Sall. Jug. 60, *eos, uti quaeque Jugurthae res erant, laetos modo, modo pavidos animadverteres.* Quint. XI. 1. 42, *aliter pro alio dicendum est, ut quisque honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit.* Haud raro, quae inter duas res intercedere dicitur, ea vel loci est vel temporis convenientia. Plaut. Men. III. 2. 56, *ut quemque conspicor, ita me ludificant.* Liv. XXI. 42. 3, *ut cujusque sors exciderat, arma raptim capiebat.* Id. XXII. 46. 1. *ut quosque traduxerat, ita in acie locabat.* Id. XXII. 51. 6, *jacebant tot millia pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga.* Quod si in temporis notatione convenientia illa cerni indicatur, jam temporalem vim particula *ut* (= simulac) sibi vindicat, ut, quotiescunque ea, quae per secundariam sententiam exprimatur, actio suscepta sit, etiam primariae actionem continuo incipi declaretur. Quum autem hanc vim *ut* recipit, demonstrativum, quod alias saepe ei respondere solet, adverbium tantum non semper omitti, ex iis ipsis, quae attulimus, exemplis apparet.

Quum in multis aliis, tum etiam in eo scribendi proprietas Taciti cernitur, quod non solum more ceteris usitato *quisque* cum *ut* conjungit, neque tamen id saepe [2]), sed etiam multo pluribus locis pro *quisque* pronomen, quod est

---

[2]) Ann. II. 82. Agr. 36. Ann. III. 1. Eo loco, quem postremum attuli, notabilis est etiam pluralis numerus *quique* (ut quique stipendia fecerant), qui quidem quum omnino rarus sit, tum particulae *ut* paene nusquam adjungitur. Qua re fortasse adductus Nägelsbachius (Latein. Stilist. 2 Aufl. p. 252) suspicari posse sibi visus est, Latinos, ubi post *ut* pluralis pronominis *quisque* ponendus esset, *ut qui* semper usurpasse. At ut facile concesserim, apud optimos scriptores pluralem hujus pronominis in masculino et feminino genere

quis, substituit, ut inter *ut quisque* et *ut quis* nihil aliud intersit, nisi quod per illam formulam ad omnia, quae ejusdem sunt generis, aliquid refertur, haec autem ad universum genus non pertinet. Ann. II. 73, *ut quis misericordia in Germanicum et praesumpta suspicione aut favore in Pisonem pronior, diversi interpretabantur.* Ann. IV. 23, *ipsa e provincia, ut quis fortunae inops, moribus turbidus, promptius ruebant.* Ann. II. 24. 83. IV. 36. Cfr. Tac. Hist. III. 58. Ann. I. 57, quanto quis — tanto.

Notissimum est, non modo antiquissimos scriptores, sed etiam Ciceronem et Lucretium nonnunquam pro eo, quod est *quidque*, *quidquid* ponere, de quo loquendi usu Madvigius ad Cic. Fin. V. 9. 24. Lachmannus ad Lucret. V. 264, al. copiose disputaverunt. Neque ea omnino desunt exempla, in quibus cum *ut* pro eo, quod est *quidque*, jungatur *quidquid*. Itaque in lege Thoria agraria, quam a. u. c. 643 latam esse statuunt, cap. XVI. haec leguntur: *ita utei quicquid quoieique ante h. l. r. licuit, ita ei habere* (post h. l. r. liceto). Apud Ciceronem *quidquid* cum *ut* tantummodo duobus, quantum scio, locis conjungitur: Cluent. 19. 52, ubi *ut* ad tempus notandum adhibetur et Tusc. V. 34. 98, *bestiae, ut quidquid objectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius,* quo tamen loco Madvigius *quidque* recipiendum censet.

Non alienum erit hic potissimum de duabus particulis nonnihil afferre, quae ex *ut* cum alio verbo conflato ortae sunt et a quibus et ipsis comparativa sententia initium capit, modulum designans, quocum quid convenire indicetur vel quo adhibito de qua re fiat judicium. Particulas dico, quae sunt *prout* et *praeut.* De utraque, quamquam jam Handius copiose egit [3]), tamen ne nos quidem, quo plenior et accuratior nostra fiat disputatio, supervacaneum arbitramur breviter disserere. Atque hoc primum satis constat, quum ea, quae

---

raro, in neutro autem frequentissime usurpari (quae linguae proprietas unde originem traxisset, Haaseus ad Reisigii schol. adnot. 362 acutissime explicavit), ita etiam masculini et feminini pluralis non ita pauca exempla video exstare. Atque cum *ut* non solum apud Tacitum sed etiam ap. Livium XXII. 46. 1, et Sallust. Jug. 60, pluralis ille masculinus et femininus compositus reperitur. Quem locum Nägelsbachius attulit, ut pro *ut quisque* posse *ut qui* poni comprobaret Cic. Off. I. 7. 20, (ut qui quondam in vacua venerunt) in eo, id quod virum doctissimum fugisse miror, *ut* ex notissima loquendi consuetudine in exemplo afferendo ponitur et ante relativum illud *qui* auditur: *eorum.*

[3]) Tursell. IV. 626. 527.

praepositioni insit, notio ad rem per enuntiationem expressam referenda sit, eam enuntiationem plerumque aut ab *ut* comparativo aut ab *quam* incipere. Itaque hae vel particulae vel loquendi formulae sunt conflatae: postquam, antequam, praequam, pro quam, contra quam, praeterquam, prout, praeut. Atqui *pro* quum multa alia significet, tum etiam ibi usurpatur, ubi aliquid cum aliqua re ut cum modulo convenire et ei respondere indicatur (pro viribus, pro numero); quam vim etiam in copulata particula *proinde* retineri jam antea vidimus. Sed si cum *ut* comparativo *pro* conflatum est, jam cum re per sententiam secundariam elata ea instituitur comparatio, ut pro ejus rei natura et condicione etiam aliam conformari declaretur. Quod si ita fit, eandem paene *prout* sibi vindicat significationem, quam in formula *proinde ut* inesse diximus, ut inter illud et hanc idem fere, quod inter *ita — ut* et simplex *ut* intercedat discrimen. Raro fit, ut plenior et integrior formula *pro eo ut*[4]) eandem vim recipiens ponatur. Cic. Verr. II. 3. 54. 126, *summa vi data est a me opera, ut aratores quam plurimum sererent, tamen pro eo ut temporum difficultas aratorumque penuria tulit. Prout*, quod ante Ciceronis tempora apud neminem scriptorem invenitur ac ne apud eum quidem et ceteros, qui eadem fuerunt aetate, saepe usurpatur[5]), Livio et argenteae aetatis scriptoribus valde est usitatum[6]). Liv. XXVIII. 5. 9, *pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum se auxilium.* Id. XXXVI. 52. 6, *cumulatius, si possit, prout ejus merita sint, senatum facturum.* Tac. Agr. 18, *non ignarus, prout prima cessissent, fore universa.* Haud raro aut utraque sententia aut alterutra, interposita disjunctiva conjunctione, quasi in duas partes dividitur; quod si fit, ipse modulus (i. e. ea res quacum quid congruere dicitur), ita variare et alias aliter comparatus exsistere indicatur, ut etiam ea res, cujus sit modulus, simili obnoxia exsistat mutationi. Quint. X. 2. 13, *non sua natura sunt bona aut mala, sed prout opportune proprieque aut secus collocata sunt.* Si additur *quisque* ea et moduli et rei varietas talis esse indicatur, ut in unaquaque vel persona vel re cernatur. Caes. b. Cic. III. 61. Cels. III. 1. Liv. XXVIII. 5. 9. *Scipio praefectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, insignibus donis*

---

[4]) Cfr. pro eo ac, pro eo quod, pro eo quantum.

[5]) Sallustius quidem ea particula nusquam utitur.

[6]) Contenti sumus pauca afferre exempla, quibus tanta illa copia ab Handio congesta compleatur.

donat. Id. VIII. 21. 1. XXIV. 16. 8. XXX. 15. 13. Tac. Agr. 37. In enuntiatione primaria recentioris aetatis scriptores, ut convenientia illa rei cum modulo planius declaretur, *ita* haud raro interponunt Quint. V. 11. 16, aut *proinde* adjungunt. Id. IX. 4. 69 [7]).

Per *prae* cum ablativo junctum nemo ignorat, eam induci comparationem, qua quid cui rei aut praecedere aut certe praeferri indicetur. Id autem substantivum, quod praepositioni subjicitur, non modo viliorem (inferiorem) rem vel quae posthabeatur, sed etiam saepius eam designat, quae melior vel major putetur (prae nobis beatus, Romam prae Capua irrident). Apud comicos *prae* cum *ut* comparativo aut in unum verbum conflatum aut certe conjunctum judicii alicujus veritatem ita restringit et circumscribit, ut, quo adhibito modulo factum sit id judicium, declaret. In hac igitur comparatione alterum alteri semper indicatur praecedere. Qualis autem sit hujus conjunctionis vis, ita aptissime explicatur, si *praeut* idem atque *prae eo modo quo* significare statuitur. Plaut. Amph. I. 1. 218. Sos. *perii* Merc. *parum etiam, praeut futurum est praedicas* i. e. perisse te recte dicis tu quidem, sed parum tamen praedicas prae eo modo, quo res tibi eventura est. Id. Mil. I. 1. 20, *nihil hercle hoc quidemst praeut alia dicam* [8]) i. e. prae eo modo, quo alia dicam, vel (ut aliis utar verbis) alia tantis extollam laudibus, ut hoc, de quo jam dixi, prae iis nihil sit. Id Bacch. IV. 9. 5. Uno loco Plautino Merc. II. 4. 2, *nugas maximas fuisse credo praeut quo pacto ego divorsus distrahor,* nisi fallor, *quo pacto* ita redundat, ut eo omisso sententia non commutetur.

Per particulam *ut* vel copulatam (prout) vel cum quibusdam aliis verbis conjunctam (proinde vel perinde ut; ut quisque — ita) judicandi modulum indicari demonstravimus. Sed quoniam *ut* etiam per se ad convenientiam duarum rerum declarandam adhibetur, nihil obstat, quominus res per comparativam sententiam elata pro eo modulo accipi possit, quo adhibito de altera

---

[7]) Apud Quint. IX. 4. 34. haud scio an ea lectio, quam Zumptius meliorum codicum auctoritate nisus recepit (proinde — prout) multo sit probabilior. Spaldingius habet: *perinde — prout.*

[8]) Handius orationem h. l. ita contractam putat, ut *praeut alia dicam* idem sit atque *praeut alia quae dicam.* At vereor ne relativum non facilius hic abesse possit quam apud Terent. in Eun. II. 3. 10, ludum jocumque dices fuisse alterum praeut hujus rabies quae dabit; quem locum Donatus recte sic explicat: praeut illa sunt, quae hujus rabies dabit

re fiat judicium. Ita *ut* etiam simplex neque copulatum neque cum iis de quibus dixi particulis conjunctum ad rei alicujus cum judicandi modulo congruentiam designandam usurpari potest. Atque primum quidem ab *ut* ea incipere potest comparatio, qua modulus, nulla subjecta restringendi vi, ipse per se cum re, cujus sit modulus, componatur, ut ex re altera alterius veritas pendere vel judicii de altera facti ratio in altera posita esse indicetur. Plaut. Capt. IV. 4. 13, *ut hic adornat, aut jam nihil est aut jam nihil erit.* Id. Ibid. IV. 2. 52. Asin. II. 3. 1. Ter. Heaut. I. 1. 116, *ut diei tempus est, tempust monere me hunc Phaniam, ad coenam ut veniat.* Id. Phorm. V. 2. 9, *hauscio hercle, ut homost, an mutet animum.* Id. Ad. III. 3. 36. Heaut. II. 4. 22, *ut patrem tuum vidi esse habitum, diu turbas dabit.* Cic. Lael. 12. 43, *quod quidem, ut res ire coepit, haud scio an aliquando futurum sit.* Fam. XIII. 69. 2, *ut ejus modestiam cognovi, gravis tibi in nulla re erit.* Att. VII. 4. 3. X. 12. 2. Varians et mutabilis modulus per *ut* simplex apud antiquiores raro, apud Quintilianum aliquanto saepius designatur. Ter. Hec. III. 3. 20, *omnibus nobis ut res dant sese, ita magni et humiles sumus.* Quint. XI. 3. 75, *quae, ut actus poposcerit, fingentur.* Id. XII. prooem. 4, *longius eundum est ut res feret.* Sed saepe usu venit, ut instituta comparatione judicium aliquod restringatur et certis terminis circumscribatur, id quod haud raro vel in integris sententiis comparativis et quibus verbum additum sit fieri videmus. Cic. Brut. 10. 39, *hi, ut populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium saecula numerantur, adolescentes debent videri.* Fam. IV. 9. 2, *non habet, ut nunc quidem est, id vitii res.* Liv. II. 50, *ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate.* Id. X. 46, *insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho.* In primis haec restringendi vis in formula illa cernitur: *ut* (alicujus) *captus est.* Ter. Ad. III. 4. 34, *praeterea, ut captus est servorum* (i. e. ut servus esse potest) *non malus.* Afran. 313. Ribb. Cic. Tusc. II. 27. 65. Caes. b. Gall. IV. 3. Sed inde a Ciceronis temporibus etiam saepius fieri solet, ut secundaria sententia decurtetur et ipsum verbum omittatur. Quod si fit, conjunctioni quae est *ut* nihil aliud fere subjungitur quam nomen quod aut subjecti vel objecti partes sustineat, aut ita in obliquo casu ponatur, ut praepositioni plerumque adnexum, quibus temporibus vel qua rerum condicione judicium aliquod sit verum, declarari possit. Jam si quaeritur, quod potissimum audiri soleat verbum, tantum non semper *posse* omissum

est [9]). Cic. Att. XI. 16, *ego, ut in his malis, Patris sum non invitus.* Id. Brut. 7. 27, *Clisthenem multum, ut illis temporibus, valuisse dicendo* (cfr. ibid. 26, 102. 28, 107. 47, 173. Liv. IV. 13. 1.) Cic. d. Or. III. 18. 66, *orationis genus, ut in oratore, exile.* Cat. M. 4. 12, *multae etiam, ut in homine Romano, litterae.* Fin. IV. 1. 1, *ista exposuisti, ut tam multa, memoriter, ut tam obscura, dilucide.* Brut. 10. 41, *Themistocles, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus.* Fam. XII. 2. 2, *nonnihil, ut in tantis malis, est profectum.* Verr. Act. II. 1. 52. 138, *respondit illa, ut meretrix, non inhumaniter.* Cic. Ep. Brut. I. 10. 2, *hujus belli fortuna, ut in secundis, fluxa, ut in adversis, bona.* Sall. Jug. 107, *ea res, ut in tali negotio, probata.* Caes. b. Gall. VI. 34. *ut ejusmodi facultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur.* VIII. 21, *magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos ea proelio esse consecutos.* Nep. Epam. 5. 2, *habuit obtrectatorem Meneclidem, satis exercitatum in dicendo, ut Thebanum.* Liv. V. 41. 1, *satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis.* Id. XXII. 34. 1, *perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montanos, populum.* Atqui etiam latius hic particulae usus patet, quo per eam rei cum judicandi modulo vel norma convenientia designatur. Saepe enim accidit, ut ille modulus, deposita restringendi vi, caussae notionem contineat, id quod vel in plenis et integris sententiis vel in decurtatis fieri potest. Prioris autem generis haec sunt exempla, in quibus omnibus fere cum universa et generali rei natura singularis condicio ita comparatur, ut hujus in illa causam contineri liqueat. Cic. in Pis. 25. 59. *Dices, ut es homo facetus.* Id. Rosc. Am. 12. 33. p. Mur. 25. 51. Tusc. I. 45. 108. Sall. Jug. 7. Cat. 31. Caes. b. Gall. VI. 7, *celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat.* B. Civ. II. 8, *postea vero ut est omnium rerum magister usus, hominum adhibita sollertia inventum est.* Liv. III. 71. 5, *tribuni, ut fere semper re-*

---

[9]) Addito verbo quod est posse plena atque integra exstat sententia comparativa, Cic. Fam. I. 2. 4, dignitatem nostram, ut potest in tanta hominum perfidia et iniquitate retinebimus. Sed paullatim eo perducta est hominum loquendi consuetudo, ut ad primariae enuntiationis vim restringendam ea adponeretur sententia decurtata, in qua nullum omnino verbum audiri posset, praesertim quum per attractionem haud raram id ipsum nomen, cui subjecti partes tribui deberent, in obliquum casum abiisset.

guntur a multitudine magis quam regunt dedere plebi, ut Scaptius diceret. Id. XXI. 35, *iter multo quam in ascensu fuerat, ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt, difficilius fuit.* Saepius enuntiatio secundaria ita decurtata est, ut verbum aliquod (oportere, necesse esse, solere sim.) audiatur. Cic. Tusc. I. 8. 15. *Epicharmi acuti nec insulsi hominis, ut Siculi* [1]), *sententiam sequi.* Id. Ibid. I. 43. 104, *idem sentiens sed ut Cynicus asperius.* Off. III. 14. 58, *ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus*· Liv. XXIII. 8. 6, *convivium, ut in civitate diti ac luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum.* Id. IV. 7, *senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium jussit.* Tac. Agr. 11. *Britanniam qui initio incoluerint, ut inter barbaros, parum compertum.*

Non raro per decurtatam sententiam ab *ut* incipientem ea caussa affertur, qua quis alius ad aliquid faciendum se adductum profiteatur, et quae utrum vera sit an falsa, ipse is qui loquitur in incerto relinquat. Hic autem particulae usus tum maxime frequens est, qnum subjungitur participium [2]). Cic. Or. 44. 151. *vocum concursionem magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.* Hor. Od. III. 5. 42, *fertur pudicae conjugis osculum parvosque natos ut capitis minor a se removisse.* Id. Epist. I. 17. 40, *hic onus horret, ut parvis animis et parvo corpore majus.* Ovid. Met. IV. 547. Quint. XII. 10. 12, *quem suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidum et Asianum.* Sueton. Octav. 53, *domini appellationem ut maledictum et opprobrium semper exhorruit.* Liv. XXIII. 43. 10, *populi Romani obterit ut senescentem cum viribus majestatem.* Id. III. 5. 1, *hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia.* Id. XXXI. 42. 5. Tac. Agr. 14. *Monam insulam ut vires rebellibus ministrantem adgressus.* Jam vero, quemadmodum cum particula Graecorum, quae est ὡς, genitivi quos vocant absoluti crebro componuntur, ita nonnusquam etiam cum *ut* duo ablativi absoluti reperiuntur conjuncti. Caes. b. Gall. III. 18, *laeti, ut explorata victoria, ad castra pergunt.* Id. b. Civ. II. 13.

---

[1]) Omisso verbo subjectum per attractionem, de qua supra dixi, in genitivum mutatum est. Cfr. exemplum paullo ante ex Nep. Epam. 5, allatum: Meneclidem exercitatum ut Thebanum.

[2]) Quam prope haec loquendi consuetudo ad eum Graeci sermonis usum accedat, quo ὡς cum participio jungi solet, vix opus est monere.

Ab hoc, de quo nunc diximus, particulae *ut* usu ea loquendi consuetudo non abhorret, qua per sententiam relativam particulae *ut* subjunctam talis rei descriptio adjicitur, qua caussae notio contineatur [3]). Inter omnes autem constat, posse relativam sententiam etiam per se, nulla addita particula, ad primariam eam habere rationem, ut per illam hujus caussa efferatur, id quod etiam adjuncto vel *utpote* vel *quippe* planius indicari soleat. Notissimum vero hoc quoque est, relativam sententiam, si hujus sit generis, per conjunctivum efferri, cujus quidem conjunctivi caussam facile liquet, sive additum sit *ut*, sive non additum, ex eo repetendum esse, quod per eam sententiam id denotatur, quod ex ipsius rei proprietate et singulari condicione efficiatur. Apud antiquiores scriptores ad rei causam designandam *ut qui* satis raro adhibetur. Apud comicos quidem, ubi haec loquendi formula eam significationem recipere videtur (Plaut. Pseud. I. 5. 153, non demutabo, ut quod ego pro certo sciam et Bacch. III. 4. 13, amo hercle opinor, ut quod pro certo sciam) ipsa lectio conjectura doctorum virorum potius quam codicum auctoritate nititur [4]). Neque apud Sallustium ea verborum conjunctio usquam exstat ac ne apud Ciceronem quidem nisi adposito determinativo pronomine, quod relativo respondet, ut Deiot. 5. 13, *venit evocatus ut is qui senatui parere didicisset* [5]). Similiter apud Caesarem in sententia primaria ante *ut qui* demonstrativum adverbium, quod est *sic*, ponitur. B. G. V. 31, *sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, ab homine amicissimo consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis* [6]). Multo autem pluribus locis nec tamen saepe ante Livii tempora nullum demonstrativum aut particulae *ut* aut pronomini respondet. Caes. b. G. IV. 23. Liv. praef. 4, *res est immensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur.* Id. XXXVIII. 18. 7. Vell.

---

[3]) Ab ejusmodi loquendi formulis ea exempla discernere oportet, in quibus aut in vera comparatione instituenda (Quint. XI. 2. 25) aut in exemplo afferendo (Cic. Off. I. 7. 21.) particulae *ut* relativa sententia per indicativum elata subjungitur.

[4]) Aliis locis, velut Plaut. Asin. III. 1. 2. Bacch. II. 3. 50. Capt. III. 4. 21, cet. *ut* consecutionem indicat et qui pro indefinito adverbio est accipiendum.

[5]) Cfr. ea quae proxima sunt: venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius. Apud Cic. N. D. II. 57. 143, qui locus non obscuro laborat mendo, num ferri possit lectio vulgata *ut qui,* valde est dubium.

[6]) Cfr. Ter. Andr. I. 1. 121, ita tum discedo ab illo, ut qui se filiam neget daturum; quo loco patet, nullam exstare caussae notionem sed modum rei instituta comparatione definiri.

II. 33. Plin. Ep. V. 8. 4. Tac. Ann. IV. 62. Agr. 11, *plus ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit.* Suet. Tib. 7. Quint. III. 5. 9. V. 14. 28, cet. [7]): Quanta inter hanc loquendi formulam et eam sermonis consuetudinem, qua per *ut* cum adjectivo junctum ad caussam significandam aliqua rei descriptio addatur, convenientia atque necessitudo intercedat, ex iis maxime locis perspici potest, quibus post *ut* relativa sententia cum adjectivo connectitur. Velut Liv. I. 34, *facile persuadet, ut cupido honorum et cui Tarquinii materna tantum patria esset.*

Jam libet hoc potissimum loco brevem de particulae, quae est *utpote,* vi et usu instituere disputationem. Quae quidem particula quin ex comparativa conjunctione *ut* et neutro adjectivi, quod est *potis,* conflatum esset, nemo, quantum scio, unquam dubitavit [8]). Hujus autem adjectivi positivus, quum ab optimis solutae orationis scriptoribus, qui quidem exculta jam et perpolita lingua viguerint, nisi cum verbo substantivo copulatus atque in unius verbi quasi corpus (posse) coalescens nusquam paene usurpatus inveniatur, apud vetustissimum quemque suum saepe tenet locum suique est juris, ita tamen, ut verbum esse aut adponi aut certe audiri soleat. Et quum neutrius generis forma, quae est *pote,* frequentissime usurpetur, ita per indefinitum modum non personaliter posita, ut aut ei adnectatur aut audiatur verbum substantivum, tum huic ipsi formae principalem comparandi vim retinens *ut* nonnunquam praeponitur, ut ap. Varronem in loco ab Nonio allato: *viget, veget ut pote plurimum* (ut plurimum potest). Sed paullatim hae voces, per quas ipsas enuntiatio efferebatur, in unius verbi formam coaluerunt. Quod quidem verbum ad judicium aliquod definiendum ita adhibebatur, ut posse id judicium verum esse ex sequente alia vel integra vel decurtata sententia effici indicaret. Itaque *utpote,* quod idem fere declarat atque: ut res fert, ut in rei condicione posi-

---

[7]) In pronominis locum etiam adverbium nonnusquam substituitur. Liv. XLI. 2. 6. *(ut ubi).* Simili ratione etiam *quum,* quod a relativo pronomine originem traxit, cum *ut* conjungitur. Quint. X. 1. 76, sequitur oratorum ingens manus, ut quum decem simul Athenis una aetas tulerit.

[8]) Jam Priscianus in Inst. vol. II. p. 68. Hertz.: utpote inquit, compositum est ab adverbio et nomine. Quum haec jam scripsissem, Doederlinium animadverti particulae *utpote* originem ex formula *ut puta* satis apte repetere sibi visum esse. Cujus opinionis neminem, credo, habebit adstipulatorem.

tum est, cum ea rei descriptione jungi solet, ex qua verum esse judicium de ipsa re factum colligatur. Ea autem rei descriptio ex antiquorum loquendi usu post *utpote* per relativam sententiam semper effertur. Quemadmodum in sententiis ab *ut qui* incipientibus fieri jam vidimus, ita etiam cum *utpote qui,* ut ea quae afferatur descriptio, in ipsa rei proprietate posita esse indicetur, conjunctivus tantum non semper jungi solet [9]). Plaut. Rud. II. 5. 5. *satin nequam sum, utpote qui hodie amare inceperim.* Sall. Cat. 57, *neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui locis aequioribus expeditus sequeretur.* Catull. 64. 56, 67. 43. Pro pronomine relativo etiam *quum* conjunctio, quam constat initio relativam fuisse, substitui potest, ut ap. Asin. Poll. Cic. Fam. X. 32. 4, *nec retinuissem, si uno loco habuissem, utpote quum singulae cohortes seditionem fecerint.* Cic. Att. V. 8. 1. Cels. praef. p. 1. III. 1. Apul. Asclep. c. 8. Sed inde a Nepotis aetate etiam cum participio vel adjectivo, quae in relativam sententiam facile possint mutari, (praesertim apud Livium et Horatium) *utpote* jungitur. Quid, quod etiam ablativi absoluti huic particulae subjiciuntur. Nep. Hann. 2. Hor. Sat. I. 4. 24, *sunt quos genus hoc minime juvat, utpote plures culpari dignos* i. e. utpote quorum plures digni sint, qui culpentur. Id. Sat. I. 5. 94, *fessi utpote longum carpentes inter.* Cels. VII. 18. Liv. II. 33. 8, *clamor turbavit Volscos, utpote capta urbe* i. e. utpote quum urbs capta esset. Id. XXXVI. 45. 3. XXX. 10. 13. XXXVI. 24. 11. Restat, ut moneam hanc particulam minus, quam plerique suspicentur, fuisse usitatam. Nam apud Caesarem nusquam invenitur et apud argenteae aetatis scriptores pro ea *ut* (qui) usurpatur.

Sed ad simplicem particulam est redeundum. Jam quid ego dicam de pervulgato et noto particulae *ut* in rerum comparatione usu, quem attingere satis est, ne in rhetorum disciplinam aberrem et satis trita vel praecepta vel

---

[9]) Incertum est an nusquam apud optimos scriptores post *utpote qui* positus sit indicativus; namque et Cic. Phil. V. 11. 30. Orellius, complurium codicum auctoritate nisus, pro *depugnavit* quod alii habent *depugnarit* recepit et Att. II, 24. 4. Klotzius, Wesenbergium auctorem sequens, indicativum, quum codicum testimonio commendari videretur, ejiciendum esse statuit. Sed utrum Apulejus scriptor a prisca latini sermonis integritate longissime abhorrens in Asclep. cap. 6, cum *utpote qui* conjunctivum an indicativum junxerit, non est operae pretium exquirere. Hoc quidem verisimile est eum post *ut qui* non uno loco (Flor. IV. 9. Dogm. Plat. II. 23.) indicativum posuisse.

exempla quae rhetores de diversis similitudinum generibus disputantes afferre soleant, iisdem, quibus ii usi sint, verbis reddam [1]). Cum eo autem usu ea loquendi consuetudo non obscuro nexu continetur, qua per *ut* indicatur, non esse rem alteram alteri plane similem sed ad hujus similitudinem quodammodo accedere. Unde efficitur etiam, ut pro *quasi* in translationibus nonnunquam *ut* usurpetur. Varro L. L. VI. 56, *hunc Chrysippus negat loqui sed ut loqui.* Id. VII. 44, *capitibus habere solent ut metam.* Id. VIII. 45. Cic. Or. 67. 224. *quibus ut pugiunculis uti oportet.*

Jam etiam hoc monendum est, *ut* haud raro ita cum superlativo jungi, ut ad ejus vim augendam et cumulandam valeat. In qua verborum conjunctione *ut,* quamquam eodem fere modo, quo *quam* usurpatur, tamen, si accuratius in ejus vim inquiritur, non eam ipsam, quae per superlativum exprimitur, gradus, ut ajunt, notationem attingit, sed principalem illam modi significationem retinet. Quod quidem ex iis praecipue exemplis perspici licet, in quibus *ut* cum demonstrativo *(sic* vel *ita)* junctum invenitur, velut Cic. d. Or. II. 41. 174, *haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt.* Id. Fam. VII. 12. 2. Id. Ibid. XIII. 62. *Te temper sic colam et tuebor ut quem diligentissime.* Sed multo saepius fieri solet, ut nullum particulae *ut* adponatur demonstrativum. Duo autem, id quod ex locis jam allatis intelligitur, discernenda sunt hujus conjunctionis genera. Nam primum ab *ut* ea incipere potest sententia comparativa, in qua verbi quod est *posse* vis et ratio per superlativum adverbii accuratius definiatur. Quod ubi fit, ea ipsa ratione, qua actio primariae enuntiationis suscepta sit, ad summum illum, ad quem adscendi potuerit, gradum perventum esse indicatur. Plaut. Stich. I. 2. 88. Cic. Fam. V. 4. 9, *satis est a me, ut brevissime potuit, paullo ante dictum.* Id. Cluent. 26. 72, *appellat hominem Bulbus, ut blandissime potest.* Quint. XII. 10. 38. Ut in his locis sine magna sententiae commutatione pro *ut* particula quae est *quam,* substituere licet, ita non potest semper pro *quam* cum superlativo *ut* componi. Nam *ut* semper cum adverbii, nunquam cum adjectivi superlativo jungitur, id quod ex eo ipso efficitur, quod per *ut* modus actionis definiatur oportet, sed haec modi significatio tantummodo per adverbium efferri potest, non per adjectivum. Praeterea etiam hoc in earum conjunctionum

---

[1]) Vide, si tanti est, Auct. Herenn. IV. 45. 59. seq. Seyffertii Schol. Lat. I. §. 82. II. §. 36.

usu cernitur discrimen, quod verbum *posse* post *quam* saepissime, post *ut* rarissime omittitur [2]). Quamquam etiam post *ut* detracti verbi exemplum apud Quintilianum exstat IX. 3. 94, *prosapodosis ut maxime servetur* [3]). Alterius generis in eo consistit proprietas, ut relativa sententia, in quam inseratur superlativus, particulae *ut* subjiciatur. In hac autem sententia verbum saepe omittitur vel potius illi est cum primaria enuntiatione commune. Ea verborum conjunctio id spectat, ut rei per primariam elatae cum summo, qui per secundariam designetur, gradu ea instituatur comparatio, qua illam rem ad hunc ipsum gradum perductam esse indicetur [4]). Liv. V. 25, *grata ea res, ut quae maxime senatui unquam fuit.* Quint. III. 8. 12. IV. 5. 24. Pro relativa sententia nonnunquam per *quum* conjunctionem substituitur temporis notatio, in qua et ipsa verbum omittitur, sed ex primaria addi potest. Cat. Or. Rell. p. 9. Jord. *perge istuc quoque uti cum maxime delere.* Ter. Hec. I. 2. 40. Cic. Qu. fr. II. 4. 6 [5]).

Cum verbo substantivo particula *ut* nonnunquam ita conjungitur, ut sumptio vel aliena opinio de aliqua re et vera ejus rei natura, quum inter se comparentur, non inter se abhorrere indicentur. Pro simplici *ut* nonnunquam atque adeo satis saepe copulata particula *sicut* posita invenitur. In primaria

---

[2]) Nihil obstat, quominus, nullo adposito superlativo, *ut* et *posse* jungantur, quo facto, quamquam actionis modus et ratio minus accurate definiuntur, tamen, si quae in ampliore illa formula inest restringendi vis, ea etiam apertior fit et planior. Cic. d. Or. II. 84. 340, exposui fere, ut potui. Id. Cat. M. 3. 7.

[3]) Parum liquet, unde nata sit illa loquendi formula *ut plurimum,* quae apud Plinium invenitur. H. N. XV. 3. 4, nec tam numerosa differentia; tribus ut plurimum bonitatibus distat. Nam ut Handio (III. 474), pro *ut plurimum ponamus* per detractionem ita dici statuenti, adsentiri non audeo, ita ne id quidem pro certo affirmaverim, in hac verborum conjunctione per *ut* comparationem institui. Quid autem significet *ut plurimum,* non in obscuro est, quod quidem rectissime Madvigius (in Opusc. II. 149) idem atque *quum plurimum* declarare docet.

[4]) Conferri oportet notissimam loquendi consuetudinem, qua particulae, quae est *tam* subjungere solent *quam qui* cum superlativo. Cic. Fam. V. 2. 6. Tam sum amicus rei publicae quam qui maxime.

[5]) Apud Quintil. IV. 2. 116, omnes, ut opinor, sic edunt: narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest gratia exornandam puto. At hic locus non obscuro laborat mendo. Neque enim usquam, nisi fallor, Latini, quum eandem rem duobus modis exprimere possent, ut aut ita dicerent: *ut qui maximus,* aut ita: *si ullus,* his loquendi formulis conflatis *ut si ullus* dixerunt. Qua re adductus *ut* ejiciendum esse suspicor.

enuntiatione aut alienam opinionem exponi per dicendi vel sentiendi verbum declaratur, aut ipsum eum, qui loquitur rem ita esse fingere, per particulas *quamvis* et *si* vel etiam per concessivum quem vocant conjunctivum significatur. Cic. Rep. III. 3. 4, *sint nobis isti magni homines, ut sunt.* Id. Ibid. VI. 19. 20. Verr. Act. II. 2. 38. 95, *res, ut erat acerba atque indigna, sic videbatur omnibus.* Id. d. Or. I. 53. 230. Liv. I. 45, *habita, ut erat, res prodigii loco.* Cic. Lig. 5. 13, *si in exsilio est, sicut est, quid amplius postulatis.* Liv. VII. 35. 10. Alia exempla Seyffertius congessit ad Cic. Lael. p. 160 (cfr. ejusd. Pal. Cic. 3. ed. pag. 46). Qui tamen, quum docet [6]), per ipsum verbum substantivum ita rem vere esse declarari, ut non possit ea veritatis notio, adjuncta ulla alia nisi asseveranti particula (sane, certe [7]), accuratius definiri, non attendit, apud Nepotem Eum. 1, etiam *re vera* poni: *apud nos, revera sicut sunt, mercenarii scribae existimantur.* In iis autem omnibus, quae attulimus, exemplis descriptionem rei per adjectivum vel substantivum elatam veram esse declaratur. Sed fieri potest etiam, ut actionem per verbum primariae sententiae elatam vere perfectam esse asseveretur. Quod si ad actionem asseveratio illa pertinet, jam non verbum substantivum aptum est et pro eo aut verbum primariae enuntiationis denuo ponitur aut aliud verbum, quod idem declaret, particulae *sicut* subjungitur. Cic. Off. III. 33. 117, quamvis multis locis dicat Epicurus, sicut dicit, fortiter de dolore. Id. Sull. 17. 49. Liv. XXV. 24. 4. Caes. b. Gall. V. 58, *quod fore, sicut accidit, videbat.*

Ab ea, de qua dixi, loquendi consuetudine is sermonis usus non ita longe disjunctus est, quo per sententiam comparativam ab *ut* incipientem, quae sit tum, quum actio suscipiatur, vel rei vel personae alicujus condicio et status, exprimitur. Qui quidem loquendi usus quamquam apud poetas maxime frequens est, tamen etiam cum iis, quas solutae orationis scriptoribus usitatas esse vidimus, sententiis comparativis, per quas vel rei vel personae nota aliqua affertur, non obscura necessitudine continetur, nisi quod in hac nota etiam

---

[6]) Das deutsche wirklich kann natürlich nicht ausgedrückt werden, da esse an sich das Verbum des realen Seins ist: höchstens kann eine Partikel der Versicherung hinzutreten, wie sane, certe.

[7]) Etiam profecto addere potuit. Nam cfr. Cic. N. D. II. 31. 78, necesse est, quum sint dii, si modo sunt, ut profecto sunt, animantes esse.

caussae notio inesse indicatur, per illum nihil aliud quam fortuitus rei status describitur. Ut, de quo loquendi genere hoc dictum velimus, planum fiat, pauca attulisse exempla satis erit. Virg. Aen. VII. 509, *quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis scindebat, rapta spirans immane securi.* Ovid. Met. II. 272. *Alma Tellus, ut erat circumdata ponto, sustulit oppressos collo tenus arida vultus.* VIII. 479. *ut manu dira lignum fatale tenebat, ante sepulcrales infelix adstitit aras.* Id. Ibid. VI. 237. XII. 22.

Etiam in sententiis interpositis *ut* frequentissime usurpatur, per quas sententias aut tota enuntiatio primaria aut singulae vel voces vel loquendi formulae definiuntur potius quam cum aliis comparantur. Hae enim sententiae vel ad judicium, quod in primaria enuntiatione exponitur, describendum valent [8]), quum cujus sit illud judicium, indicant, vel loquendi aliquam formulam aliunde adsumptam esse ita declarant, ut etiam, unde adsumpta sit, designetur. Itaqûe maxime in auctore citando hujus usus cernitur proprietas, sed etiam alias locum habet, quum ejus qui loquatur aut perceptione aut opinione judicium niti indicatur (ut videor, ut arbitror, ut spero cet.). Maxime autem usitatae hae formulae sunt: *ut ait, ut ajunt;* quarum utraque ibi haud raro usurpatur, ubi certus affertur judicii auctor, quod si fit, ejus nomen dicendi verbo postponitur (Afran. v. 7. Ribb. ut ait Pacuvius. Cic. Brut. 79. 274 [9]); sed haec (ut ajunt) multo saepius ad commune proverbium laudandum adhibetur, idque ita fere, ut iis quae afferantur vocibus interponatur. Cic. Lael. 5. 19, pingui, ut ajunt, Minerva. Quint. XII. 7. 9, caecis hoc, ut ajunt, clarum est. Rarius fit, ut formula illa postponatur Cic. d. Or. II. 89. 364, subsecivis operis, ut ajunt. Off. I. 31. 110.

Notissimum est particulam *ut,* quum ad universum rerum genus cum singulis rebus comparandum saepe adhibitum sit, etiam ad exemplum, quo judicium de universo genere expositum apertius fiat, afferendum usurpari potuisse. Qua in re inter Latinorum et nostrorum hominum loquendi usum hoc interest, quod, ut declarari possit, qui inter universum judicium et singulare exemplum

---

[8]) Quoniam his loquendi formulis etiam restringendi quaedam vis inest, si quidem per eas declaratur auctoritate alicujus et fide veritatem judicii niti, particulae *ut* interdum *quidem* adponitur. Plaut. Men. prol. 22, ut quidem ille dixit. Cic. Brut. 49. 185, ut quidem ego sentio (cfr. Quint. IX. 4. 18, ut ego quidem sentio). Cic. Fam. IV. 3. 3.

[9]) Ita tamen Turpil. 191. Ribb. ut philosophi ajunt.

intercedat nexus, illi relativa utuntur forma, nos demonstrativa (Så till exempel). Saepissime sententia ab ut incipiens, verbo, quod ex primaria adjici potest, omisso, decurtata exsistit. Cic. Off. I. 23. 79, *eorum consilio bella nonnunquam gesta sunt, ut M. Catonis bellum Punicum.* Id. Orat. 45. 154. Liv. II. 48. 6, *alia bella instabant, ut ab Aequis Volscisque.* Sed nonnunquam laxior et minus arta est exempli cum primaria sententia conjunctio, ut non hujus sententiae verbum, sed dicendi aliquod aut faciendi verbum audiatur [1]). Cic. d. Or. II. 59. 242, *est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus: Per tuam nobilitatem.* Id. Off. III. 11. 46. Id. Div. II. 33. 72, *alia subito ex tempore conjectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli annos auguratus est.* Interdum etiam per plenam integramque sententiam et cui suum sit verbum, exemplum affertur, velut Cic. Fin. IV. 12. 29. Tusc. III. 10. 21. IV. 37. 79. Off. I. 18. 59. Maxime autem memorabilis ea loquendi consuetudo est, qua ad afferendum exemplum ex loquentis arbitrio fictum *ut* et *si* ita junguntur, ut aut in utraque sententia ponatur conjunctivus [2]), velut Cic. Off. I. 10. 32, *ut si constitueris — non sit contra officium non facere quod dixeris.* Id. Ibid. I. 40. 144. Quint. II. 4. 18. VII. 4. 2, aut quum protasis conjunctivum habeat sed apodosis verbo careat, quod in hac audiatur verbum, ex primaria sententia facile perspiciatur. Cic. Top. 15. 58, *alterum (genus est caussarum) quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes caussam statuae velit dicere.* Quint. IX. 2. 79. Ab hoc autem loquendi genere ea orationis forma non abhorret, qua Latini haud raro in refutando utuntur quum is qui loquitur, quam absurda sit adversarii sententia, ficto exemplo per *ut si* elato et ab ea sententia non alieno apertum reddere conatur. Cic. N. D. II. 33. 86, *mundus, qui reliquas naturas omnes earumque semina*

---

[1]) Conferri potest similis illa verbi in notissimis formulis omissio. Cic. N. D. II. 14. 37. Scite Chrysippus, omnia aliorum caussa esse generata. Id. Off. III. 11. 49, melius hi quam nos. Eadem omissio, quamvis in secundaria sententia dura sit, tamen etiam in auctore citando post *ut* locum habet. Cic. Acad. II. 39. 124, utrum animus sit ignis an anima an sanguis an, ut Xenocrates, numerus, nullo corpore. Id. Tusc. V. 17. 49.

[2]) In apodosi Cicero uno loco indicativum habet. Off. III. 29. 107, ut si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est; quo loco haud scio an judicium illud per se certissimum esse nec ab ulla omnino condicione ejus veritatem pendere declaretur.

contineat, qui potest ipse non natura administrari; ut si qui dentes et pubertatem natura dicat exsistere, ipsum autem hominem, cui ea exsistant non constare natura, non intelligat ea quae efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quae ex iis efferuntur. Alia exempla Madvigius ad Cic. Fin. p. 530, congessit.

Recentiores scriptores Latinos constat, ubi legentium animos in singularem aliquam rem mente informandam et fingendam intendi vellent, imperativum *puta* orationi inseruisse; quo factum est, ut ille imperativus adverbii munus paene recipiens ad fictum exemplum inducendum adhiberetur. Sed quoniam de universo hujus vocis usu Handius satis copiose disseruit, satis erit ad eam loquendi consuetudinem obiter attendisse, qua *puta* et *ut* ita juncta sunt, ut etiam planius fieret atque apertius exemplum ex ejus qui loquitur arbitrio fictum esse. Quae quidem consuetudo, ut in quotidiano hominum sermonis usu fortasse viguit, ita in politius atque limatius scriptorum dicendi genus satis sero irrepsisse nec iis unquam valde placuisse videtur. Nam primus omnium Auct. Herenn. II. 11. 16, *ut* cum *puta* junxit ac ne ibi quidem lectio satis est certa. Celso demum haec formula paullo est usitatior. Cels. praef. p. 8. Millig. *Saepe caussas apparere, ut puta lippitudinis, vulneris, neque ex his patere medicinam* V. 26. 21. VIII. 11. p. 436. Apud ceteros (Senecam, Columellam, Quintil., Priapei. auct., Ulpianum, Ammianum, Paulum p. 184. Müll.) singulos vix singula exstant exempla.

Per *si* particulae *ut* adjunctum ea comparatio suscipi potest, qua verus rei status cum eo in quo sub aliqua condicione esset, conferatur. Quam conjunctionem cave cum eo loquendi usu confundas, quo *ut* et *si* ad exemplum fingendum componuntur. Nam per illud loquendi genus germana instituitur rei verae et simplicis cum ficta et sumpta comparatio. Contra qui hac loquendi ratione utitur, nihil aliud agit nisi ut judicium de universo genere factum afferendo singulari exemplo et eo ficto atque conjuncte elato apertius reddat. Jam ut ad illud genus accuratius investigandum redeamus, sententia quae conjuncte efferenda erat et ex ficta condicione pendere debebat, quamquam in ea ipsa comparatio posita est, ita decurtari solet, ut verbum omittatur [3]).

---

[3]) Non decurtatae exemplum ab toto hoc genere fortasse alienum ap. Cic. d Or. I. 54. 231, exstat: ut si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, sic cet.

Quod quidem eo facilius fieri potest, quod idem semper fere illi sententiae atque primariae enuntiationi et subjectum est et verbum, ut ex hac facile addi possint. Protasis autem, quae ab si incipit, quoniam fictam condicionem et quae a veritate abhorreat, designare solet, per conjunctivum nunquam non effertur. Quod in protasi usurpari debeat tempus verbi, id grammatici statuunt non solum post *ut si* sed in omnibus hypotheticis, quas dicunt, sententiis comparativis ex tempore primariae enuntiationis repetendum esse. At etiam tum, quum primaria sententia praesens habet, nonnunquam in protasi aut imperfectum aut plusquamperfectum ponitur, ut id quod vere factum sit et id quod si res aliter caderet (cecidisset) vel fieret vel futurum fuerit, diserte et plane inter se opponantur [1]). Cic. Fam. XIII. 43. 2. Att. III. 13. 1. Contra praesens, ut tum maxime usurpari solet, quum indicatur res illa ficta jam posse vera exsistere, velut Cic. Tusc. IV. 17. 41, *similiter facit, ut si posse putet eum qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se quum velit,* ita etiam ibi nonnunquam ponitur, ubi res illa pro vera accipi non potest, Ter. Phorm. II. 3. 62, *itidem ut cognata si sit, id quod lex jubet dotis dari.* Perfectum conjunctivi quod post *ut si* nusquam positum inveni, in aliis ejusmodi sententiis (post *velut si, tamquam* sim.) ibi fero usurpatur, ubi sumptio non plane nec diserte pro falsa exponitur, ut illius vanitas et rei per primariam elatae veritas non aperte inter se opponantur. Liv. XXXI. 1. 1, *me juvat velut si ipse in parte laboris fuerim.* Si primaria sententia praeteritum tempus habet, post *ut si* semper aut imperfectum ponitur aut plusquamperfectum. Cic. Tusc. IV. 25. 51. Tac. Ann. II. 20.

Nunc, quoniam per copulatas particulas, quae sunt *velut* et *sicut,* nulla addita condicionali conjunctione, cum re ficta et conjuncte elata induci comparatio potest, num etiam *ut* simplex per se pro *ut si* poni possit, in disceptationem veniat oportet. Atque ejusmodi usus exempla, quamquam non omnino desunt, tamen multo sunt pauciora, quam ut de tali loquendi consuetudine pro certo quidquam affirmare audeamus. Lucretius quidem VI. 1231, hoc

[1]) Ita Madvigius rem explicat. Schultzius autem l. l. §. 356. Anm. 2. tum factum esse docet, ut a certa sermonis regula scriptores aberrarent, quum ex ipso verborum contextu apodosis addi posset. At ad omnes fere sententias hypotheticas, quae quidem in comparatione adhibeantur, id pertinet, ut apodosis absit et qualis esse debuerit ex toto sententiarum nexu perspiciatur.

habet: *ubi se quisque videbat implicitum morbo, morti damnatus ut esset, deficiens animo moesto cum corde jacebat,* et ad eum ipsum locum Lachmannus: ut, inquit, pro ut si, quam recte dicatur ignoro: legi tamen apud Valerium Flaccum V. 93, ubi est: *fulsere undae, sol magnus ut orbem tolleret aut nubem quateret polus.* Ipse unum habeo, quod addam exemplum. Varr. r. r. II. 1, *proinde ut non aliquotiens dicatur Romam peperisse mulam;* quo loco perspicuum est *proinde ut* idem fere atque formulam illam in adversarii reprehensione usitatissimam *proinde quasi* [5]) declarare. In Ciceronis Laelio 16. 59, quum et nonnulli codices haberent: *ita amare oportere, ut aliquando esset osurus,* et ea lectio in antiquiores editiones irrepsisset, recentiores omnes aliorum codicum auctoritatem secuti nec ab Ciceronis consuetudine recedentes *ut si* receperunt. Apud Nepotem vero in Timoth. 3, quum ita in omnibus codicibus scriptum esset: *ut in sua manu* (a. l. navi) *esset Fortuna, quo contenderat, pervenit* et interpretes *ut* pro *ut si* poni credidissent, jam Lambinus, quam rarus esset hujusmodi particulae usus, plane perspiciens, *si* addendum esse statuit. Sed melius fortasse Nipperdeyus, qui a codicum auctoritate non discedens, particulam ut ad consilium indicandum h. l. adhiberi docet.

Antequam simplicis particulae ut in comparatione usum relinquimus, ad eam sermonis consuetudinem attendere oportet, qua relativum *ut* cum verbo substantivo conjunctum praedicati munus tuetur. Quum tota haec verbi *esse* cum adverbio conjunctio [6]) maxime in quotidiano hominum sermone locum habeat et in politiore scriptorum dicendi genere arctioribus terminis circumscribatur, tum ad formulam illam *ut est* idem pertinet. Quae quidem apud optimos scriptores ita fere usurpari solet, ut verbum substantivum non personaliter indefinito modo ponatur. Cic. Brut. 96. 329, *sit sane, ut vis* (auditur esse). Sed definito modo et personaliter *ut est* satis raro ponitur, si ab notissimis loquendi formulis: *ut captus est, ut mos est, ut opinio est* sim. et ab eo sermonis usu discesseris, quo *ut* cum adjectivo primariae sententiae jungitur, Cic. Rep. III. 3. 4, *sint nobis isti magni homines, ut sunt.* Quamquam ne apud Ciceronem quidem, in epistolis praesertim, illius generis desunt

---

[5]) Cfr. Cic. Mil. 7. 17. Tusc. I. 36. 86.

[6]) De universo hoc verbi substantivi usu Muellerus in Philol. IX. p. 617 sqq. copiose disputavit.

exempla, Fam. XVI. 12. 4, *quidvis est melius quam sic esse ut sumus.* Att. I. 2. 5. d. Or. I. 39. 179, *lumina, uti tum essent, ita recepit.* Apud comicos autem, qui quotidiano loquendi genere utuntur, *ut est* saepissime etiam personaliter dicitur, nec tum solum, quum in primaria sententia *ita, sic, item, proinde* sim. adponuntur, Plaut. Truc. II. 7. 19, *meretricem ego item esse reor, mare ut est.* Amph. III. 4. 9. Rud. IV. 4. 55. Ter. Ad. III. 3. 45, sed ibi quoque, ubi nullum demonstrativum adjungitur adverbium. Plaut. Capt. II. 1. 34, *ero, ut me voles esse.* Ter. Heaut. I. 1. 116.

Quoniam quibus rationibus *ut* relativum in modi comparatione usurpari soleat, nunc explicatum est, etiam in nonnullas particulas, *ut* cum alio vocabulo conflato, natas et quae et ipsae in modi notatione ponantur, inquirendum nobis videtur esse. Atque primum de particula *sicut* disputabimus. Quam quidem particulam satis constat ita esse natam, ut cum demonstrativo *sic* relativum illud *ut* in unum verbum coaluerit. Hoc autem verbum ita relativam significationem sibi vindicat, ut ipsum cum adverbio demonstrativo (sic, ita, item, itidem) componi possit. Plaut. Mil. III. 1. 132. Cic. Cluent. 2. 5. d. Or. I. 26. 118. Liv. IX. 17. 4. XXVIII. 28. 6. Quint. III. 1. 21. IX. 1. 18. Tac. Agr. 2. al. Et quoniam per simplex *ut* sequente *sic* (ita) duae res saepe componuntur potius et uno tempore locum habere, indicantur quam inter se comparantur, ut illae particulae pro *non modo — sed etiam* vel *et — et* usurpari videantur, eadem ratione etiam *sicut,* sive additum est demonstrativum, sive non additum, usurpari solet. Liv. XXI. 19, *sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinae erunt.* Id. XXXVII. 7. 15. Tac. Hist. I. 52, *multi in utroque exercitu sicut modesti quietique ita mali et strenui.* Id. III. 51 [7]). Quid, quod inde a Livii temporibus etiam *sicut* cum demonstrativo junctum eodem modo quo *ut* sed multo rarius ad res inter se contrarias et quae inter se repugnare videantur, ita jungendas adhibetur, ut *sicut — ita* idem fere atque *quidem — sed* declaret. Liv. XXII. 50. 3, *fuga ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit.* Id. XXI. 35. 3. XXXIV. 9. 10. Quint. X. 1. 11. Jam ut ad eum loquendi usum veniamus,

---

[7]) Apud recentiores *sicut* cum *quoque* junctum iis, quae proxime dicta sunt, ita adponitur, ut illa etiam ad id, quod per sicut adnectitur, transferri pateat. Ubi nos enuntiationis membra per demonstrativum conjungere solemus (likaså äfven). Quint. V. 4. 1, sicut in tormentis quoque. Id. IV. 2. 106.

quo *sicut* cum demonstrativo non junctum poni solet, quemadmodum simplex *ut*, etiam *sicut* apud poetas et recentiores solutae orationis scriptores ita usurpatur, ut, quae tum, quum actio aliqua suscipiatur, condicio rei sit et status, describatur. Tib. III. 1. 18, *cultumque illi donate libellum, sicut erit.* Ovid. Met. IV. 370, *commissaque corpore toto, sicut inhaerebat, pugnes licet, improbe, dixit.* Id. Ibid. VI. 244. Just. 26. 2. Alia exempla Hudemannus in lexico Klotziano attulit. De ea autem particulae cum verbo *esse* conjunctione, qua opinionem vel sumptionem veram esse asseveratur, jam tum disputavimus, quum de formula *ut est* egimus. Sed dubium est, num per sententiam particulae *sicut* subjunctam etiam caussa rei exprimi possit; nam quae habent lexicographi exempla, Plaut. Mil. IV. 1. 27. Epid. II. 2. 87, in iis haud scio an *sicut* primam illam modi significationem non deposuerit [8]). Ne id quidem pro certo affirmare licet, quemadmodum *ut*, ita etiam *sicut* ad tempus notandum adhiberi et idem atque *simulac* declarare posse; nam apud Pallad. Apr. 2 (deinde, sicut adolescit, terram subinde colligimus) si quis per *sicut* modulum designari statuerit, equidem non repugnabo. Hoc autem certum est, pro *ut* nonnunquam *sicut* ibi usurpari, ubi judicium de universo genere factum singulari allato exemplo confirmetur atque illustretur. Quod quidem ut tum maxime fieri solet, quum particulae *sicut* decurtata sententia subjicitur, velut Cic. d. Or. I. 56. 238. Quint. IX. 3. 91, *quaedam omnino non sunt figurae, sicut ordo, dinumeratio, circumscriptio,* Id. V. 7. 6, ita interdum etiam ibi usu venit, ubi ab *sicut* plena et integra incipit sententia, ut Nep. Pelop. 4, *omnibus periculis adfuit, sicut, Spartam quum oppugnaret, alterum tenuit cornu.* In iis sententiis interpositis, quae, cujus auctoritate judicium nitatur, declarant, *sicut* ita usurpatur, ut dubitandum sit, an nusquam principalem modi significationem non retineat. Auct. Herenn. IV. 37. 50, *sicut demonstravimus.* Liv. XXXVII. 8. 6. Cum ficta et sumpta re et per *sicut si* [9])

---

[8]) Lindemannus ad Plaut. Mil. l. l.: *Sicut* indicat ad eundem modum, quo illud, posse et hoc fieri. Igitur *sicut* — *arcessunt* proprie sic explicanda: Ad eundem modum, eadem ratione, qua illi arcessunt, poteris illam abs te abire jubere, quo lubet. Neque tamen infitiari audeo, apud recentiores scriptores nonnunquam per *sicut* indicari, qua ratione judicium nitatur. Cfr. Gell. III. 14. 5.

[9]) Ad similitudinem afferendam Ennius *sicut* et simplex (Ann. 441. 503) et cum *si* junctum (Ann. 344. 526) nonnusquam adhibet.

et per *sicut* ipsum interdum suscipitur comparatio. Neque tamen nisi apud Sallustium *sicut* pro *tamquam si* usquam positum invenitur, quin etiam apud illum tantummodo tribus locis. Cat. 31, *sui expurgandi caussa, sicut jurgio lacessitus foret, in senatum venit.* Ibid. 38. Jug. 60. Superest ut moneam, *sicut* nonnunquam et translatis verbis praeponi (pro *quasi),* ut Cic. Inv. II. 3. 8, *ex his duabus diversis sicuti familiis unum quoddam est conflatum genus,* et ibi usurpari, ubi res non pro vera sed pro cogitata vel ab alio indicata accipiatur. Sall. Cat. 28, *constituere sicuti salutatum introire ad Ciceronem,* cfr. Caes. b. G. V. 4. 3, *hostes, sicuti parta jam victoria, scalis vallum ascendere coeperunt.*

Particulam, quae est *velut,* ex *vel* et *ut* conflatam esse apparet. Atqui *vel,* quod cum *velle* necessitudine non obscura cohaeret [1], si disjunctivae conjunctionis partes sustinet, enuntiationis membra ex ejus qui loquatur arbitratu inter se componi et utrumvis eligi posse indicat, neque alias hanc liberae optionis significationem deponit. Itaque superlativo adjunctum adjectivi vim quantum velis augeri et amplificari posse declarat (vel maximus = quamvis magnus). Eandem etiam cum *ut* compositum vim retinet, si quidem per *velut* cum ea re instituitur comparatio, quae ex pluribus ad eam comparationem idoneis electa sit. Quoniam autem haec libera eligendi potestas maxime in fingendo cernitur, *velut* satis raro in duabus rebus, quarum utraque pro vera accipiatur, comparandis ponitur. Plaut. Poen. IV. 1. 2, *studeo hunc lenonem perdere, velut meum herum miserum macerat.* Liv. XXI. 18. 9, *quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset* [2]. Tib. II. 1. 71. Multo saepius *velut* in similitudinibus usurpatur, quibus id agitur, ut, quae per primariam sententiam efferatur res, ea cum ficta simili re collata quasi sub oculos subjiciatur et magis

---

[1]) Cfr. Corssenii Ueber die Aussprache II. 63. Hand. IV. 173.

[2]) Seyffertius Schol. Lat. II. p. 100, dubitare videtur, an non possit *velut* — *ita* (sic) Latine dici. At cum sic non modo in loco Liviano, quem supra attulimus, *velut* conjunctum invenitur, sed etiam ap. Enn. Ann. 87. Cic. Tusc. I. 10. 20. Virg. Aen. I. 148; cum *ita* componitur apud Liv. XXI. 8. 6. XXIX. 28. 9. Colum. III. 18. 5. Justin. XII. 2. Quid, quod Livius *velut si* cum *tantus* junxit XXI. 16. 2, et poetae post *velut* non solum *haud secus* et *haud aliter* (Virg. Aen. II. 379. IV. 441. IX. 59), sed etiam *non segnius* (Id. Ibid. XII. 525) et similis (Id. XII. 477) ponere solent.

fiat perspicua. Poetis autem hoc genus maxime est usitatum. Haud raro *si* adjungitur, de quo loquendi usu mox videro; saepe etiam adposito *quum*, quando ficta illa res vera exsistere possit, declaratur. Enn. Ann. 87. Vahl. Virg. Aen. I. 148. II. 304. 379. 626. Ovid. Metam. VI. 230. Nonnunquam cum singulis loquendi formulis vel vocabulis *velut* conjungitur, ut, ad cujus rei similitudinem quid accedat, declaretur. Liv. II. 48. 9, *nostrum id nobis velut familiare bellum gerere in animo est.* Caes. b. Gall. VIII. 9, *quum repente instructas velut in acie legiones accedere viderent.* Auct. b. Alex. 26, *Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur.* Ita autem facile effectum est, ut apud argenteae aetatis scriptores *velut* in translationibus pro *quasi* usurparetur, et sicut huic particulae, ita etiam illi pronomen *quidam* non raro adponeretur. Quint. VI. 3. 43, *in hac velut jaculatione verborum.* Id. III. 8. 29, *theatrum velut quoddam illius sacri templum vocabimus.* X. 1. 18, *velut tacita quaedam verecundia.* Tac. Ann. III. 55, *rebus cunctis inest quidam velut orbis.* Just. VII. 6, *velut conspiratione quadam.* Id. XI. 1. Deinde per *velut* rei definitio affertur, non quae in vera rei condicione sed quae in judicio vel dicto alieno contineatur, id quod tum maxime usu venit, quum participium vel etiam ablativi absoluti, qui in sententiam comparativam per *velut si* elatam mutari possint, particulae illi subjunguntur. Liv. XXIV. 31. 6, *velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat.* Id. V. 41. 5, *pars ultima loca velut ea demum intacta et referta praeda petunt.* Id. VIII. 17. 4, *velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit.* Id. XXXV. 35. 14. Tac. Agr. 18. Praeterea, ut supra indicavimus, per *velut si* cum re sumpta ea comparatio institui potest, ut cum eo, qui sub condicione aliqua rei status esset, verus rei status conferatur. Quod ubi fit, ipsa enuntiatio comparativa, quae particulae *velut* subjicienda erat, semper omittitur, ut tamen ex primaria sententia facile addi possit. Caes. b. Gall. I. 32, *quod absentis Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent.* Liv. I. 12. 7. XXI. 8. 6, 16. 2. Quint. II. 13. 1. Saepe autem conjunctio condicionalis abjicitur, ut per ipsum conjunctivum particulae *velut* subjectum comparationem in condicione aliqua et sumptione rei fictae versari declaretur. Liv. II. 36. 1. XXI. 1. 1. Ovid. Met. XII. 115. Quint. XII. 3. 12. Sed quam particulae *velut* propriam esse diximus optionis liberae significationem, ea tum maxime perspicua est, quum in

exemplo afferendo ponitur, qui particulae usus etiam apud Ciceronem, cui est illa ceteroquin minus usitata, latissime patet. Atque ibi potissimum *velut* usurpatur, ubi is, qui loquitur, ex pluribus, quae praesto sunt, exemplis contentus est unum vel alterum non longe arcessitum afferre [3]). Reliquum est, ut moneam illud exemplum aut per integram sententiam efferri, ut Cic. Tusc. II. 1. 2, *in vita occupata pauca ipsa multum saepe prosunt et ferunt fructus. Velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est, magna videbatur mortis effecta contemptio,* Id. Cael. 27. 64. Tusc. V. 12. 34. Plaut. Rud. III. 1. 4, aut per decurtatam (nullo adjecto verbo) ut Cic. Qu. Fr. I. 1. 7. 23, *multa conjecta sunt aliud alio tempore velut hoc.* Id. Fin. II. 35. 116. Quint. II. 21. 8.

Jam ad duo illa adverbia relativa *utut* et *utcumque* transire oportet. Atque *utut* quod etiam disjunctis syllabis (ut — ut) antiqui scribere solebant, jam antea (pag. 12) indicavimus ex duobus *ut* conflatum esse, ex quibus prius relativam vim retinet, posterius, enclitici vice fungens, indefinitum sensum ita recipit, ut totius verbi relativa vis dilatetur et amplificetur (qua ratione, qualiscunque ea est ratio). Ea autem inter relativam sententiam, quae ab *utut* incipit, et primariam intercedit ratio, ut haec ex actionis vel condicionis, quae per relativam efferatur, modo atque ratione adeo non pendere indicetur, ut, qualiscunque ea vel actio vel condicio exstiterit, ipsa primaria sententia vera maneat. Ita fit, ut primaria sententia et relativa inter se opponantur [4]). Similem vero et originem et significationem cetera quoque adverbia et pronomina relativa geminatione nata sibi vindicant: *quisquis, quotquot, quantusquantus* (Ter. et Cic. in epist.), *qualisqualis* (Jct.), *quamquam, ubiubi, quoquo* (Plaut. Ter. Cic.). Sed ut nonnulla ex his, ita ipsum *utut* ab optimorum scriptorum dicendi genere paene alienum est; nam quemadmodum pro *quantusquantus* et *quoquo* recentiores *quantuscunque* et *quocunque* usurpaverunt, ita post Plauti et Terentii tempora *utut* ab usu scriptorum intermitti et *utcumque*, quod antiquitus longe aliam habuerat significationem, pro eo substitui coeptum est. Uno loco Ciceronis Fam. XVI. 18. 1, quum priores *utut* edidissent, Orellius ex cod. Med. simplex *ut* recepit. Sed quoniam duo alii in epistolis Ciceronis

[3]) Nos ita interpretamur: så till exempel redan.

[4]) Inde effectum est, ut in primaria sententia *tamen* haud raro poneretur. Plaut. Amph. I. 1. 241. Cist. I. 1. 110. Merc. III. 2. 15. Ter. Heaut. I, 2. 26.

restant loci Att. XV. 25, 26. 4, in quibus *utut* positum inveniatur, nihil videtur esse, cur eam particulam etiam Ciceronis temporibus, quum a politiore scriptorum dicendi genere intermissum esset, tamen in quotidiano hominum loquendi usu ita retineri potuisse negemus, ut etiam a familiari epistolarum sermone non abhorruerit. Duobus autem modis *utut* usurpari solet; nam aut retenta principali modi significatione ad rationem rei definiendam transfertur, Plaut. Amph. I. 1. 241, utut facturu's, hoc haut reticebo tamen. Id. Ibid. V. 1. 49. Ter. Ad. II. 2. 40, aut cum verbo substantivo conjunctum praedicati munus tuetur (pro *qualiscunque),* quod ubi fit, verbum *esse* aut nullo addito subjecto non personaliter ponitur, ut Plaut. Bacch. V. 2. 85, *utut est, etsist dedecori, patiar,* Id. Merc. III. 2. 15. Caec. St. 171. Ribb. Ter. Heaut. I. 2. 26. Cic. Att. XV. 26. 4, aut ad certam vel personam vel rem definiendam valet. Ter. Phorm. III. 1. 4, *utut erant alia, illi consuleres.* Id. Ibid. III. 2. 46. Cic. Att. XV. 25. Uno loco Plautino, in quo utut nullo verbo junctum sensum indefinitum sibi vindicare videtur, non dubium est, quin verbum *posse* audiatur. Merc. I. 1. 81. Weis. *amens amansque utut animum offirmo meum.* Jam ex iis quae attulimus exemplis perspicere licet, quemadmodum post cetera ejusmodi relativa fieri soleat, ita etiam post *utut* indicativum semper poni; cujus quidem indicativi causa inde repetenda est, quod non ipsius actionis aut condicionis veritas sed ejus ratio et modus solum in incerto relinquitur [5]). Quod quum ita sit, dubium videtur esse, num apud Cic. Att. XV. 25 (utut sit res) vulgata lectio sit retinenda.

Quae particula pro *utut* recepta est, *utcumque* [6]) dico, eam facile patet duobus copulatis natam esse; relativo adverbio *ut* et indefinito adverbio *cumque.* Hoc autem adverbium, quod est cumque, ex adverbio temporali *quum,* indefinito, non relativo, et particula *que* et ipsa indefinita conflatum est [7]). Atqui haec particula *que* ad rerum notionem ita dilatandam et amplificandam valet, ut, quum ad universum genus pertineat, tamen non omnes res, quae ejusdem sint generis, eodem modo una comprehensas sed suo quamque modo informandas esse declaret. Ex quibus intelligitur, *cumque,* sive originem sive significationem ejus particulae respicias, cum pronomine quod est *quisque* satis

---

[5]) Cfr. Haasei ad Reisigii Schol. adnot. 474.

[6]) Constat eam etiam aliis modis scribi solitam esse: utquomque, utquumque. utcunque.

[7]) Cfr. Fritschii Vergleich. Bearbeitung d. Griech. u. Latein. Partikeln. I. p. 11.

perspicua necessitudine contineri, et idem atque *quoque tempore* declarare. Et quemadmodum *quisque* saepe in relativis sententiis usurpari solet, ita idem ad *cumque* sic pertinet, ut, si a perpaucis et iis incertis locis discesseris, nisi post relativa nunquam ponatur [8]). Quod quum ita sit, non mirum est, quod *cumque* cum *ut* junctum ab ea significatione quam in formula *ut quisque* inesse vidimus antiquitus adeo non abhorret, ut modulum semper designet mutabilem, et qui alius alio tempore exsistat [9]). Neque ullum alium sensum usque ad Ciceronis tempora haec particula recipit. Plaut. Amph. I. 1. 188. Me. *servosne es an liber?* So. *ut quomque animo collibitumst meo.* Id. Poen. III. 5. 9, *ut quomque est ventus, exin velum vortitur.* Id. Epid. I. 1. 47. Ter. Andr. IV. 3. 20, *ut subservias orationi, ut quomque opus sit verbis, vide* [1]). Cic. Off. I. 37. 135, *danda opera est, ut, etiam si aberrare ad alia coeperit, ad haec revocetur oratio, sed utcumque aderunt* (i. e. prout ii, qui quoque tempore aderunt, morati erunt). Id. Or. 17. 55. Id. Fin. V. 4. 11 [2]). Quid, quod etiam apud recentiores nonnunquam ita usurpatur, ut eandem vim retinere hanc particulam pateat. Liv. XXVI. 42, *stagnum incertae altitudinis, utcumque exaestuat aut deficit mare.* Id. XXI. 35. 2. Quint. IX. 3. 1, *verborum figurae et mutatae sunt semper et utcumque valuit consuetudo, mutantur.* Raro, ubi hanc significationem *utcumque* sibi vindicat, in primaria sententia demonstrativum adverbium adponitur. Cic. Or. 17. 55, *utcumque se adfectum videri volet, ita certum vocis admovebit sonum* (cfr. Plaut. Bacch. IV. 3. 26. Weis. [3]). Sed inde ab Augusti aetate hujus particulae usus in diversas partes discedit. Atque potuit *utcumque* eadem ratione atque *ut*, principali modi significatione deposita, ad comparationem, quae in temporis, non in

---

[8]) Cfr. Schoemanni De particula *que* in compos. p. 8. seq.

[9]) Nos ita reddimus: alltefter som vid hvarje tillfälle (prout quoque tempore).

[1]) Notabilis locus ille Terentianus est. Heaut. III. 3. 17, nostrumst intelligere, ut quomque et ubi quomque opus sit obsequi; si quidem ex conjunctivo *sit* suspicari licet, *uti* et *ubi* interrogativam significationem sibi vindicare. Nam nullo alio loco *cumque* cum interrogativis componitur.

[2]) Caesari et Sallustio *utcumque* prorsus non est usitatum.

[3]) Apud Plautum Epid. I. 1. 47. Poen. III. 59, etiam *exin* (exinde) eadem ratione cum *utcumque* conjungitur, qua cum simplici *ut* componi potest, Most. I. 3. 70, ut fama est homini, exin solet pecuniam invenire. Nimirum, quum et *ex* et *pro* rei cum modulo convenientiam designet, tum his locis *exinde* idem fere atque *proinde* significat.

modi notatione versaretur, instituendam adhiberi. Quod si ita factum est, *utcumque* idem fere atque *quandocumque* significat. Rarus est autem hic particulae usus, nec si Horatium exceperis, apud optimos scriptores ullum habet locum [4]). Sed apud eum haud scio an *utcumque* semper ad temporis notationem adhibeatur. Od. I. 35. 23, *nec comitem abnegat, utcumque mutata potentes veste domos inimica linquis.* Id. Ibid. I. 17. 10. II. 17. 11. III. 4. 29. IV. 4. 35. Jam vero fieri potest etiam, ut haec particula, modalem vim retinens, temporis autem, quae in *cumque* latet, significationem abjiciens, relativum sensum dilatet nec ullis terminis circumscriptum esse indicet, quo facto *utcumque* eandem quam *utut* notionem recipiat necesse sit et sententia relativa per eam elata primariae enuntiationi opponatur [5]). Liv. praef. 8, *haec et his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine.* Id. VII. 3. 7. IX. 39. 9. XXXVII. 54. 7. Virg. Aen. VI. 823, *utcunque ferent ea fata minores, vincet amor patriae.* Tac. Ann. VI. 8, *utcumque casura res est, fatebor fuisse me Sejano amicum.* Eodem modo, quo et simplex *ut* et geminatum (utut), etiam *utcumque* pro eo, quod est qualiscumque, cum verbo substantivo ita componitur, ut ipsum praedicati partes sustineat. Liv. praef. 3, *utcumque erit, juvabit tamen consuluisse memoriae.* Id. XXXII. 9. 11. XLII. 40. 3. Sed in hac loquendi formula *utcumque est,* qua, rei condicio qualis sit, in incerto relinquitur, verbum, quod est *esse,* facile detrahi potest, quod si fit, *utcumque,* quoniam ab eo relativa sententia non incipit, in adverbium indefinitum mutatum esse videtur. At apud Livium haud scio an nunquam non verbum aliquod audiatur, neque tamen semper verbum esse, sed id verbum, quod ex ipso enuntiationis contextu addendum esse intelligatur. XXXI. 15, *gaudentes utcumque composita cum Philippo pace* (i. e. gaudentes pacem, utcumque composita esset, certe tamen esse compositam), XXXIII. 7. 10. XXIX. 15, *quae dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea non ultra pati.* Id. XLII. 66. 3. 7. XLIV. 40. 1. Apud poetas autem et ceteros argenteae aetatis scriptores hic particulae usus, quo indefinitum sensum assumere videtur, latissime serpit, ut jam restringendi et minuendi vim

---

[4]) Klotzius in lex. ex Dig. XXXI. 64, unum affert exemplum: etenim in caussa fideicommissi, utcumque precaria voluntas quaereretur, conjectura potuit admitti.

[5]) Quod quum ita sit, quemadmodum post *utut,* ita etiam post *utcumque* in primaria sententia *tamen* poni licet. Liv. praef. 3.

ea recipiat idemque significet atque *aliquo modo* (i. e. non ita ut quum optime vel maxime [6]). Ovid. Pont. IV. 4. 3, *excepto, quod adhuc utcumque valemus, nil, te praeterea quod juvet, invenies.* Juv. X. 271, *exitus ille utcumque hominis.* Tac. Ann. XIV. 57, *cui caveri utcumque ab urbanis insidiis praesenti opera: longinquos motus quonam modo comprimi posse.* Id. Ibid. II. 14. XII. 51. Agr. 39. Quint. II. 3. 4. Proximum est ut doceam, *utcumque,* quum ex trita grammaticorum regula, si obliquam orationem excipias (Cic. Fin. V. 4. 11), cum indicativo semper jungendum sit, tamen apud recentiores scriptores inde a Livii temporibus, ubi res repetita esse indicetur, cum conjunctivo imperfecti et plusquamperfecti componi; quam quidem recentiorum scribendi proprietatem constat in omnibus relativis sententiis cerni. Liv. XXI. 35, *concursabant modo in primum, modo in novissimum agmen, utcumque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent.* Dig. XXXI. 64. Jam hoc solum superest, ut moneam, quam in ceteris relativis ex *cumque* et alio vocabulo conflatis Latini admittere soliti sint tmesin, eam in *utcumque* nullum paene locum habere; nam quamquam *ut* et *cumque* non semper in unum verbi corpus coalescunt, tamen nullum unquam aliud verbum inter illa interponitur.

2. *Ut* in temporis comparatione.

Potuisse modi notationem, quam antiquitus particulae *ut* constat fuisse propriam, in temporis significationem abire, eo minus est mirabile, quod etiam in aliis linguis eadem cernitur sensus mutatio [7]). Atque quemadmodum *ut* interrogativum modi notionem facile deponit, ita relativum, modalem vim abjiciens sed comparativam retinens, jam ad temporum comparationem instituendam adhibetur [8]). Nam haec comparatio, quum per eam, quomodo una res exstitisset,

---

[6]) Nobis ita plerumque interpretari licet: någorlunda. — Fortasse jam apud Livium ea restringendi vis cernitur.

[7]) Cfr. Graecorum ὡς, Germanorum *wie,* nostrorum *som.*

[8]) Schultzius Gramm. 327. 2, auctor est in temporis notatione decurtatam formam *ut* semper, pleniorem *uti* numquam usurpari. Qua de re quamquam vix quidquam pro certo affirmari potest, tamen duobus certe locis Plaut. Capt. III. 1. 18. Sall. Jug. 60. 3, omnia quae vidi exemplaria *uti* retinent.

eodem modo etiam alteram exsistere, initio declaratum esset, tum ad denotandum ipsum ordinem et seriem earum rerum ita usurpari potuit, ut post alteram demum altera initium capere indicaretur. Satis autem late hic particulae in temporis notatione usus patet, ut nos quidem eam alias alio modo necesse sit interpretemur. Quamquam, si verum dicimus, non ipsa particula aliam alias recipit significationem, sed in ipso enuntiationis contextu et maxime in ipsius verbi formis ea quae videntur esse significationis discrimina sunt posita. Sed ut hujus usus genera partibus satis apte distributa in uno conspectu ponantur omnia, primum ea pertractabimus exempla, in quibus pro *ut* ad tempus notandum etiam *ubi* substitui possit [9]). In iis, quamquam *ut* plerumque idem atque nostrum *så snart* vel *sedan* declarare statuendum est, tamen nonnunquam ex verborum formis efficitur, ut nos reddamus oporteat: *under det att.* Nam hoc solum per ipsam particulam declaratur unam rem tum incipere, quum jam alterius per secundariam sententiam elatae initium factum sit. Neque enim res altera alteram nullo omnino interjecto temporis intervallo subsequi per ipsam hanc conjunctionem indicatur, nisi aliae adponuntur particulae ad id designandum idoneae. Saepe autem in primaria sententia *statim* ponitur Cic. Fam. II. 13. 2, *me ab eo diligi statim coeptum esse ut iram deposuimus,* Id. Att. II. 2. 4. Cluent. 19. 52, 24. 66. Flor. II. 4, aut *confestim* Liv. I. 12. 3, *ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies,* aut *extemplo,* Liv. XXX. 5. 7. XXVII. 24. 2, aut *continuo* Cic. Cluent. 13. 36, aut *illico* Ter. Hec. III. 35. Ad. IV. 4. 10, aut *protinus* Quint. I. 1. 3, aut *subinde* Liv. X. 27. 4. Praeterea etiam *simul* cum *ut* conjungi potest, quo facto duae illae actiones uno fere et eodem temporis momento susceptae esse indicantur. Cic. Acad. II. 16. 51, *simul ut experrecti sumus, visa illa contemnimus.* Titin. v. 50. Ribb. Cic. Verr. II. 1. 26. 67. Phil. III. 1. 2. d. Or. II. 5. 21. Adde quod post *ut* (quemadmodum etiam post *quum, simulac, ubi* haud raro fit) *primum* poni licet, qua adjuncta particula jam sub primum unius actionis initium etiam alteram continuo incipi actionem declaratur. Cic. Arch. 3. 4, *ut primum ex pueris excessit Archias, se ad scribendi studium contulit.* Enn. Ann. 219. Vahl. Cic. Fam. III. 9. 1. Sall. Hist. IV. 28. Virg.

---

[9]) Quasi praeteriens moneo, "*ut* pro *ubi* in temporis significatione non esse Lucretiani usus." Cfr. Lachmann. ad Lucr. VI. 234.

Aen. IV. 259. VI. 202. Contra si ad *ut* particula quae est *semel* additur, actio primariae enuntiationis tum demum suscipi indicatur, quum jam absoluta sit actio secundariae. Turpil. 161. Ribb. *te semel ut nacta est, semper studuit perdere.* Plaut. Truc. I. 2. 6. Cic. Brut. 13. 51. Liv. IX. 39. 10. Sed per *tum,* quod in primaria sententia nonnunquam poni solet, tantummodo declaratur accuratius, inter actiones eam intercedere rationem, ut altera alteram sequatur, non ut altera alteri continuetur. Liv. XXI. 54. XXII. 14. XXIV. 1. 6. Virg. Aen. V. 486. Jam de verbi particulae *ut* subjuncti tempore constat grammaticos eandem amplectentes sententiam quam de ceterarum conjunctionum similium usu disputantes exponere solent, ita praecipere, ut exceptis iis loquendi formulis, in quibus repetita designetur actio, perfectum semper fere poni statuant, quod Latini actionem pro perfecta accipere satis habentes, quae inter eam et alteram actionem interesset nexus, non soliti sint exprimere. At hoc praeceptum, quoniam permulta exempla ad id accommodari non possunt, parum ad rem explicandam est idoneum [1]). Melius hanc quaestionem expedire nobis videmur, si perfectum ibi usurpari statuimus, ubi actio sententiae secundariae, tum quum suscipiatur actio primariae, jam absoluta esse indicetur, imperfectum autem tum his particulis subjungi, quum in secundaria sententia ea vel actio vel rei condicio describatur, quae ante actionem primariae incepta sit illa quidem, sed etiam, postquam haec suscepta sit, durasse nec intermissa esse dicatur. Ad hanc autem regulam latinorum loquendi consuetudinem dirigi solitam esse, ex iis maxime locis perspicitur, in quibus duo particulae *ut* subjecta sint verba, quorum unum imperfectum, alterum perfectum habeat. Liv. VI. 24. 7, *ut circumagi signa obvertique aciem viderunt in hostem et dux inter prima signa se offerebat, increpare singuli se quisque.* Id. XXII. 14. 3, *ut in extrema juga Massici montis ventum est et hostes sub oculos erant — inquit.* Nec ab illa regula ea abhorrent exempla, in quibus post *ut* cum imperfecto junctum alia conjunctio idem declarans cum perfecto componitur. Cat. 64. 243, *pater ut summa prospectum ex arce petebat, cum primum infausti conspexit lintea veli, praecipitem se jecit.* Jam perpauca solum exempla, in quibus tantummodo imperfectum positum sit, attulisse satis erit. Ter. Ad. III. 3. 52, *ut numerabatur pecunia* (numerari coepta est atque etiamtunc

---

[1]) Vide Hoffmanni Die Construction d. latein. Zeitpartikeln.

numerabatur), *intervenit homo ex improviso.* Ovid. Met. XI. 239, *illic te Peleus, ut somno vincta jacebas, occupat.* Liv. III. 20. 6. X. 28. 12. XXV. 26. 15. al. Sed praeterea etiam plusquamperfectum in temporis notatione particulae *ut* subjungi potest, si indicatur, non modo actionem secundariae sententiae ante primariae actionem susceptam esse, sed etiam ex illa eam natam esse rei condicionem vel perpetuam notam, quae tum quoque remaneat atque duret, quum primariae actio incipiat. Unde facile perspicitur, plusquamperfectum ab imperfecti significatione non ita longe abesse. Ter. Ad. IV. 4. 10, *ut ad obstetricem erat missa* (in via erat), *ubi eam vidi, ilico accedo.* Liv. XXVI. 18. 10, *ut jam resederat impetus animorum* (tranquilli erant), *silentium subito ortum.* Id. I. 29. 4, *ut pulvis omnia impleverat* (omnia pulveris plena erant) cet. Caes. b. Civ. III. 63. Nep. Dion. 9. 4. Ovid. Met. IX. 212, *ut dolor rabiem collegerat omnem* (rabie ardebat), *dixit* al. [2]). Sed cum praesenti, nisi apud comicos *ut,* si idem atque *ubi* vel *simulac* declarat, non jungitur, Plaut. Truc. I. 2. 6. Mil. II. 1. 36. Nov. 66. Ribb.

Satis constat in actionis saepius repetitae notatione, ubi, quotiescumque una iterata sit actio, etiam alteram actionem semper suscipi declaretur, quemadmodum, si in primaria sententia ponatur praesens, in secundaria perfectum poni soleat, ita, si primaria sententia per imperfectum elata actionem praeterito tempore repetitam indicet, in secundaria plusquamperfectum usurpari. Quod quamquam etiam in iis sententiis, quae ab *ut* incipiunt, cernere licet, tamen *ut* ibi solum, ubi cum *quisque (quis* ap. Tac. [3]) jungitur, in actionis saepius repetitae notatione ponitur. Hac autem verborum conjunctione etiam planius redditur *semper* (unaquaque, ut ita dicam, occasione) alteram cum altera connexam exsistere actionem. Cic. Verr. II. 4. 3. 5. *Messanam ut quisque venerat, haec visere solebat.* Id. Ibid. V. 55. 143. Sall. Jug. 60. 3. Liv. X.

---

[2]) Ubi *ut* temporale cum imperfecto vel plusquamperfecto junctum poni potuit, ibi haud scio an Cicero alia particula uti soleat. Illius enim conjunctionis, si eos locos exceperis, in quibus actio saepius repetita designatur, tria solum inveni exempla. Att. V. 10. 1. Brut. 89. 305, ubi *ut* idem atque *ex quo* declarat, de quo particulae usu mox videro, et Att. II. 2. 4, litteras scripsi hora decima statim ut tuas legeram (tuas etiamtunc memoria tenebam?), qui locus a grammaticorum praecepto sane alienissimus est. Nam hi plusquamperfectum ibi potissimum poni statuunt, ubi inter duas actiones aliquantum temporis interjectum esse indicetur.

[3]) Cfr. ea quae paullo ante diximns pag. 41.

35. 8, *ut ad quosque venerat cunctantes arma capere, increpabat.* Jam quum historiarum scriptores inde a Livii aetate, actionem praeterito tempore repetitam notantes, in secundaria sententia imperf. et plusqpf. conjunctivi saepe ponant, tum etiam, ubi cum quisque (vel quis) *ut* temporale componitur, conjunct. impf. et plusqpf. ei particulae apud Livium haud raro, apud Tacitum, nisi fallor, semper subjicitur. Liv. II. 38. 1, *praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens.* Id. XXXIV. 38. 6. Tac. Ann. I. 27, *deserunt tribunal, ut quis praetorianorum militum occurreret, manus intentantes.* Ejusd. Hist. II. 27. Alias, si ab oratione obliqua discesseris, *ut* in temporis notatione cum conjunctivo non componitur [1]). Sed quoniam in Taciti mentionem incidi, ne id quidem omittendum censeo, eum post *ut* uno loco infinitivum, quem dicunt, historicum posuisse, quo tamen loco, ut solet (Ann. XII. 51. Hist. III. 10) cum illo infinitivo aliud verbum idque finitum conjunxit. Hist. III. 31, *mox ut praeberi ora contumeliis et cuncta victi patiebantur, subit recordatio.*

Jam de eo particulae *ut* usu, quo pro *ubi* vel *simulac* ponitur, satis disseruimus. Atqui potest etiam per sententiam ab *ut* incipientem id temporis momentum designari, a quo condicio postea durans aut actio deinde non intermissa initium ceperit aut post quod actio vel condicio aliqua (per primariam sententiam elata) nullum omnino locum habuerit. Quamquam maxime in primariae sententiae ratione et contextu hujus usus cernitur proprietas, tamen facile apparet, *ut*, si ita usurpetur, jam non idem atque *ubi* vel *simulac* declarare, sed eandem vim recipere, quam habeat *ex quo* (i. e. ex eo tempore quo). His autem exemplis actio inde a certo quodam temporis momento non intermissa vel condicio rei et status permanens designatur. Ter. Hec. V. 1. 26, *pollicerer tibi, segregatum habuisse, uxorem ut duxit, a me Pampilum.* Cic. Cat. III. 1, *ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, semper vigilavi.* Hor. Epod. 7. 19. Contra his, qui infra afferuntur locis actionem aliquam vel condicionem post certum quoddam temporis momentum nullam omnino esse declaratur. Plaut. Amph. II. 2. 101, *neque pedem meum huc intuli etiam*

[1]) Quo etiam magis memorabilis locus ille Terentianus est Hec. III. 3. 18, jam ut limen exirem, ad genua accidit, de quo conjunctivo haud scio an recte Holtzeus (Synt. prisc. script. Latin. II. pag. 186): Puto ad analogiam v. *quum* poetam *ut* h. l. imperfecto conjunctivi junxisse.

in aedis, ut cum exercitu hinc profectus sum. Cic. Att. I. 15. 2. *Ut Brundusio profectus es, nullae abs te sunt redditae litterae.* Id. Ibid. VII. 15. 1. Utroque in loquendi genere cum *ut* vel *semel* componi potest, velut Cic. Brut. 89. 305. Prop. I. 15. 20, vel *primum,* ut Plaut. Epid. IV. 2. 30. Caes. b. Gall. VIII. 30. 1. Praeterea, si in primaria enuntiatione *posthac* vel *adhuc* vel *semper* ponitur, apertius redditur et planius, rem alteram post alteram incipere vel etiam sine ulla intermissione durare, Plaut. Epid. IV. 2. 30. Cic. Brut. 5. 19. Att. VII. 15. 1. Cat. III. 1. Ab hoc autem, de quo dixi, particulae usu eae loquendi formulae non ita longe disjunctae sunt, in quibus ipsa primaria sententia temporis notam continet, quae a quo principio numeretur, per sententiam ab *ut* incipientem definiatur: Plaut. Stich. I. 1. 29, *viri nostri domo ut abierunt, hic tertius est annus.* Cic. imp. Pomp. 12. 35. Vell. I. 7. Front. ad. Anton. II. 5. p. 160. Jam, si quaeritur, quae verbi tempora particulae *ut,* si idem atque *ex quo* declaret, subjungi soleant, eadem significatione perfectum et plusquamperfectum ponuntur, quam post *ut* tum, quum similem atque *ubi* vim habet, sibi vindicare solent. Itaque plusquamperfectum in his locis usurpatur, in quibus permanens rei status ex jam absoluta actione ortus esse indicatur. Cic. Brut. 89. 305, *is quidem silebat, ut erat semel a concione relictus* (a concione non audiebatur) Att. V. 10. 1. *ut Athenas veneram* (Athenis eram), *expectabam ibi jam quartum diem Pomptinum.* Caes. b. Gall. VIII. 30. 1, *ut primum defecerat Gallia* (in seditione erat), *impedimenta Romanorum interceperat.* Contra imperfectum cum *ut* nusquam jungitur, praesens autem haud raro, quoties actio vel condicio, a qua alteram rem initium capere declaratur, etiam ejus qui loquitur temporibus non intermissa esse indicatur. Cic. Rep. I. 37, *videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit.* Ovid. Pont. I. 9. 5, *nec quisquam nostras pervenit ad aures, ut sumus in Ponto.* Tac. Ann. XIV. 53. *Quartus decimus annus est, ex quo spei tuae admotus sum, octavus, ut imperium obtines.*

3. *Ut* in loci comparatione.

Quemadmodum *ut,* primam illam modi significationem deponens, ad temporum comparationem adhiberi potuit, ita nonnulli etiam exstant loci, in quibus *ut* ad locum designandum usurpatum eandem, quae particulae *ubi* inest, si-

gnificationem recipere videatur. Quod qua ratione fieri potuerit, aptissime nobis videmur explicare, si hanc significationem non ad ipsam particulam pertinuisse statuimus, sed quum per *ut* convenientia aliqua rerum designetur, ex ipso enuntiationis contextu effici, ut ad loci notationem ea convenientia transferatur. Quae autem exstant hujus usus exempla, ea et admodum sunt rara [5]) et a solutae orationis consuetudine aliena [6]). Pomp. Bonon. 170. Ribb. *in terram ut cubabat, nudam, ad eum ut conquexi, interim mulieres conspiciunt.* Catull. 11. 3, *ad extremos penetrabit Indos, litus ut longe resonante Eoa tunditur unda.* Id. 17. 10. Virg. Aen. V. 329, *levi cum sanguine Nisus labitur infelix, caesis ut forte juvencis fusus humum viridesque super madefecerat herbas.* Ovid. Met. I. 15, *ut aether, tellus illic et pontus et aer* [7]), qui locus, si modo ipsa lectio probari potest, idcirco memorabilis est, quod *ut* cum demonstrativo adverbio locali conjungitur.

---

[5]) Parum tamen recte Gernhardus l. l. p. 251 Catullum unum *ut* ad locum indicandum adhibere statuit.

[6]) Apud Ciceronem Verr. II. 5. 12. 30 (ipso aditu atque ore portus, ubi primum ex alto sinus ab litore ad urbem inflectitur, tabernacula collocabat) Klotzius codicum nonnullorum auctoritate permotus *ut* pro *ubi* recepit. Orellius et Halmius vulgatam lectionem retinent. Cfr. Madvigii Epist. crit. p. 105.

[7]) Ita Hauptius. Alii: Atque ubi erat tellus, illic, aut Quaque fuit tellus illic.



Några anmärkningar öfver de Svenska kasusformerna under medeltiden.

Af

K. F. SÖDERWALL.

Bland de förändringar, som vårt språk i grammatiskt hänseende undergått, är inskränkningen af den forna nominal- och pronominalböjningen en af de vigtigaste. Antalet af kasus har genom ändelsernas bortfallande och lika formers användande för särskilda kasusbegrepp förminskats, och den omvexling, som uti det äldre språket med afseende på olika böjningssätt, genus och numerus råder i betecknandet af samma kasus, har i hög grad förenklats. Sålunda hafva ackusativen och dativen i allmänhet upphört att genom särskilda former uttryckas, uti genitiven har *s* öfverallt blifvit ändelse, o. s. v.

Den forna, i det väsendtliga med Isländskan öfverensstämmande kasusböjningen fortfor att, om ock med åtskilliga afvikelser och med vida mindre enhet och regelbundenhet än i nämnda språk, stadigt brukas i vårt fornspråk till slutet af 14:de århundradet. Äfven i flera handskrifter från det följande, dock hufvudsakligen i sådana, för hvilka äldre original ligga till grund, bibehöllos de gamla formerna. Dock hade redan då ett vacklande i detta afseende uppkommit, hvilket bestämdt visar sig i flere skrifter från medlet af århundradet och ännu mera framträder under senare delen af detsamma och de första decennierna af det 16:de. Denna formernas upplösning hade sin grund i språkets egen riktning, men understöddes under denna tid i väsendtlig mån af inflytelsen från Danskan, i hvilken densamma långt förr inträdt. Vid den reaktion, som vid Gustaf den I:stes tid skedde mot den språkförvirring, hvilken i synnerhet mot slutet af unionstiden varit rådande, sökte man att till

en stor del återställa de gamla kasusformerna, ett sträfvande, hvilket dock såsom stridande mot språkets allmänna gång i längden icke kunde vinna framgång. — Uti de fragmentariska anteckningar, hvilka härmed offentliggöras, skola vi söka gifva några antydningar om sättet, hvarpå i särskilda fall sammansmältning och förändring af kasusformer skedde under medeltiden.

Uti nom. sing. mask. bibehålles *r* i ändelsen af såväl adjektiv som substantiv i allmänhet i alla urkunder, hvilka tillhöra tiden före Kalmare-Unionen. Utelemnande deraf sker dock efter enkelt *l*, efter *n* och *r*; ofta i vokaliskt slutande stammar,[1]) t. ex. *öri* Upl.L. Kk. 7: 7, *wæni* VGL. IV. 11: 3, *kæpsi* ÖGL. Æ. 18, *snio* SML. B. 18: 7, *sio* Hels.L. V. 13: 2, *firispa* Cod. Bur. 200; alltid i ordet *guþ;* i *konunger*, då detta ord stå omedelbart framför ett namn;[2]) i detta fall stundom äfven i *biskuper*, t. ex. *biscupp anundær* VGL. IV. 19: 5, *biscup kyætil* ibm, *biscup aszur* ibm, *ærkiæbiscop Olaver* Hels.L. Æ. 16: pr. (annars bibehålles vanligen i Fsv. nämnde konsonant, hvilken i Isl. här oftast bortkastas.) Uti Add. till SML., uti VML. I och Hels.L., hvilka i språk och orthografi äro vacklande, förekommer dock ett och annat exempel på utelemnande af *r* i andra fall, t. ex. *guðz kærlek se með konunge varum ok allum almogha hans* SML. Add. 1: 3, *hwar æi star domarins dom* VML. I. þg. 2: 1, *fæller fiærþung böte X marker* Hels.L. Kg. 7. Uti Kg. Styr. finnes *r* vanligen qvar och saknas endast på ett par ställen, såsom: *nu män kunung skal flya alt thet odygdelikt är* 43, *af thöm dygdom enkanlika skulu kunung ok höfdinga hawa ok älzka* 46, *kunung är Gudz sysloman i thesse wäruld* 159, *ofdrykia ok drukinskap är ok lastr ok odygd* 111, *rät kununger* 1. Äfven uti handskrifter från förra delen och medlet af 15:de århundradet, såsom Bonaventura, Gregorius, Codex Bildstenianus, och Birgittas Uppenbarelser (så vidt dessa äro oss tillgängliga uti handskrifter från denna tid) bibehålles *r*. Deremot finner man det i andra från ungefär samma tid ej sällan utelemnadt, hvilket sedermera mer och mer blir förhållandet; t. ex. *han sagdhe at den fornempde gardh war undan hans forælder gangin* Fin. Handl. II. 48 (från år 1424); *tho ma en marskalk — mera at biwdha* Med. B. I. 98, *sva matte oc ängin hans lim wara olydhogher* ibm 114, *baran konunger*

---

[1]) Med stam förstå vi här ordet, sådant det uti det ifrågavarande språket är utan tillägg af kasusändelse.

[2]) Jfr Rydqvist II. sid. 600.

af sodomis oc barsa konung aff gomorra ibm 180, *then visaste konunger oc konung aff himerike* ibm 486, *huru är iak föör eller mäktigh* ibm 282, *Jak är sannelica högxste kärlek* Birg. III. 344. *han vardh siuk* ibm 361, *een godh man* ibm 366, *min krop är mykit blöt* ibm 367, *hwar ær sinne gawo lik badhe fatigh ok riik* G. Ordspr. 27 (men: *hvar ær sinne gawo liker badhe fatiker ok riiker* ibm 32), *hans mun var vidh* Ivan 12, *rædhelik elder* ibm 14, *thäs var nectanabus mykith gladh* Alex. 7, *alexander växer stark ok stoor* ibm 21, *han växer en konung riik* ibm 99, *han heet Erik* Rimkr. 2, *honom fölgde margen erlik man* ibm 18, *een froom hälade ok forsokter* ibm 27, *tha kom eld i husit* ibm 60, *är baal en mäktogh gudh* Med. Bib. II. 87, *han war icke swo högh* Didr. 1, *engen war sa diarff* ibm 6, *war hans häst all blodog* ibm 11, *ther war oc en pilt* ibm 41. Dock utsättes ofta fortfarande *r* äfven i skrifter från den senaste medeltiden, t. ex. *j thän thyma war fridher* Med. B. II. 80, *tha ierusalems konungher adonisedech thzta hörde* ibm 27, *josue war nu aldrogher man oc aff älre betyngdher* ibm 61, *han war tiukker oc starker* Didr. 1, *han war riker oc milder* ibm 24, *han var rasker drenger* ibm 91. Uti de artikulerade formerna af substantivet kunna redan i äldre urkunder exempel på utelemnandet uppvisas, t. ex. *þridiungen* VGL. I þl., *præstin* VGL. II. K. 42, *swa mykit böte gæsten som bondin* Stads L. B. 22: 7, *thet han köpte taki konungen ok stadhen enskylt* ibm Köpm. 15: 3, *swa at konungen ok stadhin fa sin ræth* ibm Skipm. 5. Under 15:de årh. blifva exemplen härpå allt talrikare, och försvinnandet af *r* blir i dessa former snart det vanliga t. ex. *thu äst siälvir godhlekin* Birg. II: 61, *tha byrias brullöpis daghin* ibm 257, *konungin aff egipto kom til ierusalem* Med. B. I. 8, *hundin skal thiæna herran ok kattin frunne* G. Ordspr. 14, *han sporde huro gamal konungen war* Rimkr. 14.

Uti substantiv är *r* vanligen försvunnet i Gustaf I:stes Bibelöfversättning och samtida skrifter; uti adjektiv fortfar det att stundom brukas äfven sedan, men utan någon bestämd regel och användes stundom orätt.

Det *r*, hvilket uti såväl svaga som starka substantiv. äfvensom uti adjektivens starka form, pronomina och vissa räkneord tillhör ändelsen i nom. pl. af mask. samt nom. och ack. pl. af fem., försvinner ofta i flera af dessa former uti vårt medeltidsspråk. I synnerhet gäller detta om *-ar*, och om *-ir* i adjektiv. pronomina och räkneord. I dessa ändelser finner man utelemnande

stundom ega rum redan i den äldsta af våra handskrifna urkunder VGL. I, t. ex. *Östgöta gisla skulu þingat fylgiæ* R. 1. pr., *ovormagha tver* B. 3, *varir landa* þ. 13, *vingævæ agho þer baþi luka ok swa taka* A. 18: 2, likaledes i VGL. III, t. ex. *allir mæn sculu korntiundæ giöræ sva klærkæ sum lekmæn* 5, *vari alli saclöser* 30. Uti VGL. II omvexla former med och utan -*r*, t. ex *landboar skula* K. 6, *the heta ey landboa* ibm 7, *twer skulu kirkiudrotna uæra* ibm 65, *læna præster ok kirkyudrotnar kirkyupænninga* ibm, *stiæla tuer faþgher ok varþæ takni meþ hengi baþir* þ. 19, *þet æru landz væghæ æller kirkiuvæghær* Forn. 32, *allir tolf mannæ eþar þer mughu eig ater gangæ* Add. 2: pr. Uti Upl.L. bibehålles vanligen *r*, men utelemnas likväl någon gång, t. ex. *delæ samæn bygdi byæ tve* V. 17: 2, *allir fastæ* J. 5: 1, *nu skulu domaræ takas* þm. 1: pr., *forni laghæ rættir* Conf. Uti SML. samt VML. I och II finnas former både med och utan *r*, t. ex. *clærka kalla* SML. Kk. 4: pr., *clockarans ærvar* ibm 4: 4, *ei verþa eþa* ibm B. 3, *bröllungar oc syslungar* ibm Æ. 1: pr., *þe samu domara agha þing sökia* ibm þg. 1, *rikir oc fatöker* ibm Kk. 1: 1, *sidan dala bygdhus* VML. I. G. 11: pr., *vari þeer þa oþilfasta sum fyrra varu væþfastar* ibm B. 14, *alli mæn* ibm M. 3: 2, *þe eþar æro alli ogilldir* ibm II. þg. 19. ÖGL. har vanligen -*a* och -*i*; dock träffas äfven *r* bibehållet, t. ex. *sva skulu alle vaþa eþar gangas* Vaþ. 1: pr., *þæssi ramarkar æru niþær swrnir* B. 1: 4, *siþan aghu allir attungar iamnir gæras* B. 6: pr. Uti Hels.L. qvarstår oftast *r*, t. ex. *allir* Kk. 1: pr., *quikir ok döþir* ibm, *kristnir mæn* ibm 1: 1, *æru næmpdir* ibm 2: 1, *tiþæ bökær ællær* (för *allær*) ibm 3, *II alnær* ibm 10, *grannar ok nagrannar skulu lik till iorþa föræ* ibm 12: 2, *þe lotlösir æru ok baþir sighiæ ia wiþær* ibm 14, *Um hemsoknær* Kg. ind. 2, *gör kuna æller ovormaghi þylika gærnungær* ibm 5: 1, *swa aghæ hælsingær* ibm 11: pr., *sighiæ sik baþir iæmpskyldir uæræ* Æ. 12: 3, *skiær næsar aff* M. 15: 1, *delæ byær twe* J. 16, dock utelemnas det ej sällan, t. ex. *bolfastæ mæn* Kg. 9: pr., *löskæ mæn* ibm, *kunnu frillæ barni pænningæ waxæ* Æ. 14: 2, *witi þæt grannæ* V. 6: 1, *kunnæ hundæ bitæ annars fæ* V. 23: 2. Uti Biærk. förekomma former både med och utan *r*, t. ex. *lata skiparar slippæ sik tugh af handum* 20: 2, *hwar gafla ganga baþir saman* 33: 2. I Gottl.L. deremot bibehålles i dessa former *r* öfverallt. Uti öfriga urkunder från 14:de århundradet utelemnas vanligen -*r*; dock träffas i MELL.: *allir*

skulu frælsis mæn till vapnasyn koma Kg. 11: 3, *þer sum ei gita stenar lighat sua æt sea ma* B. 5, *nu fella sumir* ibm 7: pr., *þem taki vp hiorþhalz mæn sialuir* ibm 35: pr., *bryta allæ skruksoknær ok vpsoknær* þg. 38, *þe varo vitnismæn biþnir a bæggia væghna* þj. 18; i Stads L.: *æ hwar tompter eller gardhar skulu æghandhom eller byrdhemannum atir biudhas* J. 3: 2, *Huru swalar skulu byggias* B. ind. 7, *hwar som bygger swalar* ibm 7, *Um the andra twa broar* ibm 23: 2, *fiölar* Th. 19: pr.; i Birg. Autogr.: *en nokot är pät ingäld, älla alagho oc skatar;* i Cod. Bur.: *ofra marti som suæiar calla open* 199, (men: *sueia wordo ofta cristne* ibm). I handskrifter från förra delen och medlet af 15:de århundradet fortfar utelemnandet af *r*, dock träffar man enstaka exempel på *-ar*, t. ex. *stalo grekar thera ben* Cod. Bildst. 108, *moab risar oc kämpa skolwo* Med. B. I: 318. Emot slutet af medeltiden börjar *-ar* i substantiv åter att blifva allt vanligare; t. ex. *Tässe vpnämpde städher oc byiar* Med. B. II. 38, *oc är thzta beniamins söners äghodelar* ibm 49, *camelar varo ther* ibm 90, *tha komo wt knapar oc stogare* Didr. 98. På samma gång utsträckes likväl denna ändelse äfven till ack. pl. mask., t. ex. *hava gulgudhar* Med. B. I. 334, *akallen the gudhar* ibm II. 104, *löste hans remar* ibm 167, *klöff bade skioll oc hielmar* ibm 187, *ath dräpa nyfflingar* Didr. 250. Uti adjektivens ändelse återupptages deremot icke det försvunna *-r*. Sedan ändelsen *-ar* sålunda mot medeltidens slut blifvit mer och mer allmän, erhöll densamma vid reformationen stadga i skriftspråket; dock finnes *-a* qvar i flera folkdialekter [3]). Då *-ar* sålunda, såsom vi sett, åter upptages, eger detta dock icke rum uti substantiv på *-are;* uti dessa fortfar *r* att utelemnas i ändelsen i nom. pl. och densammas *-a* öfvergår sedermera såväl i nom. som ack. pl. till *-e*, hvarigenom dessa kasus blifva lika motsvarande i sing., t. ex. *andre riddare flere* Ivan 5, *tha komo wt knapar oc stogore* Didr. 98, *kosteliga tiänare haffuer han* ibm 110. Icke så allmänt blef bortkastandet af *r* uti ändelsen *-ir* af substantiv, isynnerhet de feminina. Uti landskapslagarna äfvensom MELL. och Stads L. bibehålles det oftast. Såsom exempel på utelemnande må dock anföras: *e hvar sum tve luti kiænnæs* Upl.L. þm. 7: pr., *sitia þær hans ovini* ÖGL. Eþs. 4, *huat þæt æru syni ælla dötær*

[3]) Jfr min afhandling om verbets rektion i Fornsvenskan sid. 4 not. 9.

ibm G. 21: pr., *nu föra gæste ok byamæn klædhe in til stadhin* Stads L. Köpm. 5: 1, *saki* ÖGL. Dr. 4: 3, *tompte* ibm B. 2: pr., *allæ hæræz skulde skulu ut givas* MELL. B. 24: 4. Under den följande språkutvecklingen blifver det visserligen, i synnerhet i maskulina substantiv, brukligast att här utesluta det, dock sker detta ingalunda i den utsträckning, som fallet är uti samma ändelse i adjektiv eller uti *-ar*. Mot slutet af medeltiden blir *-ir (-er)* åter allmänt och utsträckes då äfven till ack. mask. t. ex. *owir thina owiner* Birg. II: 296, *spardhe ther hwarte viner ælla frænder* Ivan 76. — Ganska sällan utelemnas *-r* i ändelsen uti nom. och ack. pl. af de substantiv, hvilka i dessa former uti Isländskan ändas på blott *-r*, och hvilka i den nyare Svenskan utmärkas genom den akuta tonvigten på grundstafvelsen i pl. — Uti nom. och ack. pl. af svaga fem. bortfaller stundom *-r* från ändelsen *-ur (-or)*. Detta eger rum redan i lagarna från 14:de århundradet, isynnerhet i ÖGL. och MELL., t. ex. *skil tua kirkyu* VGL. II. K. 61, *um VI viku* SML. B. 28: 3, *nu aghu þe tuænni lagha drykkiu haua* ÖGL. G. 9: pr., *luþæ alla fiura hyrnu saman* ibm 16, *þæt æru iorþa delu* ibm R. 17, *a flere gifto ganga* MELL. G. 17: 1, *æru rör ok tiældro til* ibm B. 23. Uti senare urkunder blir detta ännu vanligare, t. ex. *varo mæn ok kono forbanaþ* Cod. Bur. 3, *læk söta noto* ibm 182, *flughu gnisto* ibm 208, *fæm milo* Bonav. 6, *twa turtilduwo* ibm. Detta uteslutande blir dock aldrig fullkomligt genomfördt och upphör vid slutet af medeltiden.

Uti de artikulerade formerna af nom. pl. af maskulina, nom. och ack. pl. af feminina substantiv uteslutes under fornspåkets bättre tid alltid substantivets *-r* (utom i de ofvan nämnda, hvilkas oartikulerade pl. uti Isl. saknar vokal framför *-r)* och oftast artikelns t. ex. *grannanir* VGL. II. M. 2, *grannane* ibm U. 6, *aruani* ÖGL. Æ. 12: 1, *clocconær* VGL. IV. 16: 12. Från en senare tid finner man deremot ofta dels substantivets dels artikelns *-r* utsatt, stundom äfven bådas t. ex. *syndenar* Birg. II. 60, *syndirna* ibm, *qvinnorna* Med. B. I. 227, *prestener* Med. B. II. 9, *städherne* ibm 45, *studherna* ibm 123, *grefvarne* Didr. 116, *rytzarnar* ibm 199. Såsom af sistnämnda exempel synes, kan under senaste delen af medeltiden artikelns *-i* öfvergå till *-a*, (något, som i Gustaf I:stes Bibel blef det vanliga.) Likasom uti oartikulerad form utsträckes vid nämnde tid *-r* äfven till ack. pl. mask. t. ex. *nar j seen — prestener* Med. B. II. 8, *äpther alla sönenar* ibm 302,

vpa rytzanar Didr. 187. Uti substantiv på *-are* uteslutes stundom den före *-ne (-na)* varande vokalen t. ex. *riddarne* Birg. III. 364, *alla röffwarna waro döde* Didr. 90, *lekarna mugo wäll fara* ibm 106.

Vi hafva sett, huru uti maskulina substantiv af den starka deklinationen nom. och ack. sing. blefvo lika genom bortkastande af *-r* i förstnämnda kasus samt huru, likaledes genom bortkastande af *-r* i nom., uti maskulina substantiv af såväl starka som svaga deklinationen dessa båda kasus också uti pl. erhöllo samma form, hvilket, äfven sedan *-r* åter blifvit mera allmänt bruklig i nom. pl., fortfor att vara förhållandet derigenom, att det då utsträcktes till ack. Äfven uti öfriga fall, då i fornspråket genom olika former åtskilnaden mellan dessa kasus betecknades, försvann denna efter hand. Sålunda blefvo de lika uti mask. och fem. sing. af adjektivens starka form genom försvinnandet af *-r* i nom. mask. samt af *-an* och *-a* i ack. mask. och fem. Början till utelemnande af ändelsen i sistnämnda kasus finner man redan i den äldre Fornsvenskan, hvarest detta stundom eger rum, då adjektivet vid verb. som förenas med två ackusativer, står såsom en närmare bestämning till predikatet. [4]) I andra fall förekommer här först mot medlet af det 15:de århundradet uteslutande af ändelsen eller förvexling med nominativen t. ex. *vænte nakar ræt* Flores 15, *latin idhar anger fara* ibm 21, *thu hafuer mik giort digher skadha* Ivan 75, *tholik siger lofwa* Alex. 3, *kan hafdhe stoor kärleek* ibm 33, *thz watn hafver underlik hy* ibm 73, *mz tom bukh ok hvassan kniff* G. Ordspr. 17, *hawa een fagher mun* ibm 39, *tha matte han höghlik æro fa* Ivan 21, *hafva smälik tungo* Alex. 44, *ther sag han ena kona mykit fager* Didr. 21. Uti några adjektiv och pronomina intränger ackusativformen i nominativen; redan i VGL. I. finnes formen *þan (þæn)*, ursprungligen ack. af det demonstrativa pronomen, brukad såsom nom. t. ex. *þæn a ælgh ær fæller* Forn. 7: 1, [5]) något senare, men i skrifter från det 14:de århundradet börja förekomma såsom nominativer formerna *annan, nokon, mykin, litin* t. ex. *annan articulus* SML. Add. 1: 3, *dömdes at annan þera skulde hengia* Cod. Bur. 170, *þryskæs nokon* Hels.L. Kk. 1: 2. *kiæri siþan nokon hemsokn til þeræ* SML. Kg. 5: pr. (enl. cod. B.), *han var mykin maðþer* VGL. IV. 14:

[4]) Se min afhandling om verbets rektion sid. 13.

[5]) Se vidare Rydqvist II. sid. 409.

17, *huru mikin hun skal waræ* ibm II. J. 43, *swa liten þu vast* Cod. Bur. 79. — I den artikulerade ack. sing. fem. af starka deklinationen utbyttes *-ina (-ena)* mot *-in (-en)*. Redan i VGL. II skulle härpå kunna uppvisas ett exempel: *sum giærþin giorþe* Add. 7: 11, hvarest dock måhända *giærþin* är ett skriffel; en variant har *giærþinæ*. Föröfrigt är det först mot slutet af medeltiden, som exempel härpå förekomma såsom: *wy tappom striden* Rimkr. 11, *tha badh hon drotningen* ibm 15. — Uti sing af svaga mask. (i synnerhet af dem på *-ari)* börjar under senare delen af medeltiden nominativformen brukas för att uttrycka ackusativbegreppet t. ex. *ey rädhandis domarin* Birg. II. 25, *j nödhgin ägharin* ibm 273, *vrækkia sin höghelika skadhe* Ivan 55, *hawandis hiälparin* Med. B. II. 313, *the giordho mik swa mykin æra* Ivan 19, *til miin frugha* ibm 45, *vidh siin sidha* ibm 77, *läggiandis aska* Med. B. II. 17, *see ena ohöffwidzska qvinna* ibm 119, *han haffuer ena kona* Didr. 14, *hug konan sunder* ibm 15. [6]) Omvändt finner man i skrifter från senaste medeltiden ack. sing. af svaga mask. och fem. brukad för nom. t. ex. *wägen war forlang oc tyman forstackot* Didr. 50, *asko war a theris hoffdom* Med B. II. 150.

Uti det nordiska fornspråket utmärktes dativen i allmänhet genom särskilda ändelser, dock sammanfalla redan der dativen och ackusativen uti den svaga deklinationen i sing. af substantiv och adjektiv (uti de senare vanligen äfven i pl.). Likaså saknas såväl uti Isländskan som uti den äldre Fornsvenskan stundom ändelsen *-i* uti dat. sing. af mask. och neutr. af starka deklinationen, liksom uti samma deklinations fem. ändelse i denna kasus dels från början saknas, dels snart bortfaller. En säker ställning har dock denna kasus i alla pluralformer, i alla artikulerade former, i adjektivets obestämda form och i pronomina. Bland de sistnämnda sker dock redan i vårt äldre språk i detta afseende en förändring, i det att de gamla dativerna *mær, þær, sær* utträngas af ackusativformerna *mik, þik, sik* en öfvergång, hvilken vid medlet af 14:de århundradet synes vara fullt genomförd. [7]) — Början till dativformens försvinnande visar sig föröfrigt i synnerhet deri, att verben och prepositionerna öfvergå från konstruktionen med dativ till den med ackusativ. Af verber är det

[6]) Uti Gustaf I:stes Bibelöfversättning användes uti adjektivens starka form, uti den artikulerade formen af starka fem. och uti svaga mask. och fem. i allmänhet de gamla ackusativformerna; uti substantiven på *-are* är dock fortfarande ack. lik nom.

[7]) Jfr min afhandling om verbets rektion sid. 14.

isynnerhet de intransitiva, vid hvilka denna förändring visar sig; huru en sådan eger rum särskildt under den äldre medeltiden, har jag uti min afhandling om verbets rektion i Fornsvenskan sökt att i någon mån ådagalägga. Vid de transitiva verben är under språkets bättre tid ett användande af ack. i stället för dat. för att uttrycka det indirekta objektet ganska sällsynt; såsom sådant skulle kunna anföras: *böte saksokiæn sæxtan örtoghær* VGL. I. Br. 1.; dock är det möjligt att *saksokiæn* här är ett skriffel, en variant har nemligen *saksokiænum*. För öfrigt är det i allmänhet först i rimverken från medlet af 15:de århundradet och andra handskrifter från slutet af samma och början af nästa århundrade, som i detta fall ett sådant utbyte sker, t. ex. *gafvo hona konungen i hænder* Flores 4, *riket befalte han two grefver* Didr. 116, *gaf mangan man bana sor* ibm 232. På prepositionernas öfvergång från konstruktionen med dat. till den med ack. kunna flera exempel uppvisas, äfven ur de äldre af våra landskapslagar, t. ex. *af þæt mynt* VGL. I. Br. 4, *aff þæt valð* VGL. IV. 19: pr., *af vari brysthyggiu ok varþt raþ* UpL. præf., *aff sin skruþ* ibm Kk. 6: 4, *aff husin* ibm J. 13: 4; *mæð wart walð oc warum edðe* VGL. IV. 19: 2: *eygh at sær gior æn i allæ löte* ibm 14: 13, *gömde þerræ i hwarn stað* ibm, *i alt götlandi* ibm 16: 11. Under den följande tiden tilltaga exemplen härpå, såsom: *thz leon var stat ij storan vadha* Ivan 81, *aff godhan anda oc ondan* Birg. II. 203, *aff sinom son sik vigdhan* ibm IV. 58. — Då vid slutet af medeltiden dativens form i allmänhet utträngdes af ackusativens, egde ett motsatt förhållande rum med dessa former af vissa pronomina. Redan i VGL. I. förekommer den ursprungliga dativformen *þem* använd för att beteckna ack. och blir snart här uteslutande bruklig. Mot medlet af 15:de århundradet börja af de personliga pronomina *han* och *hon* dativformerna *hanum (honum)* och *henne* att inträda i st. f. de gamla ackusativerna *han* och *hana (hona)* och fortfara att jemte dessa användas under hela medeltiden, t. ex. *hon vil honom gerna se* Flores 8, *hænne ater fa* ibm 32, *thz första han honum se fik* Fredr. 21, *han vilde henne ængom giva* ibm 51, *the hafva honum alle saman kær* ibm 64, *tok hänne* Alex. 28, *tha han sa honum dö* Med. B. I. 269, *wi kallom honum skapara* ibm 282, *swiker henne sidhan* ibm 338, *tagher honom* Med. B. II. 42, *thy gaff jak henne thynom wen* ibm 117, *sidhan togh iak henne* ibm 133, *lyfta henne op* ibm 163, *slog hanum* Didr. 15. Äfven på användandet af dativformen *hvem* såsom

ackusativ saknas redan under medeltiden ej exempel, såsom: *hweem skal iak hær mædher mena* Ivan 86 [8]). Först vid reformationstiden blefvo formerna *honom* och *henne* de ensamt brukliga för att uttrycka såväl dativ- som ackusativbegreppet.

Liksom annars i *-ar* utelemnas ofta *r*, äfven då denna ändelse tillhör gen. sing., t. ex. *til önæbækkiæ* Upl.L. Kg. 2, *til provasta* ÖGL. G. 6: pr., *ens þyniæ* SML. Kk. 5: pr.; *innan sokna* VGL. I. K. 15: 3, *til fræstninga* ibm II. A. 4, *virþningæ værþir* Upl.L. Conf., *til iorþa föra* ibm Kk. 8: 2, *til iorþa fylghia* ÖGL. Kr. 7: 1, *til hælia* ibm B. 25: pr; *þes fea* SML. B. 31: 1, *feia* ÖGL. B. 15: 1, *a fiæti feæ sins* Upl.L. Kg. 12: 2. Samma bortkastande eger äfven rum uti de artikulerade formerna af fem., t. ex. *utæn sokninnæ goþviliæ* Upl.L. Kk. 1: 3, *kirkiunnæ* ibm 15: 1, *sokninna* Gotl.L. 55, (uti denna lag bortkastas annars ej *-r* i nämnde ändelse). I handskrifter från den senare medeltiden vexlar ofta ändelsens *-a* med *e*, t. ex. *mz solinne liuse* Cod. Bildst. 107, *aff världinne rikedomom* Birg. IV. 52.

Uti de maskulina substantiv, som i gen. sing. hafva *-ar*, inträder tidigt i stället *-s* (till en del eger detta rum äfven i Isl.), t. ex. *sons* VGL. II. K. 1, Upl.L. Kk. 11: 1, *til sins lutzs* ÖGL. B. 12: 1, *thes stads* Kg. Styr. 206; snart uttränges *-ar* fullkomligt af *-s* och träffas i handskrifter efter landskapslagarnas tid endast undantagsvis; dock fortfar denna ändelse att brukas i gen. sing. af främmande personnamn t. ex. *Johanissa* Gregor. 284. Uti det neutrala *fæ* öfvergår likaledes *-ar* till *-s* (äfven detta är ej utan motsvarighet i Isl.) t. ex., *mz alzskona fääs hiordhom* Med. B. I. 303. Uti de artikulerade formerna är *-ar* försvunnet och har i stället *s* inträdt [9]).

Utelemnande af genitivändelsen förekommer i ord på *-str*, i synnerhet då dessa äro af fremmande ursprung, t. ex. *crist bud* VML. II. Kr. 1, *præst sens vitni* Gotl.L. 3: 3, *præstins* VGL. I. K. 20: 1, Upl.L. Kk. 2: 2, *giæstins* Upl.L. Kp. 9: 1, *hæstins* Stads L. B. 20: pr., 1, *gæstens* ibm Kp. 33: 6. Bortkastandet af substantivets *-s* uti den artikulerade formen förekommer i andra ord först senare och under medeltiden blott enstaka t. ex. *wars herra*

[8]) Bruket af *hvem* såsom nominativ synes deremot hafva börjat först i 17:de århundradet och blifvit allmänt brukligt i senare delen af det 18:de. Se Rydqvist II sid. 585; jfr Svedberg: Schibboleth, sid. 143.

[9]) Se Rydqvist II sid. 249.

konungens Styffe II. 72 (1399). *(mins herra konungsens* ibm 67 s. å.), *jarlens* Didr. 2, *(jarlsens* ibm). *konungens* ibm 4, *(konungsens* ibm 47). *ormens* ibm 124, *konungens* P. Månsson Stridslag 23, *(konungsens* ibm), *konigens* Rimkr. 14, *(konungsins* ibm 48).

Då det gamla språkets former började att alltmer upplösas, inträffade ofta, att ändelsen *-ar* i gen. sing. af feminina substantiv fullkomligt bortkastades. På detta synas exempel förekomma redan i landskapslagarna och andra urkunder från förra hälften af 14:de århundradet, såsom: *hulkit hældær præstær ælla kirkia mistinge varþær sinna iorþ* ÖGL. Kr. 3: 1, *i upbyriæn þæssari bok* Upl.L. Præf. (SCHLYTER anser, att här heldre torde böra läsas *þæssaræer* eller *-ræ), undi varn dom oc varræ sannind atletun* Sv. Dipl. V. 4108 (1346)[1]. Från senare urkunder må anföras: *hænna dyghþa sol gisla* Cod. Bur. 10, *iui sinna siang hofþa gærþ* ibm 522, *thridhia sak thenne högtidh* Cod. Bildst. 119, *fiærdha skiæl thæsse högtidh* ibm, *for guds kærlek skuld oc minne siæl bestandilse* Fin. Handl. III. 60 (1445), *af sinna natur klokskap* Birg II. 114, *for hans siæl nytto skuld* ibm 159, *mina miskund idhkelik skodilse* ibm 164, *gaa til thina siæl hvilo* ibm 274, *mina gudhlica nadh fortakilse* ibm 308, *for sina natur onda skipan* ibm 319, *för ena siäl afling* ibm III. 9, *for mina dottir oc thina brudh böne skuld oc taara* ibm 49, *aff mina natur ärlikheet* ibm 102, *mina siäl fäghrind* ibm 142, *mina höghfärd framgangir* ibm 144, *mina siäl helso* ibm 145, *höri sina siäl helso* ibm 227, *ängin thina siäl ovin* ibm 243, *ena siäl dombir* ibm 262, *j thina siäl understandilse* ibm 314, *thetta är atirlön thina höghfärdh* ibm 370, *gömare hans siäl* ibm 376, *ophaf gudz nadh* ibm 379, *bära vitne hans ödhmiukt* ibm 395, *bärom vitne hans gudhelico astundan*, ibm, *undir bokastols ok forgylta bok liknilse* ibm 417, *aff sine blygdh oc sina siäl skadha* ibm 419, *förökelse thera afkömd ok affödho* ibm 421, *mz myklom starklek thinna släkt* Med. B. I. 266, *swa raro the alle i iwda släkt herfärd* ibm

[1]) Måhända skulle man, då exempel på genitivändelsens utelemnande äfven i andra fall förekomma, om ock i äldre urkunder mera sparsamt, kunna snarast såsom genitiver uppfatta de feminina subst. utan kasusändelse, hvilka efter prepositionen *til* stå i förening med ett adjektiv eller pronomen med tydlig genitivändelse; se Rydqvist II. sid. 603, hvarest såsom förklaringsgrund anföres, att afskrifvaren, förledd af nyare intryck, kan ha haft för subst. en annan kasus i sigte än för pron. eller adj.

384, *han gat ey tholt gudz wanhedher oc skam sinne släkt* ibm 418, *aminnoghe thinna nadh* Bernh. 7, *wplypter thinna siäl öghon* ibm 152, *hvat sigher tw mik aff danmark konung erik* Rimkr. 13, *utan allan thins dygdh skadha* Med. B. II. 404.

Till inträngandet af *s* uti genitiven af feminina substantiv finner man i 14:de århundradet knappt något annat spår än formen *mopors* och några sammansättningar, till hvilka äfven torde kunna föras *væruldz* och *værældz* i *tel himirikis lius ok væruldz* Cod. Bur. 186 och *vndi þerræ syæl oc værældz heþer* Magn. Er. Test. [2]). I förra hälften af 15:de århundradet börjar det förekomma i den obestämda gen. sing. af substantiv på *-het,* vid hvilka osäkerheten i bruket af den främmande afledningen röjer sig äfven i det ofta förekommande bruket af det possessiva pronominet i mask. eller neutr. t. ex. *fromhets* Bonav. 28, *thins mildhetz aminne* Birg. II. 226, *aff sins besklikhets dräg* ibm III. 5, *thins älskelighetz oc kärleks brand* ibm 112. Mot medlet af det 15:de århundradet, då allt flera drag af språkets upplösning visa sig, börjar denna ändelse att på ett mera bestämdt sätt framträda och blifver sedan allt vanligare, t. ex. *Lucia Olofsdotters* Fin. Handl. II. 99 (1442), *for himerikis drotningx æra* Ivan 97, *mz thera höghfärdhz oc ondra derfvis hornom* Birg. III. 7, *hans opfärdhs trolikhet* ibm 162, *gudz brudz manilse* ibm 196, *sina nyo brudz nampn* ibm 205, *aff mins sons nyo brudz thiänisto folke* ibm 219, *aptir mins licomma ok siäls makt* ibm 275, *ödhmiuktz ok hälughetz äptedöme* ibm 279, *skapare himils ok iordz* ibm 299, *thina siäls helso* ibm 438, *minna nadhs fithma* ibm IV. 73, *himerikis drotning* ibm 74, *thins fäghrindz klarhet* ibm, *for mino siäls helso* ibm 176, *j thinne alzmäktogz hands rädduga* Med. B. II. 327, *thässe bokx spadoms ordh* ibm 368, *thässins bokx* ibm 369, *Ercha drotnings vinskap* Didr. 196.

Ändelsen *-ar* saknas uti substantivens artikulerade former af gen. sing. fem. så långt tillbaka sådana i Svensk fornskrift kunna upptäckas [3]). Under medeltidens senaste del börjar *-s* att tilläggas de artikulerade formerna på *-enna* eller *-enne,* t. ex. *världennas* Med. B. II. 9, *flodhennas* ibm, *släkthennes* ibm 38, *solennas* ibm 49, *iordhennas* ibm 100, *werdlennas* P. Månsson

---

[2]) Jfr Rydqvist II sid. 604.
[3]) Jfr Rydqvist II sid. 249.

Stridskonst 1, *ærlighetennas* ibm. Sällan finnes under medeltiden exempel på det nysvenska bruket att lägga *s* omedelbart till nominativens artikulerade form, såsom: *solens* Med. B. II. 358. Någon gång träffas af feminina subst., i analogi med maskulina och neutrala, artikulerad gen. sing. pä *-sins* t. ex. *sorghsins* Ivan 122, *værlzins* ibm 124. — Uti gen. sing. af personliga pronomiet *hon,* hvarest ur formen *hennar r,* i likhet med hvad vanligen eger rum i ändelsen *-ar*, tidigt börjar att bortfalla och *a* sedan ej sällan öfvergår till *e* liksom i de artikulerade genitivformerna af feminina substantiv, t. ex. *giftoman henne* Stads L. G. 2: pr., *han war henne frende* Rimkr. 13, blir det isynnerhet under senare delen af medeltiden alltmera brukligt att till *henna* och *henne* tillägga *s,* dock finner man exempel derpå redan i början af det 15:de århundradet, t. ex. *hennas* Styffe II. 162 (1409), Birg. III. 31, 56, Med. B. II. 16 o. s. v., *hennes* Styffe II. 158 (1409), 166 (s. å.), Med. B. II. 7, 15.

På inträngandet af *s* i de svaga substantivens gen. sing. mask., hvilken i fornspråket ändas på *-a,* finner man redan i landskapslagarna enstaka exempel, t. ex. i *namn — andæs helagha* VGL. I. K. 1, *soknaris* VML. I. þj. 15. Det förra, förekommande i den äldsta af våra handskrifter, synes i enlighet med Rydqvists (II sid. 177) uppfattning rätteligen böra betraktas såsom en oregelbundenhet sannolikt utan betydelse,det senare deremot, som finnes i en handskrift, i hvilken afvikelser från det fornriktiga språkbruket ej äro sällsynta, kan deremot fattas såsom ett exempel på den här i åtskilliga fall märkbara upplösningen af de gamla språkformerna. Det bör dock anmärkas, att äfven uti Isländskan former af gen. sing. på *-s* förekomma af substantiv på *-ari* [1]). Af part. pres. finner man genitivformer sådana som *æghandes* SML. J. ind. 10, 10: 2 (enl. Cod. B.), *swarandes* StadsL. Radzst. 9: pr., *akærandes* ibm. Af *herra* förekommer redan i början af 15:de århundradet gen. sing. *herras,* t. ex. Fin. Handl. II. 14 (1305), Styffe II. 147, 148, 156, 159 (1409). För öfrigt synes detta först mot medeltidens slut hafva erhållit vidare utsträckning; då finner man genitiver med *s* tillagdt till såväl den gamla formen af denna

---

[1]) Se Gislason: Tidskrift for Philologi og Pædagogik, VI 253. — Jfr det ofvan sid. 8 anmärkta förhållandet, att isynnerhet af sustantiven *-ari* ack. sing. antog nominativens form.

kasus som till nominativen, t. ex. *mz licammas röst* Birg. III. 32, *ens röfvaras liiff* Alex. 45, *idher herras oc gudz arch* Med. B. II. 8, *idhers herras oc gudz ordh* ibm 9, *sins almogis landh* ibm 270, *j världenne herres asyn* ibm 349, *riddaris* Didr. 10, *sins capitenaras* P. Månsson Stridslag 35. Genitivens bestämda form, hvilken uppkommen genom förbindelsen af genitivändelsen *-a* med artikelformen *-ins,* hvarvid den senares *i* uppslukats af *-a,* i fornspråket regelbundet ändas på *-ans,* har dock redan i landskapslagarna på ett par ställen *-ens (-ins),* såsom: *bondens* VGL. II. þ. 36, *landboens* ibm Add. 7: 8, *malseghandens* SML. Add. 8, *domarins* VML. I. þg. 2: 1, *rætarins* VML. II. Kp. 12: 1. Härvid må dock märkas, att i den urkund, ur hvilken de två första exemplen äro hemtade, *e* (i synnerhet i ändelser) ofta står i stället för *a,* samt att i de andra språket i allmänhet icke är synnerligen korrekt. Under den senare delen af medeltiden förekomma af substantiv på *-ari* ofta former på *-ins,* t. ex. *fiskarins* Cod. Bildst. 108, *predikarens* ibm, *domarins* Birg. II. 14, *ägharins* ibm 309, *rövarins* ibm III. 47, *riddarins* ibm 66, *gaardzmestarins* Vadst. Kl. R. 20, *spottarins* Alex. 44. — Uti de feminina substantiven på *-a* börjar mot medeltidens slut *s* att tilläggas i den obestämda genitiven, t. ex. *thinne tiänerskos* Med. B. II. 164, *for noghra faafängo äras girnilse* ibm 198, *ilzskas* ibm 358. Uti dem på *-i* visar sig nämnde konsonant tidigare, t. ex. *före kætis skyld* Upl.L. M. 6: pr. (se Rydqvist II. sid. 226, hvarest jemväl anmärkes, att detta *s* är liksom utmanadt af det i *skyld* anslagna, och jemförelse sker med sammansättningar sådana som *frændsæmis spiæl), et glädis hws* Kg. Styr. 159, *giris* Birg. II. 203, *vredhis* ibm 221. Äfven till den artikulerade gen. sing. af feminina substantiv tillhörande den svaga deklinationen, i hvilka, efter bortkastadt *-r* i ändelsen, *a* liksom i de starka stundom öfvergår till *e,* tillägges under medeltidens senaste del ofta *s,* t. ex. *människionnes köt* Birg. II. 54, *lösa qwinnonas raab hws* Med. B. II. 16, *gaathannes uttydningh* ibm 116, *pighonnes fader* ibm 130, *qvinnonas* ibm 132, *kyrkionnas bok* P. Månsson Sjökons. XIII, *mænniskionnas liiff* ibm Läkarebok XXXII. — Äfven af svaga neutra finner man uti gen. sing. mot medeltidens slut *s* i ändelsen t. ex. *thins hiärthis raadh* Med. B. II. 162.

Af gen. pl. förekomma äfven former, hvilka äro lika nominativens, t. ex. *til fulkomilse alla fornæfnde stökke* Magn. Er. Test., *met wara hustrur god-*

vilia oc flere ware wener fulbordh Fin. Handl. II. 40 (1419), *mina wænyr ok frändher samtykkio* ibm 59 (1428), *til thennæ ærende mera visso* ibm III. 59 (1445), *systra oc brödher godhvilia* ibm 81 (1445), *til tæsse forscriffna ærende mere wisso* ibm IV. 6 (1441), *met flere gode wener radhe* ibm 45 (1456), *fore bæggis mina kära husbönder siælæ* ibm 67 (1458), *höra mina fruor ordh* Ivan 37, *thu skalt waræ en beskermare ællændæ jomfrur, enkior och faderlösæ barn* Valentin 20, *i israels söner asyn* Med. B. II. 12, *til straffan oc rättilse wara synder* ibm 301, *thin samtiänare oc thine brödher prophetane* ibm 368, *lyda sina tro wener rade* Didr. 21, *mz allas henne godha men radh* ibm 285. — Senare börjar *s* att här tilläggas, dels till den gamla gen. pl., dels till nominativens form, t. ex. *aa alla wara skiptisbröders weghna* Fin. Handl. II. 81 (1434), *pelegrimas* P. Månsson Bref LX, LXII, *hærtogas barn* P. Månsson Stridslag, 34, *mz vore kere venners raade* Skråordn. 163 (1485), *gilbröders* Fin. Handl. I. 35 (1485), *conuentz systras oc bröders breef* ibm VI. 116 (1509), *j israels söners landhom* Med. B. II. 34, *theras forfädhers gudh* ibm 75. Äfven åtföljd af artikeln kan mot medeltidens slut genitivens form i pl. stundom sammanfalla med nominativens, t. ex. *j brödherne thala port* Fin. Handl. V. 11 (1461), *epter thenne skälliga witnen ransagen* ibm 54 (1468), *mz bröderna samtyckio* Skråordn. 145 (1501), *städherna muran* Med. B. II. 279, eller bildas genom tillägg af *-s* till nominativen eller till den gamla genitiven, t. ex. *brödhernes* Skråordn. 98 (1501), *judhannas* Med. B. II. 7, *höffdingannas* ibm 94, *budannas* ibm 8, *laghannas bok* ibm 23, *taarannas stadher* ibm 72, *bärggannas högheet* ibm 100.

Någon gång finner man af svaga fem, äfven i goda handskrifter en gen. pl. på *-u* [5]), t. ex. *þa hawi VI viku dagh* SML. Kp. 11: pr., *ginom ærta akræ æller böno æller romna* VML. II. M. 26: 11, *atta milo væg* Cod. Bur. 508; sannolikt kan gen. äfven anses förekomma i: *laghsaghu mællum* Upl.L. M. 45: pr., *kirkiu æller cöpstaþa mællum* SML. M. 22: pr., *til kirkiu ok clostra* SML. M. 22: 3, *tiældru mællum* VGL. II. Add. 3: 6, *kirkio mællom ælla köpunga* VML. II. M. 8: pr. Uti handskrifter från 15:de århundradet förekomma genitivformer på *-a*, *-u* och *-ur*, t. ex. *mz mangra människio graat oc taarom*

---

[5]) Jfr Rydqvist II sidd. 224, 242.

Birg. II. 31. *aff ryghelice vänskapan träggia människio* ibm 96, *sola ganger oc stiärno* Med. B. I. 45, *alla människia thanka* Birg. III. 102. *gudz gafvor oskällic fortärilse* ibm 327, *aff cristna människior bönom* ibm IV. 68, *idhra husfrwar guld* ibm 343, *om siæx vikur tima* Flores 3, *for frughor æra* Ivan 118 [6]). Mot slutet af medeltiden tränger *s* äfven här, t. ex. *människiors* Med. B. II. 357, P. Månsson Bref LX; likaså i den bestämda formen. t. ex. *senornas* P. Månsson Läkarebok XXXIX. Uti gen. pl. af några substantiviskt brukade adjektiv, pronomina och räkneord börjar *s* att insmyga sig i slutet af 14:de, århundradet, t. ex. *theris fä* Fin. Handl. I. 8 (1387), *eptir bæggis war godha athuga* ibm II. 10 (1390). *allers wara incigli* Styffe II. 40 (1396), *allas theras godz* ibm 41 (1396). Under den följande delen af medeltiden blir detta ännu vanligare, t. ex. *j bäggias thera hiarta* Birg. II. 38, *bäggias thera heman* ibm IV. 89, *aff theras fädhra reglom* ibm 115, *allas thera eldkar* Med. B. I. 405, *eptir theras daghlicha scrifftafadhirs raadh* Vadst. Kl. R. 17.

Vi hafva sett, huru *s* från att tillhöra endast gen. sing. af de flesta maskulina och neutrala substantiv småningom inträngt i alla genitivformer af substantiv och substantiviskt begagnade ord. Härvid bör dock anmärkas, att i och med detsamma de nya formerna af genitiven uppkomma, denna kasus upphör att brukas styrd af verb, adjektiv eller preposition, så att dessa former i allmänhet användas endast för att beteckna den possessiva genitiven [7]).

Framför ordet *skuld* brukas i stället för genitiven ofta en form, som är lik nominativens t. ex. *for rikisins ærindi skuld* Sv. Dipl. V. 4108, (1346), *eig fore mutor skuld ok eig fore böön skuld* Stads L. Kg. 16: 3,

---

[6]) Detta försvinnande af genitivändelsen uti sing. af starka fem. och uti pl., hvilket i vårt medeltidsspråk stundom egde rum, har sin motsvarighet i Högtyskan, i hvilken det blifvit genomfördt till regel. Äfven i Engelskan var det under medeltiden till en del brukligt (se Mätzner: Englische Grammatik, I. sid. 236; Koch: Historische Grammatik der englischen Sprache, I. sidd. 410, 415). — Någongång utelemnas i vårt äldre språk genitivändelsen äfven i andra fall än de nämnda t. ex. *j närware welboren man jöns olaffson* Fin. Handl. V. 54 (1468).

[7]) I vårt nyare språk finnas visserligen i några adverbiela talesätt t. ex. *till boks, till hans, till vägs,* feminint substantiv med ändelsen *-s* styrdt af prepositionen *till;* sådana former synas dock vara senare bildade i öfverensstämmelse med dem, i hvilka genitiv på *-s* i enlighet med fornspråket står styrd af nämnda preposition.

fore gudz hedhir ok almoghans gagn skuld Birg. III. 360, *for edhin skuld* ibm 367, *for mina böner skuld* ibm 416, *fore thäs under skuld* Med. B. I. 323, *för noghra handa offir skuld* Med. B. II. 60, *för thz starka hopet skul* ibm 300, *for ena kona skuld* Didr. 58, *for tin mandom eller frender skuld* ibm 196 [8]).

Redan i landskapslagarna och andra urkunder från 14:de århundradet finner man flera exempel på bortkastandet af genitivändelsen i substantiv, ställdt såsom apposition framför ett nomen proprium t. ex. *konung magnusa* Hels.L. Æ. 16, *hærtogh eriks son* SML. Add. 1: 8, *mins herra konung Erik X wegna* Styffe II. 84 (från år 1349), *mellan biscop hemmingx* Fin. Handl. III. 4 (1352).

Uti adjektiv och adjektiva pronomina, nyttjade såsom attribut framför substantivet, eger under medeltiden ett sådant bortkastande, hvartill början kan spåras redan i äldre urkunder, ej sällan rum, t. ex. *i stæmmum manns annar* VGL. I. M. 1, *i diki annar manss* ibm, *utan ræt giftærmanz iaa ok vilia* VGL. II. Add. 8, *wars nadhugx herra* Styffe II. 42 (1397), *war nadighs herra* ibm 47 (1397), *thin munzs ordh* Birg. II. 152, *fatigh manz hugh* G. Ordspr. 72, *utan min fadhers vilia* Didr. 2, *mangen riddaris* ibm 10.

---

[8]) Detta bruk finnes till en del qvar i det nyare språket.

Rättelse:

Sid. 8 rad. 30 står: verber, läs: verben.

Förkortningar.

Stads L. = Stadslagen. — Sv. Dipl. = Svenskt Diplomatarium. — Fin. Handl. = Handlingar till upplysning af Finlands Häfder, utgifne af A. J. Arwidsson. — Magn. Er. Test. = Magnus Erikssons Testamente (intaget i Svenskt Diplomatarium.). — Med. B. = Svenska Medeltidens Bibelarbeten. — Vadst. Kl. R. = Vadstena Klosterreglor. — Ivan = Ivan Lejonriddaren. — Alex. = Konung Alexander. — Valentin = Namnlös och Valentin. — Rimkr. = Svenska Medeltidens Rimkrönikor. I. Gamla eller Erikskrönikan. — Didr. = Sagan om Didrik af Bern, (de sju sistnämnde äro citerade efter Svenska Fornskriftsällskapets upplagor). — G. Ordspr. = Gamla Ordspråk utgifna af Reuterdahl. — De som blifvit anförda uti afhandlingen: Om verbets rektion i Fornsvenskan äro här ej upptagna. — Kununga ok Höfdingastyrelsen är uti denna uppsats citerad efter Scheffers upplaga 1669.













